

T.C.
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Ortaöğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı
Tarih Eğitimi Bilim Dalı

Osmanlı'da Tıp Eğitimi ve Mekteb-i Tıbbiye

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan:
Fulya DUMAN

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Nuri KAVAK

Çanakkale-2015

Taahhütname

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum 'Osmanlı'da Tıp Eğitimi ve Mekteb-i Tıbbiye' adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

13.../07/2015

Fulya DUMAN

İmza

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Onay

Fulya DUMAN'a ait 'Osmanlı'da Tıp Eğitimi ve Mekteb-i Tıbbiye' adlı çalışma, jürimiz tarafından Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Tarih Eğitimi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez No: 10077171

	Akademik Unvan	Adı SOYADI	İmza
Danışman	Doç. Dr.	Nuri KAVAK	
Üye	Doç. Dr.	Yılmaz POLAT	
Üye	Yrd. Doç. Dr.	Saliha AKSUN	

Tarih: ...13.07.2015...

İmza:

Doç. Dr. Salih Zeki GENÇ

Enstitü Müdürü

Özet

Osmanlı Devleti için XIX. Yüzyıl, gerek batılılaşma gerekse de modernleşme açısından büyük önem arz etmektedir. Bu dönemde askeri, hukuki, iktisadi ve toplumsal alanlarda yenileşme hareketleri olduğu gibi tıp alanında da pek çok gelişmeler göze çarpmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nde erken dönem ve 19.yy'daki Batılılaşma çabalarının etkisi sonrası Tıpta meydana gelen gelişmeler ile Tıp Eğitimi incelemektir. Tezimiz Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin kurulması, Tıbbi gelişime etkileri ve bu alanda hizmet vermiş değerli şahsiyetler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bununla beraber tarih boyunca tüm Türk topluluklarının tıp anlayışlarına da kısaca yer ayrılmıştır. Özellikle Anadolu coğrafyası için büyük önem taşıyan Anadolu Selçuklu Devleti döneminde yaptırılan darüşşifalar ve yine bu dönem tıbbının gelişmesine katkıda bulunan önemli hekimlerden de bahsedilmiştir.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devletinde meydana gelen tıbbi gelişmeleri ve tıp eğitimini ele alan bu araştırmada, bu alanda çalışacak araştırmacılara faydalı olması amacıyla bir referans eser oluşturulmaya da çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türklerde Tıp, Mekteb-i Tıbbiye, Osmanlı Tıbbı, Selçuklu Tıbbı, Tıp, Tıp Eğitimi

Abstract

Nineteenth century has importance for the Ottoman Empire either in terms of occidentalization or in terms of modernization. In this era, many developments in the field of medicine are in evidence as well as in the field of military, in the field of law, in the field of economy and in the social sphere.

The aim of this study is to investigate the developments that occurred in the field of medicine with the medical education after the effects of the westernization attempts in the earlier period and in the nineteenth century in the Ottoman Empire. The present study focuses on the Ottoman Medical School, on its effects on medical development and on the valuable personalities who served in this field. Furthermore, the medical cognizance of the all Turkish Communities has been mentioned briefly. The ancient hospitals which were built in the era of Anatolian Seljuk Empire that has a particular importance in the Anatolian geography and again important physicians who made great contributions for the development of the medicine of this era have been also mentioned.

In this study discussing the medical developments and the medical education occurred in the Ottoman Empire in the nineteenth century, it has been attempted to present a reference work for the purpose to be useful for the researchers which will study on this field.

Keywords: Medical Education, Medicine, Medicine in ancient Turks, Ottoman Medical School, Ottoman Medicine, Seljuk Medicine,

Önsöz

Türk topluluklarının tıp anlayışlarına toplu bir bakış içeren, Orta Asya ve Eski Türklerde Tıp, Anadolu Tıbbı ve nihayet Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde tıp anlayışını inceleyen tezim, özellikle 19. yy'daki Tıbbi gelişmeler ile değişen tıp anlayışına ve Tıp Eğitimine odaklanmıştır.

Tezimin konusunu belirlerken değerli katkıları ile bana yol gösteren Sayın Hocam Doç. Dr. Nuri KAVAK'a teşekkürü borç biliyorum. Kendisi tez konusunun belirlenmesindeki danışmanlığının ötesinde bu son bir yıllık süreçte rehberliğini eksik etmemiştir. Yine yüksek lisans eğitimim boyunca hem ders konularını anlatırken açıklayıcı tavırları ile hem de merak ettiğim konularda bilgilendirmelerini eksik etmeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet ESENKAYA'ya teşekkürlerimi sunarım.

...Ve çok sevgili eşim, umut ışığım, yol arkadaşım Prof. Dr. Can Duman'a bu meşakkatli tez sürecimde maddi ve manevi desteğini esirgemediği, çalışmama gerek akademisyen kimliği gerekse tecrübesiyle yön verdiği için çok özel teşekkürlerimi sunarım.

Fulya DUMAN

Haziran 2015

İçindekiler

Onay.....	i
Özet.....	ii
Abstract.....	iii
Önsöz	iv
İçindekiler.....	v
Kısaltmalar Listesi.....	xii
Tablolar Listesi	xiii
Şekiller Listesi	xiv
Resimler Listesi	xv
Birinci Bölüm	
Giriş.....	1
1. Tezin Yöntemi	4
İkinci Bölüm	
İslam Öncesi Türklerde Tıp Ve Tıp Eğitimi	5
Üçüncü Bölüm	
Selçuklu Ve Beylikler Döneminde Tıp Ve Tıp Eğitimi	9
1. TIP EĞİTİMİ	11

2. ÖNEMLİ HEKİMLER	14
2.1. Hekim Bereket	14
2.2. Ekmeleddin e- Nahcuvani	15
2.3. Gazanfer Tebrizi	15
2.4. Hubeyş bin İbrahim et-Tiflîsî	15
3. DARÜŞŞİFALAR	16
3.1.Kayseri, Gevher Nesibe Darüşşifası	18
3.2. Sivas, İzzeddin Keykavus Darüşşifası	19
3.3. Amasya, Anber Bin Abdullah Darüşşifası	20
Dördüncü Bölüm	
Osmanlıda Geleneksel Tıp Ve Tıp Eğitimi	21
1.OSMANLI DEVLETİNDE HEKİMBAŞILIK	24
1.1.Osmanlı Devletinde Hekimbaşına Bağlı Sağlık Elemanları	27
1.1.1. Cerrah	27
1.1.2. Kehhal (Göz Hekimi)	27
1.1.3. Eczacı	28
1.1.4. Kırık-Çıkıkçı	28
1.2.Hekimbaşının Başlıca Görevleri	28

2. OSMANLI DARÜŞŞİFALARI	36
3. XIV. YÜZYIL OSMANLI TIBBI	38
3.1. XIV. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Kuruluşları	39
3.1.1. Bursa Yıldırım Darüşşifası	39
3.2. XIV. Yüzyılın Ünlü Hekimleri	40
3.2.1. Hekim Bereket	40
3.2.2. Geredeli İshak bin Murad	40
3.2.3. Hekim Hacı Paşa	40
4. XV. YÜZYIL OSMANLI TIBBI	40
4.1. XV. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Kuruluşları	41
4.1.1. Fatih Darüşşifası	41
4.1.2. Edirne II. Bayezit Darüşşifası (1488)	42
4.1.3. Cüzzamhaneler	43
4.2. XV. Yüzyılın Ünlü Hekimleri	43
4.2.1. İbn Şerif	43
4.2.2. Şerafeddin Sabuncuoğlu	43
5. XVI. YÜZYIL OSMANLI TIBBI.....	45
5.1. XVI. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Kuruluşları	45

5.1.1. Manisa Hafsa Sultan Bimarhanesi (1539).....	45
5.1.2. Haseki Darüşşifası (1550)	46
5.1.3. Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesi (1556):	46
5.1.4. Toptaş Atik Valide Bimarhanesi (1579):	48
5.2. XVI. Yüzyılın Ünlü Hekimleri	49
5.2.1. Hekimbaşı Kaysunizade Mehmed Efendi	49
5.2.2. Hekim Nidai.....	49
6. XVII. YÜZYIL OSMANLI TIBBI.....	49
6.1. XVII. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Kuruluşları	49
6.1.1. Sultanahmet Darüşşifası (1621).....	49
6.2. XVII. Yüzyılın Ünlü Hekimleri	50
6.2.1. Larendeli Derviş Siyahi.....	50
6.2.2. Zeynel Abidin Bin Halil.....	50
6.2.3. Emir Çelebi.....	50
6.2.4. Şirvanlı Şemseddin İtaki.....	51
6.2.5. Ayaşlı Şaban Şifai	51
7. XVIII. YÜZYIL OSMANLI TIBBI	51
7.1. XVIII. Yüzyılın Ünlü Hekimleri	53

7.1.1. Bursalı Ömer Şifai.....	53
7.1.2. Bursalı Ali Münşi.....	53
7.1.3. Vesim Abbas	53
8. XIX. YÜZYIL OSMANLI TIBBI (1827'ye kadar).....	54
8.1. XIX. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Kuruluşları	55
8.2. XIX. Yüzyılın Ünlü Hekimleri	57
8.2.1. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi	57
8.2.2. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi	57

Beşinci Bölüm

XIX. Yüzyıl ve Osmanlıda Modern Tıba Geçiş	59
1. XIX. Yüzyılda Tıp ve Diğer Bilim Alanlarındaki Yenileşme Çabaları	59
2. XIX. Yüzyılda Salgın Hastalıklar ve Karantina Uygulamaları	63
3. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Sağlık Teşkilatının Oluşumu	70
4. XIX. Yüzyılda Modern Tıp Eğitimindeki Öncü Şahsiyetler	82
4.1. Mustafa Behçet Efendi	82
4.2. Abdülhak Efendi	82
4.3. Sermüneccim Osman Saip	82
4.4. İstefan Efendi	82

4.5. Bogos Efendi 82

4.6. Charles Ambroise Bernard 82

Altıncı Bölüm

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Kuruluşu, Eğitim Müfredatı ve Hocaları 84

1. Kuruluş (Tıphane-i Amire) 84

2. Tıphane ve Cerrahhane-i Amire (Mekteb-i Tıbbiye) 86

3. Mekteb-i Tıbbîye-i Adliye-i Şahane (Galatasaray Dönemi ve Sonrası) 90

4. Karl Ambroise Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu İddiaları ... 96

5. Mekteb-i Tıbbiyede Türkçe Derslere Doğru 98

6. XIX. Yüzyılda Mekteb-i Tıbbiye'nin Yetiştirdiği Önemli Hekimler 102

6.1.Dr. Keçecizade Fuat Paşa 102

6.2.Gazeteci Agah Efendi 102

6.3. Birgivizade Mehmet Nuri 102

6.4. Aziz İdris Bey 103

6.5. Ahmet Remzi Paşa 103

6.6. Şemsi Şerif Efendi 103

6.7. Hüseyin Remzi 104

Yedinci Bölüm

Sonuç 105

Kaynakça 108

Ekler 117

Kısaltmalar Listesi

a. g. e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Haz.	: Hazırlayan
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
p.	: Page (sayfa)
s.	: Sayfa
S	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayıncılık

Tablolar Listesi

Tablo No	Başlık	Sayfa
Tablo 1:	Anadolu Selçukluları Döneminde Kurulan Darüşşifalar	17
Tablo 2:	Osmanlı Devleti'nde Padişahların Hekimbaşları ve Görev Aldıkları Süreler	30
Tablo 3:	Osmanlı Devleti Döneminde Kurulan Darüşşifalar	37
Tablo 4:	1865 yılındaki Kolera salgınında Osmanlı Devleti'nin Güney Bölgelerinde Meydana Gelen Ölümler	67
Tablo 5:	Tıphane-i Amire'deki Sınıflar ve Ders Programı	85
Tablo 6:	Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahanedeki İdadi Sınıfları ve Ders Programı	92
Tablo 7:	Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahanedeki Yüksek Sınıflar ve Ders Programı	93

Şekiller Listesi

Şekil No	Başlık	Sayfa
Şekil 1:	1838 Yılı İtibariyle Mekteb-i Tıbbiye Nüfusunun Dağılımı	87
Şekil 2:	1838 Yılında Mekteb-i Tıbbiye Öğrencilerinin Sınıflarına Göre Dağılımı (%)	88
Şekil 3:	Gelmiş Oldukları Bölgeye Göre Öğrenci Dağılımı (Muidler dahil 188 kişi)	89

Resimler Listesi

Resim No	Başlık	Sayfa
Resim-1:	Amasya’da inşa edilen Anber bin Abdullah Darüşşifası’nın giriş kapısından ana eyvanın avluyla birlikte görünümü..	117
Resim-2:	Kayseri’de inşa edilen Gevher Nesibe Darüşşifası.	118
Resim-3:	II. Beyazıd Darüşşifası.	119
Resim-4:	II. Beyazıd Darüşşifası’nda Sazende ve Hanende’ler ile müzikle tedavi, temsili.	120
Resim-5:	II. Beyazıd Darüşşifası’nda öğrencilerin ameliyatlara izlediği bölüm, temsili.	121
Resim-6:	Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası.	122
Resim-7:	Haseki Hürrem Sultan Külliyesi ve Darüşşifası.	123
Resim-8:	Süleymaniye Külliyesindeki Darüşşifa ve Tıp Medresesi.	124
Resim-9:	Demirkapı’ya taşınan Mekteb-i Tıbbiye Binası.	125
Resim-10:	Haydarpaşa’ya taşınan Mekteb-i Tıbbiye Binası.	126

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Tıp, insanlığın varoluşu ile ortaya çıkan en eski mesleklerden biridir. İnsanlar eski çağlardan bu yana çeşitli sağlık sorunları yaşamışlar ve bunları çözmek için de kendi vücutlarını tanımakla başladıkları bir tıp yolculuğuna çıkmışlardır (Ceylan, 2012).

Tarih boyunca hekimlik uygulamalarının iki kaynağı olmuştur. Biri babadan oğula, ustadan çırağa veya kuşaktan kuşağa aktarılan hastalıklar ve tedavileriyle ilgili bilgi ve yöntemlerdir. Bir ilacın veya tedavinin etkili ya da etkisiz olduğu deneme-yanılma yoluyla edinilen tecrübelerle öğrenilmiştir; ancak bunların nasıl etki ettiğinin açıklanması mümkün olamayabilir. Bu, hekimlik sanatıdır. Sanat olarak tıp, hekimlerin deneyimlerini kapsar. Öte yandan ise tıp bilimini; yani hekimlerin varsayımlarını ve buradan hareketle yapılan gözlemlerle elde edilen sonuçlarla oluşturulan, kanıta dayalı tıbbı görüyoruz (Sarı, 2007, s.6).

Erken tarihlerden itibaren yeryüzünde farklı coğrafyalarda yaşamış kavimlerden biri olarak Türkler gerek besinlerini elde etmek adına giriştikleri uğraşlar, gerek iklim değişikliklerinden kaynaklanan zorlayıcı hava koşulları, gerekse de günlük hayatın içinde karşılaştıkları güçlüklerle beraber çeşitli sağlık sorunları yaşamışlardır. İyi bir gözlemci olan Türkler bu sağlık sorunlarını tedavi etmek maksadı ile bir taraftan hayvanları izleyerek doğadaki bitkisel ve hayvansal maddelerden yararlanırken bir taraftan da basit cerrahi müdahaleler yapmak zorunda kalmışlardır (Ceylan, 2012).

Türk Tıp Tarihinin gelişimi şu bölümlere ayrılabilir:

- Orta Asya Türk Devletleri
- Büyük Selçuklu Dönemi
- Anadolu Selçuklu Dönemi
- Beylikler
- Osmanlı Devleti Dönemi
- Batıya Yöneliş
- Cumhuriyet Dönemi (Ceylan, 2012).

Ancak biz tezimizin de konusu itibariyle daha çok Osmanlı Devleti Dönemi ve özellikle XIX. Yüzyıldaki yenileşme çabaları ile bu amaçla kurulan Mekteb-i Tıbbiye üzerinde duracağız.

Osmanlı Devleti, kurulduğu yıllardan itibaren eğitim, bilim ve sanata açık bir yapıda olmuştur. Bir yandan toprakları genişleyen Devlet'in diğer yandan bilim ve sanat ufku da gelişime ayak uydurmuştur. Osmanlı Devleti, Avrupa Rönesans tıbbıyla çok erken vakitlerde karşılaşmıştır. II. Murat zamanında Osmanlı hizmetine giren İtalyan Yahudi hekimi Giacomo di Gaeto, Fatih Sultan Mehmet'in hususi tabibi olmuş ve Rönesans tıbbını Osmanlı'ya tanıtmıştır. Bu etki II. Beyazıd döneminde İspanya'dan kaçan Yahudi bilim adamlarının çabasıyla devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu dönemlerde güçlü olması Avrupa ve İslam dünyasındaki seçkin ilim adamları ve sanatkârlarının İstanbul'da toplanmasına ve bilimsel gelişmelere yol açmıştır (Öztürk, 2009, s.1).

Tıp konusunda bir diğer klasik dönem eğitim kurumu Kanuni Sultan Süleyman adına inşa edilen Süleymaniye Medresesi içerisindeki Darü't-tıb'dır. Bu medrese, mütehassis yetiştirmek amacıyla kurulmuş olup Osmanlı tıp eğitimi sahasında tıbbi ihtisaslaşma açısından çok önemli bir yer tutmuştur (Bayat, 2010, s.319; İhsanoğlu, 1999, s.28).

XVI. Yüzyılda Avrupa ile yoğun ilişkiler sonrasında pek çok Avrupa kaynaklı hastalık Osmanlı'ya geçmiş, Osmanlı mahalli hekimlerinin aciz kalmaları bu hastalıkların daha önce Avrupa'da kullanılan ilaçlar ile tedavi edilmeye başlanmasına sebep olmuştur. XVI. Yüzyıldan itibaren Avrupa'dan gelen yeni hekimler ve hastalıklar, Osmanlılarda hastalıkları önleme ve tedavi için yeni tıbbi fikirlerin ve metotların doğmasında etkili olmuştur. Avrupa kaynaklı bu yeni tıp XIX. Yüzyılın başlarına kadar geleneğe dayalı tıp ile bir arada yaşamıştır (Öztürk, 2009, s.1).

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda tıp eğitimi XIX. yüzyıl başlarına kadar dayandırılmaktadır. Ocak 1806 başlarında "Tersane Tıbbiyesi" adlı bir tıp mektebi kurulmuştur. Bu okulda donanmanın tabip ve cerrah ihtiyacını karşılamak amacıyla tıp tahsilini yaygınlaştırmak hedeflenmiştir (İhsanoğlu, 1999, s.28).

1827 yılında Asakir-i Mansure-i Muhammediye adı verilen yeni bir ordu kurulmasıyla bu ordunun tabip ve cerrah ihtiyacını karşılayabilmek için hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi önderliğinde İstanbul'da "Tıbhâne-i Amire" adında yeni bir tıp mektebi kurulmuştur. Şehzadebaşı'nda faaliyetine başlayan Tıbhâne'den sonra 29 Ocak 1832'de Topkapı Sarayına bitişik Gülhane Bahçesi'nde mevcut binalarda Cerrâhhane-i Amire açılmıştır. 1836 yılında bu iki bina birleştirilerek Mekteb-i Tıbbiye adını almış ve 1839'da Galatasaray'daki yeni binasına taşınmaya kadar faaliyetlerine burada devam etmiştir. Yeni binada Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane adını alan okul, tıp alanında modern anlamdaki ilk önemli okul olarak karşımıza çıkmaktadır (Bayat, 2010, s.326-328).

TEZİN YÖNTEMİ:

Araştırmamızın amacı Türk topluluklarının tıp anlayışlarına Orta Asyadaki eski Türk Devletlerinden itibaren Selçuklu ve Osmanlı Devleti'ne kadar toplu bir bakış yapmak ve özellikle 19. yy'daki batılılaşma çabalarının etkisi sonrası değişen tıp anlayışını ve Tıp Eğitimi incelemektir.

Araştırmamızda tarama metodu kullanılarak betimsel bir çalışma yapılmıştır. Literatür taraması sonucunda araştırma konumuzla ilgili önceden yayınlanmış bildiri, makale ve tezler incelenmiş ayrıca kataloglarının taranması şeklinde iki veri tekniği kullanılmıştır. Öncelikle yerli ve yabancı araştırma eserleri, makaleler, tezler ve kitaplar incelenmiştir. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri edinilerek transkribe edilmiştir. Tüm bu kaynakların ışığında “Osmanlı'da Tıp Eğitimi ve Mekteb-i Tıbbiye” konulu tezimiz hazırlanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ TÜRKLERDE TIP ve TIP EĞİTİMİ

Kaynağını binlerce yıl geriye götürebildiğimiz Türkler, Orta Asya'dan Avrupa'ya çok geniş bir alanda ve değişik coğrafi bölgelere yayılmışlar ve çok zengin siyasi, sosyal ve kültürel birikimlere sahip olmuşlardır. Türkler, asırlar boyunca Çin ve Hint tıbbından kazandıkları tıbbi tedavi birikimlerine, Budizm, Hıristiyanlık ve İslamiyet'teki tıbbi bilgileri de katarak zenginleştirmişlerdir (Ceylan, 2012).

Türklerin İslâmiyeti kabulüne kadar olan zaman zarfında hekim ve tedavi şekilleri hakkında elimize geçmiş sınırlı sayıda eser bile Türk Hekimi' nin yalnızca bir "Şaman" ve tedavi şeklinin de "*hastalık cinlerini kovmak*" olmadığını göstermektedir (Altıntaş, 2007, s.79).

Orta Asya Türklerinin tıbbi anlayış ve ürünlerinden oluşan Eski Türk tıbbı, bir yandan Eski Türk dininin ve sosyal hayatının etkilerine paralel olarak ilerlerken, öte yandan Eski Çin ve Hint Tıbbının etkisinde kalarak gelişimini sürdürmüştür. Bu dönemde adına Şaman, Kam, Baksı, Baksa, Oyun denilen ve büyücülük, falcılık gibi mesleklerin yanında hekimlik de yapan insanlar, kötü ruhları kovarak ve telkin tedavisinin plasebo etkisinden yararlanarak o çağlar insanların sağlıklarını korumaya ve hastalıklarını tedavi etmeye çalışmışlardır. Devam eden yüz yıllarda Otacı (herbalist), Emçi (eczacı) ve Atasagun'lar (tabib), hayvansal droglardan ve bitkilerden özütlenmiş reçetelerden yararlanarak ve maddî- manevî tedavi usullerini kullanarak Eski Türk tıp geleneğini sürdürmüş, kendilerine özgü yöntem ve uygulamalarla sağaltım yapmışlardır (Güven, 2012).

Böylece İslam öncesi Orta Asya Türk tıbbını, uygulanan tedavi metotlarına, amaçlarına ve formasyonlarına göre 2 gruba ayırmak mümkündür:

1. *Kam (şaman)* ve *baksı* denilen, Şamanizm'in majik tedavi yöntemlerini uygulayan büyücü-hekimlerin yürüttüğü hekimlik.

2. *Otaçı, emçi ve atasagun* denilen, droglarla ve diğer tedavi yöntemleriyle yapılan, dönemin maddi tıbbi anlayışını temsil eden hekimlik (Bayat, 2010, s.239).

Erken devir Türk toplumlarında ilkel tababetin uygulandığı devirlerde şamanın ilahi güçlerden kuvvet alarak hastalıkların sebebini (kötü bir ruh, kötü bir tanrı v.b.) bildiği ve bunu tedavi ettiğine inanılırdı (Bayat, 2010, s.242-243). Şaman hastalığı dua, tütsü, müzik ile trans haline geçerek teşhis eder ve kendine has metotlarıyla (korkutmak, soğuk suya sokmak, tütsülemek v.b.) ve kendi yaptığı ilaçlarıyla tedavi ederdi (Altıntaş, 2007, s.79).

Türk devletlerinde zamanla şamanlar yerlerini tıbbi bilen, eğitim görmüş ve tedavi eden hekimlere bırakmıştır. Bu hekimler "Otaçı" olarak adlandırılmıştır. Otaçı kelimesi otamak (Tedavi etmek), ot (Bitki, ilaç) kelimelerinden türemiştir (Bayat, 2010, s.247).

Daha çok bitkisel droglar kullanarak tedavi sanatını uygulayan Otaçı bir nevi herbalist¹ iken, ilaç hazırlama işi yapan bir nevi eczacı olan Emçi² ve Türkistan'ın "Ata-sagun"un hepsi de hekim olarak görev almaktaydı. Kaşgarlı Mahmud, Atasagun'u, "*tabib* ve "*Türk hekimi*" olarak yazar. Bunlara ilâve olarak bir de "İdişçi" kavramı vardır. İdişçi hekim değil de, ilaç hazırlayan bir çeşit eczacıdır. "*İdiş*"in kelime anlamı; kap-kacak, çanak-çömlek ve kadeh, tas, bardak gibi her nevî kap'tır. "*İdişçi başı*" "*içkicibaşı*" olarak tercüme edilmiştir. Ancak İdişçi başı aslında bir nevi çeşneci başıdır ve Kutadgu Bilig'de de tanımlandığına göre idişçinin görevi sadece içki hazırlamak değil, her türlü otları hazır bulundurup, ilâç, yiyecek, şurup vs..

¹ Bitki uzmanı, şifalı bitkiler satan kimse

² Em ilaç, emci ilaç yapan kimse, eczacı, doktor

imal etmektir. Özellikle, çurnı, Türk hekimlerinin yaptıkları sürgünlük (müşhil) ilâcını hazırlamak onun görevidir:

“İdişçi her türlü otları hazır bulundurur, ya macun ya çurnı (müşhil) hazırlar.

Onun elinde, yenilen, yalanan veya içilen, arzu edilen her türlü ilâç bulunur.

Kuru veya yaş meyve, yahut içki ve şarap, bunlar boğaza hep onun elinden girer.

Hastalık ve rahatsızlık insana boğazdan gelir; tedavi ve ilâç da boğazdan olur.

İçkiyi bizzat kendi eliyle karıştırmalı; kendisi mühürleyerek muhafaza altına almalıdır.

Yemek ve içkiye karıştırılan bütün otları kendi eliyle katmalı ve bunların temizliği ne dikkat etmelidir.

Kuru, yaş meyve veya gül-balı, gül-şurubu, bütün bu içkileri kendisi yapmalı ve muhafaza etmelidir.” (Altıntaş, 2007, s.80)

Metinden de anlaşıldığı üzere eski Türk kavimleri hastalıkların önemli kısmının yenilen ve içilen gıdalardan kaynaklandığını, bunların ehil ellerde ve temiz şekilde hazırlanıp doğru şekilde muhafaza edilmesi gerektiğini gayet iyi bilmekte hatta bunun için bir meslek grubu oluşturmuşlardır (Altıntaş, 2007, s.81).

Eski Türklerdeki tedavi şekillerine de genel olarak bakacak olursak; ilk başta *"ilâçla tedavi"* gelir ki, ilâçların büyük bir kısmı bitkilerden yapılıyordu (Bayat, 2010, s.247). Uygur tababeti hakkında bize bilgi veren tıp yazmasında, altmışa yakın tıbbî bitkiden bahsedilir. Dîvân-ı Lûgâti't-Türk'de ise, tedavide kullanılabilecek 194 cins bitki saptanmıştır. Bunlardan aluç, ayırık, anduz, boy otu, çiğit, çöğen, eğir, ışgun, yarpuz ve yüzerlik bugün de aynı şekilde tedavi amacıyla kullanılan tıbbi bitkilerdendir. Bitkilerden hazırlanan ilâçların yanı sıra

hayvansal ve madensel maddelerin de çokça kullanıldığını biliyoruz. Bunlara ilâve olarak bir o kadar başarıyla; masaj, kırık-çıkıkçılık, dağlama, moksa³, hattâ muhtemelen Doğu'da Çinliler tarafından öğretilen akupunktur uygulanıyordu (Altıntaş, 2007, s.81).

Uygurlar döneminde tıp halkın inanışlarından oldukça etkilenmiş ve tedaviler halk hekimliğine dayalı olarak yürümüştür. Ayrıca Çin ve Hint uygarlıklarındaki tıp bilgisinden etkilenmiştir. Tedavinin temelinde “kara safra”, “sarı safra”, “balgam” ve “kan” gibi dört ana unsur vardır (Ceylan, 2012, s.14).

İslam öncesi Türk tıbbı ile gelen milli özellikler İslam ve yerli kültürler karşısında da korunmuştur. Hastalıkların nedeni olarak insan ruhunun kötü ruhlar veya cinler tarafından kaçırılması, halk arasında tutarık denilen epilepsinin etiolojisinde kişinin bedenine cin girmesinin sorumlu tutulması bu özelliklerin yansımasıdır. Yine eski Uygur Türkçesinde hastalık ve ağrı anlamındaki ‘agrıg’ın günümüzde ‘ağrı’ olarak kullanılması da bu milli özelliklerin izlerindedir (Çavdar, 1988).

Bu konudaki kaynaklar çoğaldıkça, tedavi şekilleri ve uygulamaları hakkında daha geniş bilgi elde etmek mümkün olacaktır.

---

³ Günümüz tıbbında giderek yaygınlaşan akupunkturla benzer tedavi prensibine dayanan moksada akupunktur iğneleri yerini yanıcı bir toz maddeye bırakmıştır. Kurutulmuş pelinotu yakılarak hastalık noktalarına etki edilmeye çalışılır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLU VE BEYLİKLER DÖNEMİNDE TIP ve TIP EĞİTİMİ

Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra önemli devletler kurmuşlar ve her alanda olduğu üzere tıp konusunda da önemli toplum hizmetlerini hayata geçirmişlerdir. Örneğin Mısır'da Tolunoğulları Devletinde Ahmed İbn Tolun IX. Yüzyılda İbn Tolun hastanesini kurdurmuş ve düzenli ilk hastane ve eczaneyi halkının hizmetine sunmuştu. Bahsedilen hastane vakfedilen gelirler ile hizmet vermiştir. Daha sonra Karahanlılar, Samanoğulları, Gazneliler ve Harzemşahlar döneminde Razi, Farabi, Biruni ve İbni Sina gibi tıbbın devleri yetişmişti (Altıntaş, 2007, s.83). Büyük Selçuklular döneminde; Sultan Melik Şah zamanının meşhur veziri Vezir-i Azam Nizamül Mülk 1067 de Nizamiye Medresesini ve ona bağlı hastanesinin kurdurulmasını sağlamış, böylece ilk yüksek öğretim ve eğitim kurumu ortaya çıkmıştır (Ceylan, 2012). Yine Nurettin Zengi 1157 de Şam'da Nurettin hastanesi ve tıbbiyesini, Selahattin Eyyubi Mısır'da bir çok medrese ve hastane kurdurmuştu. Bu medreselerde tıp, matematik ve astronomi eğitimi veriliyordu (Altıntaş, 2007, s.83).

Bu dönemde hâkimiyetleri altındaki bölgelerde Selçuklu hükümdarları, hekimleri, sağlık personelini, hastaları, ilaçları, tıbbi aletleri ve çadırları ile birlikte deveyle taşınan seyyar hastaneler kurmuşlardır. Nişabur, Şiraz, Kirman, Bağdat, Musul, Erbil, Şam ve Kahire gibi birçok bölgelerde toplum sağlığını ilgilendiren darüşşifalar, bakımevleri, hamamlar yapmışlar, vakıflar kurarak bu kuruluşlara büyük maddi ve manevi destek sağlamışlardır. Musul'da Gökbörü Hastanesinde, Kayseri de Gevher Nesibe Darüşşifasında ve Gıyaseddin'in Tıphanesinde usta cerrahlar bulunuyordu (Ceylan, 2012).

Büyük Selçuklu Devleti'nin Batıya doğru hareketi ile 1071 yılında Alp Arslan'ın Malazgirt'te kazandığı zaferden sonra Türkler kısa zamanda Anadolu'ya göç ettiler. XIII. Yüzyılda Anadolu büyük oranda göç eden Türk nüfusu ile adeta bir Türk vatani olmuştur (Bayat, 2010, s.265).

Anadolu Selçuklularının Doğu-Batı ve Kuzey-Güney arasında milletlerarası ticâret yollarına sahip olması ekonomik açıdan çok önemli idi. Selçuklu sultanları dikkatle uyguladıkları siyasi ve ekonomi politikalarıyla bu önemli ticaret merkezlerini idare ettiler. Kervansarayların emniyetinin sağlanması, tüccar mallarına güvence verilmesi, tarım ve üretimin desteklenmesi ekonominin gelişmesine ve zenginliğin artmasına sebep olmuştur. Bahsedilen kazançlar ülkenin bayındırlığına ve sağlık ile eğitim alanlarına daha fazla harcanma yapılmasına imkan vermiştir. Bu durum yeni hastanelerin yani darüşşifaların açılması anlamına gelmektedir. Nitekim X. yüzyılda İbn Havkal'ın, “İslam ülkelerinde zenginler servetlerini zevkleri için harcarken, Türkistan'da servet sahipleri, varlıklarını din ve hayır yolunda sarfediyorlardı” tespiti ile, XIII. yüzyılda Anadolu'da İbn Batuta'nın, “el-bereketü fi'ş-Şâm, ve'ş-şevkâtü fi'r-Rûm”⁴ ifadeleri dönemin gelişmelerini özetler niteliktedir. İlk 150 yıllık dönemde sultanların ve devlet adamlarının teşvikiyle Anadolu'da yazılan eserlerin ekseriyeti felsefe, tıp, astronomi gibi pozitif bilim alanlarında olmuştur. Bunun sebebi, iş ve sanat hayatında bilimden faydalanılması, bilimin işe dönüştürülmesi anlayışının ön plana çıkmasıdır. Dönemin seçkinlerinden Ahi Evren [d. 1171 - ö. 1261], eserlerinde yeri geldikçe bilimi iş ve sanat alanında kullanmak gerektiğini, bilimin amelden önce geldiğini, bilimsiz amelin fayda sağlamayacağını zikretmiştir. Bu düşüncelerini, kurduğu “Ahi” teşkilatıyla yaymaya çalışmıştır. Özellikle II. Kılıç Arslan ve Alâeddîn Keykûbât zamanında Türk-İslam dünyasından davet edilen bilim ve sanat adamları, Anadolu'ya geçici

---

⁴ Bereket Şam'da, şefkat Anadolu'da

veya temelli yerleşerek bilim ve sanatın ilerlemesine yardımcı olmuşlardır (Bayat, 2010, s.265-266)

1. TIP EĞİTİMİ

Anadolu Selçukluları döneminde verilen tıp eğitimi Emevi'ler, Abbasi'ler ve Endülüs Devletleri devrinde zirveye ulaşan medrese ve dârüşşifalarda verilen tıp eğitiminin bir devamı şeklinde idi. Hekim adayı hocasını seçer ve onun derslerine katılır, pratiklerde yanında olurdu. Ayrıca Anadolu'da mesleği hoca olmayan kimseler tarafından da usta-çırak usulüyle tıp eğitimi veriliyordu. Serbest hekim diğer esnaf teşkilatındaki gibi gençleri alıp uzun bir eğitim döneminde yetiştirdikten sonra onun da serbest hekimlik yapma yetkisini onaylamasını müteakip o genç, hekim olarak görev yapmaya başlıyordu. Anadolu Selçukluları döneminde dârüşşifâlarda hekim tayinlerine ait belgelerden ikisi günümüze kadar gelebilmiştir. Bunlardan biri Konya Dârüşşifâsı hekimi İzzeddîn'in yerine atanan Burhânüddîn Ebû Bekr'e, aittir. Bu belgede yeni hekimin atanmasında uyulması gereken kurallara işaret edilmektedir. Bu kurallar; *“Hastalarına şefkat ve merhametle davranması, hasta ve deliler arasında fark gözetmemesi gerektiği”* idi. İkinci belge ise, Şerafeddîn Ya'kûb'un başarılı bir hekim olduğundan dolayı hastaneye tayin edildiğine dair idi. Burada da genel kurallar belirtilmiş; *“Hastalara yazdığı reçetelerde ilâçların terkiibini klâsik tıbbî eserlerdekinden değişik yazmaması gerektiği; ayrıca zengin ile fakir arasında ayırım yapmaması istenmekte, hastanedeki tıbbî eğitim sırasında öğrencilerin mesleki problemlerini açık delillerle aydınlatması gerektiği”* vurgulanmaktadır (Bayat, 2010, s.274).

Hekimlerin bir kısmı dârüşşifâlarda görev yapmış, bir kısmı şehirleri ve kasabaları dolaşarak mesleklerini icra etmişlerdir. Tabip Sa'düddîn Mes'ûd, arkadaşına yazdığı mektupta, Sinop, Kastamonu, Amasya, Niksar gibi şehirleri dolaşarak hastaları tedavi ettiğini,

bir an evvel dönmek istediğini, fakat bazı hastaları tedavi etmek için Canik taraflarına gitmesi gerektiğini belirtmiştir (Bayat, 2010, s.275).

Evhadüddîn Kirmânî menakıbından, Selçuklu Anadolu'sunda kemerinde alkol ve yağ dolu bakır matara ve mil bulan an gezici kulak temizleyicilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bugün aynı yörelerde katarakt ameliyatları yapan gezici Kırlangınç Uşakları'nın da o dönemde varolduğu düşünülebilir (Bayat, 2010, s.275).

Anadolu Selçuklu devleti hükümdarları bilim ve edebiyata meraklı olup bilim adamlarını himaye etmişlerdir. Dönemin tarihçilerinden İbnü'l-Esîr, devletin kurucusu Süleyman Şah'ın babası Kutalmış'tan bahsederken şöyle demiştir: “Kutalmış Türk olmasına rağmen astronomi ve kavimler ilimlerini bilirdi. Daha sonra oğulları da bu ilimlere itibar edip bu alanın bilim adamlarını korudular.” (Bayat, 2010, s.275).

Anadolu Selçuklu Devleti'nde ilmi faaliyetlerin Sultan II. Kılıç Arslan döneminde büyük ilerleme kaydettiği görülmektedir. Özellikle Aksaray'ı baştan inşa ederek medreselerle donatan II. Kılıç Arslan buraya Azerbaycan'dan alimler getirerek yerleştirmiştir. Bu alimler de Anadolu'daki ilmi hareket zemininin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır (İzgi, 1993, s.211).

Selçuklu döneminin edebiyat eserlerinde de o devrin tıp uygulamalarına ait bilgiler yer almaktadır. Nitekim bunlardan birinde hekimin hastalık teşhisi şöyle anlatılır; “*Bir doktor hastanın yanına geldiği zaman onun iç doktoruna sorar. Senin içinde bir doktorun vardır ve bu da senin mizacıdır. Bu mizaç bir şeyi ya kabul eder, yahut etmez ..... bu mizaç zayıflayıp bozulunca ... harici doktora muhtaç olur. Doktorun gelip hastanın nabzını tutması, nabızda hissettiği damarının atması ona cevaptır. İdrarı muayene etmesi gerekir. İdrarın rengi ve kokusu da ona konuşmadan verilen cevaptır*” bir başka eserde de hekimler için; *Bir doktor safra derdini, öteki doktor kuluncu, bir başka doktor sersamı, bir diğeri sıtma ve verem yahut*

zatülcenp hastalığını iyileştirirse, bu doktorlar başka hastalığı iyileştiremezler demek doğru olmaz” denmektedir (Altıntaş, 2007, s.85).

Selçuklu dönemi Anadolu’unda ilâçlar şehirlerde aktar dükkânlarında veya hekimler tarafından hazırlanır ve satılırdı. Tıp kitaplarındaki formüllere göre hazırlanan bu ilâçların ham maddelerinin büyük bir kısmı Anadolu’da yetişen bitkiler idi. Diğerleri ise İpek ve Baharat yolu ile Hindistan’dan ve İslâm ülkelerinden temin edilirdi. Darüşşifâ ve kervansarayların içinde de kendi büyüklüklerine orantılı olarak eczaneleri vardı (Altıntaş, 2007, s.85).

O dönemin bilimsel tıbbında bazı bitkiler de halk tarafından kullanılıyordu: Meselâ uzun süren ateşli hastalıklarda sarımsak veya ezilmiş bal karışımı, ishalde sarı helile, harâreti kesici olarak, bal-sirke karışımı, soğuk algınlıklarda bal, sarımsak, yoğurt; gözü kuvvetlendirmek için çiğ şalgam yemek; kabızlığa karşı mahmûde, ishale karşı sarı helile kökü, barsak ağrılarında tiryâk ve tiryâk-ı farûkî, deri hastalıklarında kaplıcalar; hava değişikliklerinde sulandırılmış şerbetler, uykusuzlukta haşhaş sütü, cüzzâm için kaplıcalara, nezlede ise kan almak ve hamama gitmek gibi yollara başvuruluyordu (Altıntaş, 2007, s.85).

Anadolu Selçukluları döneminde devlet organizasyonunun dili Farsça, bilim dili Arapça, konuşma dili Türkçe idi. Fakat Tıp dili zamanla Türkçeleşti (Altıntaş, 2007, s.85). Özellikle 1243’teki Köseadağ yenilgisi sonrasında Moğol egemenliğine ve arkadan İlhanlı boyunduruğuna giren Anadolu Selçuklularının güçten düşmesi ve 1308’de tamamen ortadan kalkması ile Anadolu’da beylikler dönemi başlamıştır. Bu dönemde Türkmen beylerinin Türkçeden başka dil bilmemeleri ya da Arapça ve Farsçaya Selçuklular kadar önem vermemeleri nedeniyle Türkçe yavaş yavaş güçlenmeye başlamış; Arapça ve Farsça eserler Türkçeye çevrilmiştir (Yurdakök, 2004). Anadolu’da yazılan ilk Türkçe tıp eserleri kaleme alındı. Buna ilk örnek 1233 yılı civârında Harezmi’den Anadolu’ya gelen Hekim Bereket’in

Arapça yazdığı *Tuhfe-i Mübârizi* adlı eserini bizzat kendisinin Türkçe'ye tercümesiyle başlayıp, daha sonra Beylikler Döneminde Aydınoğlu, Menteşe, Karesi ve Çandaroğlu Beyliklerinde yazılan eserlerle devam etmişti (Altıntaş, 2007, s.85).

Anadolu Selçuklularının ilk 150 yıllık döneminde, pozitif bilimler ve felsefe, sultanlar ve devletin ileri gelenleri tarafından teşvik edilmiş ve himaye altına alınmıştır. Bu dönemde Anadolu'da yazılan kitapların büyük kısmı tıp, felsefe ve astronomiyle ilgilidir. Bilim adamları, elde ettikleri bilimsel verileri Ahi teşkilatıyla iş alanına dönüştürmeye çalışmışlardır (Bayat, 2010, s.274).

2. ÖNEMLİ HEKİMLER

Bu dönemin önemli hekimleri ve eserleri şunlardı;

2.1. Hekim Bereket

Yaşamı hakkında çok şey bilinmeyen Hekim Bereket, Aydınoğlu Mehmed Bey'in (1330-1340) döneminde Aydın dolaylarında yaşamıştır. Anadolu'da yazılan ilk Türkçe Tıp kitabı olarak kabul edilen "Tuhfe-i Mübârizi"yi yazan tabiptir (Kahya, Erdemir, 1997, s.25). Hekim Bereket, bu eseri önce "Lübâbu'n-Nuhâb" adıyla Arapça olarak yazmış, daha sonra ise Tuhfe-i Mübârizî adıyla Farsça'ya çevirerek Selçuklu sultanına sunmuştur. Bu eseri Alâeddîn Keykûbât'ın Amasya valisi çok beğenmiş fakat "Türkçe yazılmış olsaydı çok değerli olurdu" demesi üzerine kitabı Türkçe'ye tercüme etmiştir. Eser 4 bölümden ibaret olup ilaç olarak kullanılan bitkilerin tek tek ve daha sonra formüller şeklindeki halleri verilmiştir. Bu bilgilerin önemli bir kısmı İbni Sina'nın eserinden özetlenmiş ve Hekim Bereket bunlara kendi tecrübelerini de ilave etmiştir. Yazarın, "Kitâb-ı Hulâsa der 'İlm-i Tıb" adlı bir eseri daha olup, burada eski tıpla ilgili kısa teorik bilgiler ve baştan ayağa doğru sıralanan hastalıklar yer almaktadır (Altıntaş, 2007, s.85).

2.2. Ekmeleddin e- Nahcuvani

Konya’da Mevlânâ döneminde yaşayan önemli bir hekimdir. Ekmeleddîn, Nahçuvan doğumludur. Tıp tahsilini nerede yaptığı ve Konya’ya ne zaman geldiği hakkında bilgiye sahip değiliz. Mevlana kendisini “özü doğru oğlumuz” diye tanımlamıştır. Sarayın, devlet erkânının ve Mevlânâ’nın çevresindekilerin, “Melikü’l-hükemâ, Reisü’l-etibbâ, Hükemâ-i cihân, Sultân-ı etibbâ-i zaman”, gibi yüceltici hitapları nedeniyle, devrinin tanınmış hekimlerinden olduğu anlaşılmaktadır (Bayat, 2010, s.276).

2.3. Gazanfer Tebrizi

Anadolu Selçukluları döneminde Konya’da yaşamış önemli hekimlerdendir. Sarayda ve önemli sağlık kuruluşlarında hizmet etmiştir. Hekim Ekmeleddîn ile birlikte Mevlânâ’yı ölüm döşeğinde tedâviye çalışan hekimlerden idi. “Hâsılı’l-Mesâ’il” adlı şerh ile İbn Sînâ’nın “el-İşârât ve’t-Tenbîhât”ının, et-Tabî’iyyât kısmına yazdığı şerhin 1301’de istinsah edilmiş nüshası günümüze ulaşmıştır (İzgi, 1993, s.225).

2.4. Hubeyş bin İbrahim et-Tiflîsî

Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan’ın câmi, medrese, zâviye ve çarşılarla donattığı Aksaray’a Azerbaycan’dan gelmiştir. O dönem Aksaray önemli bir bilim merkezi haline gelmiştir. Tiflîsî, tıp, dil, edebiyat, astroloji, rüyâ tabiri ve kıraat gibi değişik alanlarda otuza yakın eser vermiştir. Bilinen en önemli eserleri şunlardır;

Edvîyetü’l-Edviye: Müfred⁵ ilâçların toplanması, depolanması, yakılması, pişirilmesi, kullanım süresi, mürekkep⁶ ilâçların formüllerini ve hazırlanışından bahseden eczacılığa dair bir eserdir.

---

⁵ Basit

⁶ Birleşmiş, birleşik

İhtisâru Fusûli'l-Bukrat: Hippokrates'in Aforizmasının Arapça muhtasarıdır.

Kifâyetü't-Tıb: İki kitap olarak Farsça yazılan bu eser Melikşah'a sunulmuştur.

Risâle fî Şerhi Ba'zi'l-Mesâi'l li-Esbâb ve 'Alâmât Müntahabe Mine'l-Kânûn: Hastalıkların sebeplerini ve belirtilerini, İbn Sînâ'nın Kânûn'undan seçilmiş bazı örneklerle açıklamaya çalışan bir risâledir.

Bunlardan başka, Sıhhatu'l-Ebdân, Takdîmü'l-İlâc ve Bezrekâtü'l-Minhâc, Rumûzü'l-Minhâc ve Künûzü'l-İlâc ile Lübâbü'l-Esbâb sayılabilir (Bayat, 2010, s.277-278).

3. DARÜŞŞİFALAR

Selçuklu dönemine ilişkin değinilmesi gereken önemli bir konu da Anadolu'da kurulan Darüşşifa'lardır. Vakıflar kanalıyla desteklenen bu sağlık kurumları halka ücretsiz ve ayırım gözetmeksizin hizmet vermişlerdir. Bu anlamda Anadolu Selçuklu Devleti'ni sağlık açısından zamanının çok ötesine taşıyan bu kurumlar Darüşşifalarla sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde Anadolu'da çok sayıda hastanenin yanında kaplıca, hamam, sosyal yardım kuruluşu gibi tesisler de vardı. Ayrıca ticaret yolları üzerindeki kervansaraylarda da sağlık hizmeti verilmekte olup bu devletin bilinçli bir şekilde ticaret politikasını desteklemek amacı güttüğünü de düşündürmektedir (Aydın, 2002, s.6).

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde inşa edilen darüşşifalar, mimari olarak içinde buldukları eğitim yapıları olan medreselerin plan şemasına dahil olmuştur. Bu dönemde Anadolu'daki darüşşifalar eyvanlı-avlulu bir medrese planı içinde yer aldılar. Yine İlhanlılar döneminde, Amasya'da inşa edilen Anber bin Abdullah Darüşşifası (1308-1309) Klasik Selçuklu eyvanlı-avlulu medrese şemasındadır (Bkz. Resim-1) (Cantay, 1992, s.9-11).

Ortaçağda müslüman ülkelerde kurularak günümüze kadar ulaşabilmiş darüşşifaların hemen hepsi Selçuklu ve Osmanlı dönemine aittir (Tablo 1 ve Tablo 3). Darüşşifai Darül'sıhha, Darül'afiye, Darül'tıp, Maristan ve Bimarhane adlarıyla anılmaktadırlar. Bilinen ilk Selçuklu hastanesi ve medresesi Sultan Alp Arslan (1029-1072) tarafından Nişabur'da kurulmuştur. Hasta yatağı başında klinik dersleri vermek, akıl hastalarını ilaç ve müzikle tedavi etmek esasları günümüze Selçuklu hastanelerinden miras kalmıştır. Sağlam bir vakıf sistemi ile korunan bu sosyal yapılar Selçuklu dönemini de aşarak Osmanlı döneminde de varlıklarını sürdürmüştür (Bilget, 1990, s.2-4).

Selçuklu ve Beylikler döneminde Anadolu'da kurulan Darüşşifaların listesi şöyledir (Tablo 1), (Cantay, 1992, 15):

Darüşşifa	Kuruluş Tarihi
Mardin Eminateddin Darüşşifası ⁷	1108-1123
Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ve Medresesi	1205-1206
Sivas I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası	1217-1218
Divriği Turan Melik Darüşşifası	1228-1229
Çankırı Cemaleddin Ferruh Darüşşifası	1235
Aksaray Darüşşifası	XIII. Yüzyılın ilk yarısı
Kastamonu Pervaneoğlu Ali Darüşşifası	1272-1273
Amasya Anber bin Abdullah Darüşşifası ⁸	1308-1309

Tablo 1-Anadolu Selçukluları Döneminde Kurulan Darüşşifalar, (Cantay, 1992, 15).

⁷ Mardin Artuklu Sultanı Necmeddin İlgazi ile kardeşi Eminateddin'e maledilmektedir

⁸ Anadolu Beylikleri döneminde İlhanlılar tarafından yaptırılan bir Darüşşifadır

Bu anlayışın sonucu olarak, ortaçağın başındaki ve sonundaki kargaşalar arasında Anadolu, 100 yıl boyunca, görülmedik ve uzun süre de görülemeyecek şekilde ekonomik ve kültürel gelişme göstermiştir. Kervan yolları üzerinde kurulan ve nüfusu yüz bini aşan Konya, Kayseri ve Sivas gibi şehirler önemli birer merkez haline gelmiş, câmî, medrese, imâret, zaviye, köprü, han, hamam ve hastanelerle donatılmış, halkın sosyal seviyesi yükselmiştir (Altıntaş, 2007, s.83).

Öte yandan Anadolu Selçukluları döneminde, hemen her şehirde dârüşşifâ, dârüssıhha, bîmârîstan adıyla hastahaneler açılmıştır. Genellikle hükümdar ailesi tarafından yaptırılan dârüşşifâlar büyük vakıflarla beslenmiş, devlete yük olmadan uzun süre faaliyet gösterebilmiştir. Tedavinin ücretsiz yapıldığı bu kurumlarda hekimler, cerrahlar, kehhaller, eczacılar ve hizmetli grubu görev yapmıştır. Tıp tarihinde önemli bir yere sahip olan bu hastahaneler, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yüksek medeni seviyesinin en önemli göstergesidir (Bayat, 2010, s.269).

Büyük kısmı günümüze ulaşan Türkiye Selçukluları dönemi dârüşşifâları şunlardır:

3.1. Gevher Nesibe Darüşşifası (Kayseri, 1206)

Anadolu Selçuklu Devleti'nin inşa ettiği ilk sağlık kuruluşlarından (Bkz. Resim-2). Selçuklu hükümdarı Gıyâseddîn Keyhüsrev, genç yaşında vefat eden kız kardeşi “Gevher Nesibe Sultan”ın vasiyeti üzerine yaptırmıştır. Darüşşifâ yan yana iki bölümden meydana gelmiştir. Batısında dârüşşifâ (Şifâiye) ve doğusunda tıp medresesi (Gıyâsiye) bulunan birbirine bitişik kompleks bir yapıdır. Revaklarla çevrili açık avlulu hastane odaları ile hamamın olduğu ve ayrıca Gevher Nesibe'nin kümbetinin yer aldığı büyük bir yapıdır. Çok

uzun yıllar hastane olarak hizmet vermiştir. Bu hastanenin ihtiyaçlarının ödendiği büyük gelirleri olan vakfiyesi mevcuttur. Önemli hekimler yüksek ücret ile buraya tayin oluyordu (Ceylan, 2012, s.34).

Adı geçen darüşşifa, günümüzde Kayseri Gevher Nesibe Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi olarak kullanılmaktadır (Cantay, 1992, s.41)

3.2. İzzeddin Keykavus Darüşşifası (Sivas, 1217)

Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykâvus tarafından Sivas'ta 1217 tarihinde yaptırılan dârüşşifâdır. Kentin merkezinde, karşısında 1271yapımı Çifte Minareli Medrese ve kuzeyinde yine 1271 yapımı Buruciye Medresesi bulunmaktadır. Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un on yıllık saltanatının en büyük eseri bu Darüşşifa olup bu gün hala ayakta durmaktadır⁹ (Bilget, 1990, s.1). Yıkılan kısımlarıyla birlikte yaklaşık 3400 m²'lik alanı ile Selçuklu dârüşşifâlarının en büyüğüdür. Büyük bir avlunun etrafında eyvanlarla kaplı 30 hastane odası yer almaktadır. Darüşşifanın banisi İzzeddin Keykâvus'un dârüşşifâ içindeki türbesinin cephesi, Selçuklu sanatının en zengin sırlı tuğla ve mozaik çini dekoruna sahiptir (Ceylan, 2012, s.33).

İzzeddin Keykâvus Darüşşifası'nın, 1220 tarihli vakfiyesi günümüze ulaşmıştır. Bu vakfiye sayesinde Anadolu Selçuklu dönemi dârüşşifâların kadroları ve işletilmesi hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Dârüşşifâ vakfının idâresi, saray hazinedârı ve Çankırı Dârüşşifâsı'nın kurucusu Cemâleddin Ferruh'a verilmişti. Deneyimli, terbiyeli hekim, cerrah

⁹ I. İzzeddin Keykavus, Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in üç oğlunun en büyüğüdür. Malatya Valiliği de yapan Keykavus 1210 yılında tahta çıkmıştır. İlk birkaç yıl kardeşi daha sonra en meşhur Anadolu Selçuklu Sultanlarından biri olacak olan diğer kardeşi Alaaddin Keykubad ile taht mücadelesi yaşadı. Hükümlerini kabul ettirdikten sonra 1214 yılında Sinop'u fethetti. 1218 yılında Halep seferi ve yenilgisi sonrası yorgun düşen sultan vereme yakalandı. Doktorları Sultan'a Sivas'ın suyu ve havasının iyi gelmediğini belirtmişlerdir. Tıp tarihimiz açısından önemli olan bu konu, o tarihte Selçuklu doktorlarının verem hastalığı için suda ve havada önemli bir etki olduğunu düşünmeleridir.

ve kehhâllerin, eczacıların ücretlerini tespit eder, ilâç yapımında kullanılan ham maddelerin teminini sağlar, ayrıca dârüşşifâda çeşitli görevlerde çalışanların ve müstahdemin görev ile derecelerini ve aylıklarını tayin ederdi. Vakfedilen, her biri bir iki köyü içine alan 5 çiftlik, 7 parça arazi ve 108 dükkânın gelirlerinden artan para ile dârüşşifânın gerekli yerleri tamir edilir ve kalan parayla da yeni gelir kaynakları satın alınırdı. İzzeddin Keykavus Darüşşifası çok uzun seneler hizmet vermiştir (Altıntaş, 2007, s.84).

3.3. Anber Bin Abdullah Darüşşifası (Amasya, 1308)

Anadolu Selçukluları döneminden bugüne kalan önemli bir darüşşifa da Amasya Darüşşifasıdır. İlhanlı hükümdarı Olcayto Mehmed döneminde, 1308 yılında yaptırılmıştır (Ceylan, 2012, s.32). Darüşşifanın mimarı bilinmemekle birlikte isminin yapıyı inşa ettiren Anber bin Abdullah'tan geldiği düşünülmektedir (Cantay, 1992, s.67).

Osmanlı döneminde de faaliyet gösteren Darüşşifa, Yeşilırmak nehri kenarında tek eyvanlı on odalı büyük bir binadır. Bu darüşşifada Osmanlı döneminde görev almış hekimler hakkında bilgi sahibiyiz. Bunlar arasında Şükrullah (ö. 1488), on dört sene burada çalışan ve Türk tıbbına müstesna eserler kazandıran Sabuncuoğlu Şerefeddîn (ö. 1465'ten sonra) ve Hekim Halimî (ö. 1516) önemli hekimlerdendir (Altıntaş, 2007, s.84).

Darüşşifada usta-çırak şeklinde geleneksel tıp eğitiminin sürdürüldüğü, bir yandan hastaya hizmet verilirken bir yandan da hekim yetiştirildiği düşünülmektedir (Cantay, 1992, s.71).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLIDA GELENEKSEL TIP ve TIP EĞİTİMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu XIII. Yüzyılın sonlarında, Anadolu toprakları üzerinde dünyanın diğer bölgelerine kıyasla bir hayli zengin ve dikkat çekici nitelikte bir sağlık hizmeti yapılanması bulunmaktaydı. Anadolu'nun birçok büyük şehrinde hastaneler (Darüş-şifa, Dar üs-sıhha, Bimaristan, Maristan)¹⁰ mevcut olup, kesintisiz sağlık hizmeti verilmekteydi. Selçuklu döneminden kalan bu hastaneler varlıklarını sürdürürlerken Osmanlı başkent ve payitaht şehirlerinde de bunlara yenileri eklenmiştir. Söz konusu hastane hizmetlerinin finansmanı ise geçmişte olduğu üzere vakıflar aracılığıyla sağlanmıştır (Aydın, 2004).

Kuruluşundan XIX. Yüzyıla gelene kadar konumuz yönünden Osmanlı dönemini Selçuklu döneminden ayırmak güçtür. Her iki dönem anlayış ve uygulamalar yönünden büyük benzerlikler taşır (Aydın, 2002, s.7).

Başlangıçta medrese eğitimi hedeflenen seviyeye ulaşana değin Darüşşifa ve saray dışında görülen tıbbi eğitim yolu ve hekim eğitimi, önceki dönemlerdeki gibi usta-çırak ilişkisi şeklinde kendini göstermiştir. Tıbbı hevesli gençler tıp otoritelerinin gözetiminde hastanelerde hasta başında, büyük hekimlerin evlerinde aldıkları derslerle, şehir şehir gezerek ülkenin tanınmış hastanelerinde pratik yaparak veya hekimlerden belli tıbbî konuların eğitimini alarak yetişmekteydiler. Hekimler ülkenin çeşitli yerlerindeki dârüşşifâlarda, teorik ve pratik bilgiler öğrenerek yetişiyordu. Hastanelerdeki tıp tahsili günümüzde olduğu gibi hoca ve öğrencilerin hasta başında pratik ve dersanede teorik eğitim şeklindeydi. Belli bir süre tıp eğitimi alanlar okuduğu eserden imtihan edilir ve başarılı olanlara eğitimlerini tamamladıklarına dair icâzetname verilirdi. Öte yandan Osmanlı devletinde hekim yetiştiren

¹⁰ Bu kelimelerin hepsi farklı dönemlerde hastane anlamında kullanılmıştır.

ilk tıp kurumu Kanuni Sultan Süleyman'ın Süleymaniye külliyesi idi (1556). Külliye de bağımsız tıp eğitiminin verildiği Süleymaniye Tıp Medresesi, Süleymaniye Dârüşşifası ve eczahane vardı. Süleymaniye Tıp Medresesi bir ihtisas medresesiydi. Tıp eğitiminde mantık ve klasik tıp kitapları okutuluyor, tıbbın temeli kabul edilen anatomi Galenus ve İbn Sînâ'nın eserlerinden takip ediliyordu. Ayrıca teorik bilgiler Süleymaniye Dârüşşifasında uygulanıyordu (Bayat, 2010, s.298-299).

İslam Medeniyeti tarihinin en önemli kurumlarından biri günümüzün orta ve yüksek öğrenime tekabül eden medreselerdir. Büyük ölçüde Karahanlılar döneminde ortaya çıkan ve şekillenen medrese kurumunun Osmanlı Devletinin yükseliş döneminde ulaştığı başarı ve düzeyi gerçekten göz kamaştırıcıdır (Öztürk, 2009, s.4).

Osmanlı Devleti'nin eğitim-öğretim yapısında temel eğitim kurumu olarak medreseler karşımıza çıkmaktadır. Eğitimin ücretsiz ve yatılı olarak sürdürüldüğü medreselerin yüksek bölümünden mezun olanlar müderris¹¹ ve kadı¹² oluyorlardı. Ancak az sayıdaki medreseler Osmanlı ülkesinin bütününde yaygınlaşmamış ve zaman içinde üniversite benzeri yapı oluşturarak kurumsallaşmayı başaramamıştır. Osmanlılarda tıp eğitimi de genelde bu medrese ve darüşşifalarda verilir ve hekim adaylarına teorik ve pratik bilgiler, usta-çırak usulüyle öğretilirdi. Bu nedenle tıp medreselerinden ve darüşşifalardan yetişenlerin ruus denilen diplomaları bile örneğin Fatih ya da Süleymaniye Medresesi adına verilmez, bu medreseyi yöneten müderris adına düzenlenirdi (Dinç, 2007, s.87).

Osmanlı Devleti'nde bilimsel çalışmalar arasında temel araştırma konularından biri de sağlık alanı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ileri gelen şahsiyetleri sağlık alanına ve hekimliğe büyük önem veriyorlardı. Dönemin sağlık kuruluşlarından darüşşifaların kendi vakfiyeleri

---

¹¹ Ders veren, ders okutan, öğretim üyesi, profesör

¹² Hakim

doğrultusunda yürütülmesi söz konusu olmuşsa da, tayinler başta olmak üzere bu kurumların işleyişi sarayın yönetim düzenine tabi idi (Sarı, 1999a, s.12).

Çok eski dönemlerden beri fetih hareketlerine büyük önem veren Osmanlı Devleti, askerinin hekim ihtiyacının karşılanmasına da bir o kadar önem vermiştir. Nitekim 1399 yılında Bursa’da, Yıldırım Beyazıt tarafından yaptırılan ve Osmanlıların Anadolu’da yaptırdığı ilk hastane olan, Yıldırım Beyazıt Darüşşifası’nın amacı hem hasta tedavisi ve hem de ordu hizmeti için tabip yetiştirmek olmuştur (Ataç, 1999, s.565).

XIV. Yüzyıldan itibaren tarih sahnesinde yerini alan Osmanlı Devleti Anadolu’daki Selçuklu kültür ortamının doğrudan varisi oldu ve mevcut olan tüm kurumların sürekliliğini sağladı (Dinç, 2007, s.87).

Osmanlılarda hekimlik anlayışının ve hekimin yetiştirilme tarzının kendine has özellikleri bulunmaktadır. Dahiliyeci diyebileceğimiz “tabip”lerin yanı sıra “cerrah”lar, “kehhal”lar, kırık-çıkıkcılar, şerbetçiler ve attarlar gibi halkın sağlığı ile ilgilenen ihtisas dalları mevcut idi. Bahsedilen uzmanlık alanlarından her biri değişik yollardan yetiştirilmekteydi (Osmanlı Devleti Ansiklopedisi, 1993, b.52). Osmanlılarda hekimler, klasik İslam geleneği içerisinde usta-çırak ilişkisiyle yetişip, pratik eğitimlerini hastanelerde görürlerdi. Osmanlı Devleti’nde tabib cerrah, kehhal ve tedavi sanatlarıyla uğraşanların hepsi ahilik teşkilatının bir uzantısı olan esnaf teşkilatının organizasyonu içinde idiler. Tabibin eğitimi de genelde diğer esnaf kollarında olduğu gibi ustanın yanında çırak olarak başlıyordu (Altıntaş, 2006b, s.41).

1.OSMANLI DEVLETİNDE HEKİMBAŞILIK

Türlere ilk yerleşik hayat düzeni sağlayan Uygurlar'da saray hekimleri arasında, Ata Sagun ve Otacı'ların yanında ülke içindeki tabiplerin bir başkanı olduğunu ve bu kişiye Otacı İligi veya Tabiplerin Prensi denildiğini biliyoruz. Yine Türk tarihinin parlak bir dönemini yaşayan Anadolu Selçuklularında da diğer islam ülkelerinde olduğu gibi hekimbaşı olarak tanımlayabileceğimiz Melikü'l-Hükema teriminin kullanıldığını biliyoruz. O dönemin ünlü hekimbaşlarından birinin Mevlana'nın dostlarından Ekmeleddin Nahçivani olduğu anlaşılmaktadır (Bayat, 1999, s.3).

Osmanlı Devleti'nde sağlık uygulamalarını yürüten Hekimbaşılığın ne zaman ihdas edildiğine dair çok değişik görüşler vardır (Ak, 2000, s.135). İlk dönemlerde sultanların hastalıkları sebebiyle çağrılan hekimlerin bir süre sarayda misafir edilerek padişahları tedavi ettikleri bilinse de bunlara hekimbaşı demek doğru olmaz (Bayat, 1999, s.4). Osmanlı Devleti'nde hekimbaşılık makamının kurumsal bir hal alması ise II. Bayezid dönemine uzanır.¹³ Bu dönemde hekimbaşılık, Divan'a dahil olmadığı halde ülkenin sağlık politikasını yürüten bir kurumdu¹⁴ (Bayat, 2010, s.300). Bu nedenle yaygın kanı Hekimbaşılık makamının II. Beyazıd zamanında ortaya çıkmış olduğudur. Süleymaniye Tıp medresesi de tabib yetiştirmek için daha sonra açılan ve hekimbaşının idaresine verilen bir tıp kurumu olmuştur (İhsanoğlu, 2000, s.255). İlk ciddi hekimbaşı listesine II. Beyazıd döneminde rastlanmıştır. Ülke hastanelerinin hekim tayin ve azilleri de görevleri arasında olan (Bayat, 1999, s.8) hekimbaşılardan Topkapı Sarayı'nda Hekimbaşı Odası olarak bilinen binada, dördüncü avluda, köşkler arasında bir odaları bulunmaktaydı. Padişah için ilaç ve macunların baş lalanın

¹³ Anadolu Selçuklu'larında Hekimbaşılığın ne zaman başladığı ve hangi yetkilere sahip olduğu tam olarak bilinemediği gibi, Osmanlı Devleti'nde de Hekimbaşılığın başlangıcı ve sıralaması ile ilgili farklı yorumlar vardır. Örneğin Osman Şevki Beşbuçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi adlı kitabında Osmanlı'da Hekimbaşılık müessesini Çelebi Sultan Mehmed'in Hekimbaşı Yusuf Sinan Şeyhi ile başlatır.

¹⁴ Hekimbaşı bir nevi bakanlar kurulu diyebileceğimiz Divan'da temsil edilmemesine rağmen yetkileri bugünkü sağlık bakanına benzemektedir.

ikametgâhı olan kulede onun nezaretinde hekimbaşı ve ekibi tarafından hazırlandığından kuleye aynı zamanda “Başlala Kulesi” de denilmektedir (Ak, 2000, s.135).

Hekimbaşılık devletin en yüksek ilmi kadrolarından biri olup maaşı devlet kadrosunda çalışanların en yükseklerindendi. Maaş haricinde, Tekfurdağı (Tekirdağ) gelirlerinin bir kısmı arpalık olarak tahsis edilir; kış, bahar ve bayramlarda hükümdar tarafından akçe ile taltif edilir; yılda iki defa kıymetli kumaşlar verilirdi. Hükümdarla birlikte askeri sefere katıldıklarında yüksek derecede yolluk alır; hasta devlet ricaline gönderildiklerinde büyük bahşişle ödüllendirilirdi. Bu kaynaklar biraraya getirildiğinde, hekimbaşılardan çok yüksek bir gelire sahip oldukları ve müreffeh bir hayat yaşadıkları söylenebilir. Evliya Çelebi’ye göre hekimbaşılardan emrinde, baltacılar, muhızlılar (mübaşir), hünkar kapıcısı, yeniçeri çuhadarı ve 100 kadar hizmetçi (huddam) vardı (Bayat, 1999, s.6; Bayat, 2010, s.301).

XIX. Yüzyıldaki Batılılaşma çabaları sırasında, Bâb-ı Seraskeri’de¹⁵ kurulan Sıhhiyye Dairesinin (1837) askeri sağlık teşkilatı; 1838’de kurulan Meclis-i Umûr-ı Sıhhiyyenin¹⁶ salgın hastalıklarla mücadele; Mekteb-i Tıbbiyye’de kurulan Meclis-i Umûr-ı Tıbbiyye’nin¹⁷ (1840) hekimleri imtihan etme, ilaç imalathanelerini denetleme ve problemleri çözmeye görevlerini üstlenmesiyle hekimbaşılardan yetkileri ellerinden alınmıştır. 1844 yılında seretibbâ-i şehriyârî’ye¹⁸ dönüştürülen Hekimbaşılık makamı, 1850 yılında Sultan Abdülaziz’in iradesiyle lağvedildikten sonra 1923’te saltanatın kaldırılmasına kadar saray hekimliğiyle sınırlandırılmıştır (Bayat, 1999, s.10).

¹⁵ Osmanlı Devletinde II. Meşrutiyetten (1908) önceki Harbiye Nezareti, Serasker Kapısı adı ile de anılmıştır.

¹⁶ Karantina Meclisi.

¹⁷ Üyeleri tıp hocalarından oluşan, devletin sivil sağlık işlerinin görüşüldüğü, zamanla değişime uğrayarak Sağlık Bakanlığı’na dönüşen meclis.

¹⁸ Saray başhekimisi.

XVI. yüzyılda Hekim Muhiddîn Mehmed ile başlayan ve XIX. yüzyılın ortasında Abdülhak Molla ile biten 350 yıllık dönemde 42 hekim, hekimbaşı olarak görev almıştır¹⁹. Bu 42 hekimin 13'ü tıbbi eser sahibidir²⁰. Bunların 32'si Türk, 4'ü Arap asıllı Müslüman'dı²¹. Aralarından Ahî çelevi, Yûsuf Sinan ve Hayâtîzâde kethüdâsı Mehmed Saîd 2'şer; Mehmed Arif, Mustafa Behçet ve Abdülhak Molla 3'er; Îsâ 4, Hamalzâde Mehmed ise 5'er defa hekimbaşı olmuştu (Tablo 2), (Bayat, 1999, s.7-8; Bayat, 2010, s.300-302).

Bazı yazarların düşüncelerinin aksine, hekimbaşılardan hepsi Müslüman'dı. Ancak bunların bir kısmı sonradan Müslüman olmuş ailelerin çocukları veya İslamiyet'i kabul etmiş kişilerdi. Mesela Îsâ, Nûh ve İsmail paşa Rum kökenli, Sâlih bin Nasrullah Arap kökenli Hıristiyan; Halebî Mustafa ve Hayâtîzâde Mustafa Feyzî ise Yahudi kökenliydi (Bayat, 2010, s.302).

Ahî Çelebi, Emîr Çelebi, Mustafa Mes'ud, Ahmed Necîb ve İsmail Paşa haricindekiler klasik Osmanlı medreselerinde tahsil görüp ilmiyeye kabul edilmişlerdir. Hiçbiri resmi tıp tahsili görmemiş, üstatlardan veya kitaplardan bilgi edinmişti. Birçoğu medreselerde ve bazıları darüşşifalarda (Muhiddîn, Hacı, Yûsuf Sinan, Zeynelâbidîn ve Sâlih bin Nasrullah Fatih Dârüşşifâsında hekimbaşı; Üsküplü Şemseddîn Süleymaniye Tıp Medresesinde müderris; Gevrekzâde Hâfız Hasan Süleymaniye Dârüşşifâsında hekimbaşı); hatta bazıları da mahkemelerde kadı olarak çalışmıştı. Bir kısmı ise Hayâtîzâde Mehmed Emîn gibi şeyhülislamlık, Arabzâde Mehmed ve Ahmed gibi müneccimbaşılık, hatta devletin en yüksek görevlerinden biri olan Anadolu ve Rumeli Kazaskerliğine kadar yükselmişti (Bayat, 2010, s.302).

¹⁹ Söz konusu 42 hekimden bazıları birkaç kez bu göreve getirildiğinden toplamda 58 defa hekimbaşılık görevlendirmesi söz konusu olmuştur.

²⁰ Tıbbi eser sahibi hekimbaşılardan, Ahî Çelebi, Yûsuf Sinan, Kosonî Mehmed, Emîr Çelebi, Zeynelâbidîn, İsa, Sâlih bin Nasrullah, Hayâtîzâde Mustafa Feyzî, Nûh, Subhizâde, Hayrullah, Gevrekzâde ve Mustafa Behçet'dir.

²¹ Arap asıllı Müslüman olan 4 hekimbaşı, Kaysûnî Bedreddîn, Kosonî Mehmed, Seyyid Yûsuf ve Tablî Hasan'dı.

Aralarında Ahî ve Emîr Çelebi gibi musahibi olacak kadar hükümdara yakın olanlar; Kaysûnî Bedreddîn bin Mehmed gibi sarayda büyük vezirlerin dahi yürümek mecburiyetinde olduğu yolu at üzerinde gitmesine sultan tarafından müsaade edilecek kadar saygı duyulanlar vardı. Bir kısmı, mesela Hayâtîzâde Mustafa Feyzî, sultanın vefatına yolaçan hastalığında yanlış tedavi uyguladığı gerekçesiyle hapsedilmiş; Emîr Çelebi ise IV. Murad'ın yasağına uymadığı gerekçesiyle intihara zorlanmıştı (Bayat, 2010, s.302).

Osmanlı uygarlığında sağlıkla uğraşan en üst düzeydeki kişiler “hakim” özelliğine sahip, yani tıp dışında din, felsefe, matematik, astroloji ve müzik konularında da bilgisi olan ve bu eğitimi genellikle medreselerde almış olan “alim filozof hekimler”di. Dahiliyeci denilebilecek olan tabiplerin yanı sıra, el ustalığına dayanan uygulamalarda bulunan ve daha çok usta-çırak yöntemi ile yetişen kehhâl denilen göz hekimleri, cerrahlar, kırık-çıkıkçı ve eczacılar da diğer sağlık elemanlarıydı: (Dinç, 2007, s.87)

1.1.Osmanlı Devletinde Hekimbaşına Bağlı Sağlık Elemanları

1.1.1. Cerrah: Osmanlı Devleti'nde cerrahlık usta-çırak yoluyla öğrenilir, cerrahlar saray, ordu, darüşşifa ya da dükkanda çalışır ve esnaftan sayılırdı. Diş çekme, sünnet yapma, kan alma, saraya alınacak oğlanların ve hadım ağalarının muayeneleri cerrahın görevleri arasındaydı. Saray cerrahlarının başına ‘sercerrahin-i hassa’ denir, padişah ordusunun cerrah başılığına ise saray cerrahlarının en yetkilisi atanırdı (Dinç, 2007, s.88).

1.1.2. Kehhal (Göz Hekimi): Osmanlılar'da göz rahatsızlığı olan hastalara bakıp, göze faydası olan ilaç, merhem ve sürmeler hazırlayanlara kehhâl denirdi. Kehhaller tabibe nazaran çok daha düşük ücretle çalışırlardı. Göz hekimlerinin başına ‘serkehhâl’ ünvanı verilmişti (Dinç, 2007, s.88).

1.1.3. Eczacı: Osmanlı döneminde hekim, mesleğinin gereği olarak ilaç yapmasını biliyorsa da, genelde dükkanına gelen hastaya gerekli ilacın terkiibini (reçete) yazar, hasta bu terkipleri eczacıya götürüp yaptırırdı. Ancak hekimin kendisi de gereklikçe ilaç hazırlar, dükkanında ilaç terkipleri bulundurur ve özellikle gizli tutmak istediği terkipleri bizzat kendisi yapardı. Eczacılar da diğlerleri gibi usta-çırak usulüyle yetişirdi (Dinç, 2007, s.88).

1.1.4. Kırık-Çıkıkçı: Dış tespit araçlarıyla ya da el ustalığıyla tedavi yapan kırık-çıkıkçılar da İslam ve Osmanlı döneminden günümüze uzanan süreçte kendilerine geniş bir uygulama alanı buldular (Dinç, 2007, s.88).

Tüm bu sağlık personeline hükmeden, yani günümüzdeki Sağlık Bakanı'nın işlevini gören kişi ise **Hekimbaşı**'ydı. Hekimbaşılara; Reisü'l-etibba ya da Seretibba-yı hassa da denilirdi (Dinç, 2007, s.87).

Hekimbaşılar genelde ölen sultanın yerine geçen hükümdar tarafından görevden alınır, padişahın tahttan indirilmesi durumunda ise yerlerinde bırakılabilirlerdi (Bayat, 2010, s.301).

1.2.Hekimbaşı'nın Başlıca Görevleri:

- Tüm sağlık işlerini yönetmek,
- Hekimler ve yardımcı personeliyle ilgili kararlar almak,
- Hekimlerin tayin ve işten alınmalarına karar vermek,
- Ücret zamları ile ilgili kararlar almak,
- Ordunun sağlık işlerini yürütmek,
- Öncelikle Padişah ve ailesinin sağlığı ile ilgilenmek,

- Padişahın yemeklerinin, tedavisinde kullanılacak ilaçların ve güçlendirici macunların hazırlanmasına nezaret etmek,

- Nevruz'da çeşitli maddelerden hazırladığı nevruziye'yi -başta sultan olmak üzere- devlet ricaline takdim etmek,

- Sarayda kullanılacak mum ve sabunların formüllerini hazırlamak,

- Saraydaki iki eczane ve beş hastanede, sayıları 25-30 arasında değişen cerrah, kehhâl ve hekimlerin düzenli çalışmalarını sağlamak ve idare etmek,

- Hekimleri denetleyip yeterli olup olmadıklarını anlamak için sınava almak ve başarılı bulduklarına icazet vermek,

- Savaşta orduya katılacak hekim ve cerrahları seçmek, padişah sefere katılacak ise onunla birlikte gitmek,

- Hükümdarın fermanıyla İstanbul ve civarındaki yerli ve yabancı hekimlerle, cerrah ve kehhalleri denetleyip ehliyetsiz olanların hekim dükkanı ruhsatlarını iptal etmek,

- İstanbul'un sağlık işlerinden sorumlu olmak,

- XIX. Yüzyılın ilk yarısında da imparatorluğun askeri teşkilatı için gerekli ham maddeleri almak, ilaç imali ve gerekli yerlere dağıtımında yetkili sahibi olmak (Bayat, 1999, s.7-8; Bayat, 2010, s.300-301).

Padişah	Geliş Sırası	Hekimbaşı	Tayin Tarihi	Azil Tarihi
Bayezit II (1481-1512)	1	Muhiddin Mehmed		
	2	Hacı Hekim		
	3/1	Ahi Çelebi	1507	1512
Yavuz Sultan Selim (1512- 1520)	4	???	1512	1515
	3/2	Ahi Çelebi	1515	1520
Kanuni Süleyman I (1520-1566)	5	Sinan (Sinaneddin Yusuf)	1520	1545
	6	Kaysuni Bedreddin b. Mehmed	1545	1562
Selim II (1566- 1574)	7	Kosoni Mehmed b. Mehmed	1562	1568
	8	Garsuddinzade	1568	1575

		Muhiddin		
Murad III (1574-1595)	9	Yusuf Sinan	1574	1597
Mehmed III, Ahmet I, Osman II, Mustafa I (1596-1622)	10	Üsküplü Şemseddin	1597	1611
	11	Musa	1611	1622
Murad IV (1623-1640)	12	Emir Çelebi	1629	1638
	13	Zeynelabidin b. Halil	1638	1646
İbrahim II (1640-1648)	14/1	Hamalzade Mehmed	1646	1647
	15/1	İsa	1647	1647

	14/2	Hamalzade Mehmed	1647	1647
	15/2	İsa	1647	1647
	14/3	Hamalzade Mehmed	1647	1647
	15/3	İsa	1647	1647
	14/4	Hamalzade Mehmed	1647	1647
	15/4	İsa	1647	1648
Mehmed IV (1648-1687)	14/5	Hamalzade Mehmed	1648	1656
	16	Salih b. Nasrullah	1656	1669
Süleyman II (1687-1691)	17	Hayatizade Mustafa Fevzi (büyük)	1669	1692
	18	Tabli Hasan	1692	1694

Ahmed II (1691-1695)	19	Seyyid Yusuf	1694	1695
	20	Müneccimbaşı Arapzade Mehmed	1695	1695
Mustafa II (1695-1703)	21	Nuh	1695	1707
Ahmed III (1703-1730)	22	Yenibahçeli Mehmed	1707	1715
	23	Ömer	1715	1724
Mahmud I (1730-1754)	24	Hayatizade Mustafa Fevzi (Küçük)	1724	1736
	25	Hayatizade Mehmed Emin	1736	1746
	26/1	Hayatizade kethudası Mehmed Sait	1746	1746
	27	Müneccimbaşı	1746	1748

		Ahmed		
	26/2	Hayatizade kethudası Mehmed Sait	1748	1754
Osman III (1754-1756)	28	Halebi Mustafa	1754	1757
Mustafa III (1756-1774)	29/1	Mehmed Arif	1757	1758
	30	Katipzade Mehmed Ref'i	1758	1768
	31	Mehmed Emin	1768	1773
Abdülhamid I (1774-1789)	29/2	Mehmed Arif	1773	1776
	32	Suphizade Abdülaziz	1776	1777
	29/3	Mehmed Arif	1777	1783
	33	Hafız Hayrullah	1783	1786
	34	Gevrekzade	1786	1789

		Hafzı Hasan		
Selim III (1789-1807)	35	Mehmed Sadık	1789	1797
	36	Numan Naim	1797	1803
	37/1	Mustafa Behçet	1803	1807
Mustafa IV (1807-1808)	38	Tuğcuzade Ahmed Abdülkadir	1807	1808
	39	Numanzade Mustafa Mes'ud	1808	1817
Mahmud II (1808-1839)	37/2	Mustafa Behçet	1817	1821
	40	Bendireklizade Mehmed Said	1821	1823
	37/3	Mustafa Behçet	1823	1834
	41/1	Abdülhak Molla	1834	1837
	42	Ahmed Necip	1837	1839

	41/2	Abdülhak Molla	1839	1845
Abdülmeccid I (1839-1861)	43	İsmail Paşa	1845	1848
	41/3	Abdülhak Molla	1848	1849

*Tablo 2-Osmanlı Devleti'nde Padişahların Hekimbaşları ve Görev Aldıkları Süreler
(Bayat, 1993, s.59-60).*

2.OSMANLI DARÜŞŞİFALARI

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde inşa edilen darüşşifalar sağlık ve eğitimle ilgili görevlerini gerek Anadolu Beylikleri gerekse de Osmanlı Devleti döneminde de aynen sürdürmüşlerdir. Ayrıca Osmanlı'ların beyliklerinin kurulup geliştiği yerlerden başlayarak bu darüşşifalara yenilerini kattıklarını görmekteyiz. İlk olarak Osmanlı'da Bursa'nın başkent olması ile burada inşa faaliyetleri hızlanmış ve Yıldırım Beyazid tarafından bir külliye inşa ettirilmiştir. Daha sonra Edirne başkent olmuş ancak bu dönemde burada bir külliye ve darüşşifa kurulmamıştır. İstanbul'un fethi ve başkent oluşu ile bu şehre yaraşır bir külliye olarak Fatih Külliyesi 1456-1470 yılları arasında yapılmıştır²². Edirne ise Bursa'dan sonra başkent olsa da Osmanlı Devleti'nin imparatorluk hüviyetine büründüğü İstanbul'un fethinden sonra büyük bir külliye ve darüşşifaya kavuşmuştur (1484-1488). Daha sonra başkentler dışındaki ilk darüşşifa Manisa'da kurulmuştur. Kanuni'nin annesi Hafsa Sultan adına yaptırılan Sultaniye Külliyesi 1539'da tamamlanmıştır. Manisa'daki külliye den sonra

²² Fatih İstanbul'u fethettiğinde Bizans'tan ayakta kalan az sayıda sosyal kurumdan ikisi Ayasofya ve Pentokrator Kiliseleri çevresindeki iki yapı topluluğu idi. Fatih bunları onardıktan sonra Eski İmaret adıyla anılmışlardı. Bu nedenle fetihden 17 yıl sonra tamamlanan Fatih Külliyesi'ne Yeni İmaret adı da verilmektedir.

1550'de İstanbul Haseki Külliyesi ve Darüşşifası, müstakil bir Tıp Medresesi ile uzun yıllar tek başına tıp eğitimini götüren Süleymaniye Külliyesi ve Darüşşifası (1553-1559), İstanbul'un Üsküdar yakasında inşa edilen Atik Valide Darüşşifası (1582) ve Osmanlı döneminin son büyük Darüşşifa yapısı olan Sultan Ahmed Darüşşifası (1609-1617) Osmanlı döneminin belli başlı Darüşşifalarıdır (Tablo 3), (Cantay, 1992, s.12-14).

Darüşşifa	Kuruluş Tarihi
Bursa Yıldırım Darüşşifası	1399
İstanbul Fatih Darüşşifası	1470
Edirne II. Bayezid Darüşşifası	1484-1488
Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası	1539
İstanbul Haseki Sultan Darüşşifası	1550
İstanbul Süleymaniye Darüşşifası	1553-1559
İstanbul Atik Valide Sultan Darüşşifası	1579
İstanbul Sultanahmed Darüşşifası	1609-1617

Tablo 3-Osmanlı Devleti Döneminde Kurulan Darüşşifalar (Cantay, 1992, s.15).

Osmanlı tıbbının klasik İslam tıbbı niteliğinde olduğu iddiası araştırmacıların mutabık kaldığı bir konudur (Şehsuvaroğlu, Demirhan, Güreşsever, 1984, s.21-23). XII. Yüzyıldan sonra İslam Tıbbı'ndaki duraklamanın ardından, Batı dünyasında yüzyıllar içerisinde adım adım gelişen "bilimsel tıp" anlayışının Osmanlı toplumuna yansımaları çok yavaş ve geç olmuştur. XVII. ve XVIII. Yüzyıla ait yazma eserlerden yavaş biçimde de olsa Batı tıbbının farkına varıldığı izlenmektedir. Herşeye rağmen XIX. Yüzyıla gelene dek kuruluşundan sonraki yüzyıllar içerisinde Osmanlı'nın sağlık alanındaki yöneliminde dikkat çeker tarihsel bir nokta ya da dönemece rastlayamayız. Diğer yandan da yaklaşık 700 yıl gibi bir süreye ait tarihsel bilgilerimizin kapsamlı ve sonuçlanmış bilgiler olduğunu söylemek de fazla doğru olmaz. Şu anda sayıları çok fazla olmayan yazma eserler, bazı hekimlere ait kısa bilgiler; hekimbaşılığa, hastanelere ait tıpla ilgili bilgiler gibi sınırlı tıbbi bilgiler dışında, Osmanlı Devletinin halkın sağlık sorunlarına ne türde bir yaklaşım gösterdiğini ayrıntılı biçimde açıklayabilecek çalışmalar ile verilere sahip olduğumuz söylenemez (Aydın, 2004).

Ordu cerrâhlığı Osmanlı Devleti için çok önemli bir husustu, şöyle ki temel prensibi toprak kazanma olan bir cihan devletinin ordu için özel hekimler ihdas etmesi gerekiyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti Tıp Eğitimine verdiği önem kadar sonrasında bu hekimleri görevlendirirken de belli esaslara bağlı kalmıştır. Ancak Tıbbın gelişmesi ve ordu hekimliği de özellikle batı ile münasebetlerden büyük ölçüde etkilenmiştir (Öztürk, 2009, s.18).

3. XIV. YÜZYIL OSMANLI TIBBI:

XIV. Yüzyılda kurulan Osmanlı Beyliği Anadolu Selçukluları'nın tarihe karışmasıyla birlikte hızla devletleşme çabalarına girişti. Bu arada Osmanlıların yeni aldıkları şehirler

birçok yeni sağlık kuruluşuyla donatılmaya başlandı. Bu kuruluşlar genelde külliye²³ şeklinde inşa edildiler (Dinç, 2007, s.88).

3.1. XIV. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Kuruluşları:

3.1.1 Bursa Yıldırım Darüşşifası (1399): Bu yüzyıldaki en önemli sağlık kuruluşu Osmanlılar'ın Anadolu'da yaptırdıkları ilk hastane olan Bursa Yıldırım Darüşşifası'dır. En güzel tıbbi kurumların İran'da Cundişapur'da ve oradan örnek alınarak Araplar tarafından Bağdat'ta açılmasına rağmen devletin kuruluşunun yüzüncü yılında Selçuklulardan sonra Osmanlıların da ilk hastane ve tıp medresesini kurmalarının zamanı gelmişti (Uludağ, 1991, s.85). Sultan Yıldırım Beyazıt'ın Bursa'nın Uludağ'a bakan kısmında havadar ve geniş bir araziye yaptırdığı bina o dönemde Anadolu'da yapılan hanlar tarzında ve iki kattan ibaret olup ortasında geniş bir bahçeyi kapsıyordu. Hücre ve salonların kapıları bu bahçeye açılıyordu. Bugün yıkıntı halinde olmasına rağmen ne büyük bir mimari yapı olduğunu hissettiren bina altmış metre uzunluk ve kırk metre genişliğinde bir dikdörtgen yapıdadır²⁴ (Uludağ, 1991, s.87-88).

1399 yılında Yıldırım Beyazıt Han tarafından Bursa Uludağ eteklerinde yaptırılan Yıldırım Beyazıt Darüşşifası'nda hasta tedavisinin yanısıra tıp eğitimi verildiği bilinmektedir (İzgi, 1997, s.24) Yıldırım Külliyesi'nin vakfiyesine göre darüşşifada; bir başhekim, iki hekim, iki şerbetçi, iki eczacı, bir aşçı ve bir ekmekçi olmak üzere dokuz personel görev yapıyordu. Darüşşifa XVIII. Yüzyıla kadar hastane, daha sonra tımarhane olarak kullanıldı. 1854'teki depremde büyük hasar gören ve XX. Yüzyılın başlarına kadar baruthane deposu olarak kullanıldıktan sonra terkedilen bina bugün yıkılmış durumdadır (Dinç, 2007, s.88).

²³ Cami ile birlikte hamam, medrese, mektep, imaret, türbe, kütüphane, aşevi, darüşşifa, kervansaray, çarşı, tekke, zaviye binalarından oluşan yapılar topluluğu.

²⁴ Günümüzde kısmen taş yığınınna dönüşmüş, bazı kısımları baruthane olarak kullanılmış bu ilim yuvası Türk Tababet Tarihi için büyük bir kayıptır. Darüşşifanın açıldığı miladi 12 Mayıs 1400 tarihi bir süre için Tıp Bayramı olarak kutlanmıştır

3.2. XIV. Yüzyılın Ünlü Hekimleri:

3.2.1. Hekim Bereket: Aydın'da yaşamış olan Hekim Bereket, daha önce Arapça olarak kaleme aldığı eserini Türkçeye çevirmiştir. Anadolu'daki ilk Türkçe tıp eseri olan ve İbn Sina'nın Kanun'undan yararlanılarak yazılan bu eser "Tuhfe-i Mübarizi"dir (Yurdakök, 2004).

3.2.2. Geredeli İshak bin Murad: Gerede'de doğan bu değerli hekimin doğum tarihini bilemiyoruz. 1390'da yazdığı "Müntehab-ı Şifa" adlı tıp eseri ile tanındı. Eserde çeşitli hastalıklardan söz edilerek ilaç ve bitkilerin Türkçe karşılıkları ile kullanılış şekilleri verilmiştir. Tedavide sadece tıbbi bitkileri değil bazı hayvansal ürünleri de kullanmıştır. Özellikle İbn-i Sina'dan etkilenen İshak bin Murad hastalıkları hastanın semptomlarına göre tedavi etti (Kahya, Erdemir, 1997, s.23-24).

3.2.3. Hekim Hacı Paşa: Kahire'de el-Ezher'de dini eğitimini aldı. 1380'de Anadolu'ya döndüğünde Aydınolu İsa Bey tarafından Aydın'a davet edildi. Kendisine "Şifaü'l-Eskam" ve "Müntehabü'ş-şifa" adlı koruyucu hekimlik ve deontolojiyle ilgili eserleri nedeniyle Anadolu'nun İbn Sina'sı adı verilmiştir. Yazdığı eserler Osmanlı Devleti'nde el kitabı olarak kullanıldı. Ayrıca tıp eğitimi yapanlar için "Teshil" adlı bir tıp kitabı yazmıştır (Kahya, Erdemir, 1997, s.28-29)

4. XV. YÜZYIL OSMANLI TIBBI:

Bu yüzyılda özellikle Fatih döneminde bilime verilen önem arttı, bilim için iyi bir atmosfer doğdu ve Batı bilimi ile ilk serbest ilişkiler onun devrinde kuruldu. Bu dönemde hem medrese sayısında, hem de medreselerdeki pozitif bilim derslerinde önemli gelişmeler oldu. Fatih, gençliğinden itibaren bilim ve sanata karşı büyük ilgi duydu ve bilimin en büyük koruyucularından biri oldu. Sarayında zengin bir kütüphanesi vardı. Felsefi eserler okuyor ve

etrafındaki bilginlerle bunlar üzerinde konuşmalar yapıyordu. Fatih bu dönemde birçok Latince ve Yunanca eseri de Osmanlıca'ya çevirtti (Dinç, 2007, s.89).

4.1. XV. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Kuruluşları

4.1.1. Fatih Darüşşifası (1470): Fatih'in bilime verdiği önemin kanıtı Fatih Camii Külliyesi'nde bulunan medreseler ve Fatih Darüşşifası'ydı (1470) (Dinç, 2007, s.89). Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinden sonra Devletin yeni başkenti İstanbul'u sadece sanatın değil, bilimin de en büyük merkezi yapmayı tasarlamış, İstanbul'da kendi adıyla anılan külliyei bir üniversite olarak tesis etmişti (Adıvar, 1991a, s.28). Yapılan Sahn-ı Seman medreseleri Fatih Külliyesine bitişik olarak yapılmıştır. Külliye'de bir Sıbyan mektebi ile Sahn Medreseleri adıyla da bilinen sekiz medrese ve bu medreselerin arkasında da sekiz küçük medrese bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla "medrese-i üla", "medrese-i saniye", "medrese-i salise" ve "medrese-i Rabia" şeklinde devam etmektedir. Ayrıca ihtisas medreseleri olarak da "Darü'l-Hadis" ile "Darü't-tıb" adıyla da anılan Tıp medresesi yer almıştır. Darü'l-Hadis müderrislerine elli, Darü't-tıb müderrislerine yirmi akçe tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde bilim kurumları olarak ele alınan altı müessesenin üçü astronomi, üçü de tıp sahasında olduğu kaydedilmektedir (İhsanoğlu, 2000, s.254; Aydın, 2006, s.34).

Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı külliyenin içinde yer alan darüşşifada devrin en değerli hekimleri, cerrah ve kehhalleri çalışıyor ve tıp eğitimi veriliyordu. Darüşşifada yatırılarak tedavi gören hastaların yanında bir kısım hastalar da ayaktan tedavi görüyor ve fakir hastaların ilaçları bedava veriliyordu. Darüşşifanın vakfiyesine göre; darüşşifada hangi millet ve dinden olursa olsun tıp bilgisinde usta, bilimsel ve pratik alanlarda deneyimli ve yetenek sahibi iki tabibin bulunması şarttı. Hastaların yiyecek ve içecekleriyle diğer hususlara bakan, bunları hesaplayan emin bir kişi bulunacak, ayrıca yiyecek ve ilaçları alacak vekilharç

denen biri olacaktı. Ayrıca göz hastalıklarını tedavide usta bir kehhâl ile sanatında deneyimli bir cerrah da kadroda yer alacaktı. Kadroda ayrıca ilaçları hazırlamak üzere bir eczacı, gerekli malzemeyi hazırlayan mahzen emini, iki aşçı, kilerci, iki eczacı yardımcısı, iki çamaşırcı, duvarları kirletmeye mani olacak bir maniunnukuş ile bir de şeyh bulunacaktı (Uludağ, 1991, s.94-101).

Geçirdiği bir çok kuvvetli deprem, yangın ve ihmalkarlıklar sonucunda, 1824'te tamirinin mümkün olmadığı gerekçesiyle yıktırılmış olup günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır (Bayat, 2010, s.316).

4.1.2. Edirne II. Bayezit Darüşşifası (1484-1488): Sultan II. Bayezit tarafından yaptırılan Edirne II. Bayezit Darüşşifası şimdiye dek hiçbir yerde bulunmayan farklı mimari üslubu bakımından büyük önem taşır. Farklı hastalıklar için ayrı kısımlar bulunan bu darüşşifa Cami, dış bahçe ve iç bahçenin de bulunduğu özgün bir yapıdır²⁵ (Bkz. Resim-3) (Uludağ, 1991, s.102). İlk kez bu darüşşifada kullanılan merkezi sistem denilen, yani hasta odaları ve koğuşların merkezdeki kapalı bir avluyu çevrelediği bir düzen getirilerek az sayıdaki hasta bakıcı ile çevredeki hasta odalarında bulunan pek çok hastaya bakma olanağı sağlandı. Evliya Çelebi burada yatan akıl hastalarına müzikle rehabilitasyon uygulandığını yazar (Bkz. Resim-4). Hastane 32 yataklıdır. Odalardan bazıları öğrencilere tahsis edilmiş olup, dersaneler haricindeki diğer odalar ise; eczane, ilaç hazırlama odası, başhekim odası, kiler, mutfak, poliklinik, tecrit odası, çamaşır odası ve şurup hazırlama odası olarak kullanılmıştır. Darüşşifada birisi başhekim olmak üzere üç bilgili doktor, iki göz doktoru, iki cerrahtan oluşan hekim kadrosu ve diğer personel olarak 21 kişi görev yapıyordu. Medresede ise müderris yardımcıları, kütüphaneci, kapıcı, hizmetli ve 18 öğrenci bulunmaktaydı (Bayat, 2010, s.317).

²⁵ Hastaların odalarından çıktıklarında çiçeklerle süslü, cenneti andıran bu bahçelerle karşılaşmaları, caminin verdiği dini ferahlık, gücü yeten hastaların dış bahçe hatta Tunca nehri kenarına kadar dolaşmaları şeklinde düşünülen tedavi mantığı daha sonraki yüzyıllarda da gelişmiş birçok ülke hastanesinde de uygulanmıştır.

II. Beyazıd Darüşşifası, II. Beyazıd külliyesi içinde inşa edilmiş olan hemen yanındaki medresede de tıp eğitimi verilen bir kurumdu. Medreseden bir geçit kapısı vasıtasıyla darüşşifaya geçilebilmektedir. Medresede teorik bilgi alan öğrencilerin hasta başında pratik eğitim yaptıkları yer olan darüşşifa, caminin kuzey ve güney doğrultusundaki alanı kaplar ve camiye paralel olarak uzanmaktadır (Bkz. Resim 5) (Gökçe, 2001, s.39).

4.1.3. Cüzzamhaneler: Osmanlılar o devirde tedavi olanağı bulunmayan lepralıları (miskin illeti / cüzzam) leprozeriler (cüzzamhane / miskinler yurdu) yaparak tecrit etmişlerdi. Bu amaçla Karacaahmet Mezarlığı'nda (1514), Bursa ve Edirne'de Leprozeriler yaptırıldı. Anadolu'da bu gibi yerlerin bulunmadığı yerlerde ise şehir ve kasabaların dışında cüzzamlıları tecrit için evler ve hatta mahalleler kuruldu. Edirne Cüzzamhanesi (1421-1451) de XV. Yüzyılda II. Murat devrinde yapılan sağlık kurumlarından biriydi. İki yüzyıl kadar hizmet veren cüzzamhane Avrupa'nın ilk cüzzamhanesi sayılmaktadır (Dinç, 2007, s.89).

4.2. XV. Yüzyılın Ünlü Hekimleri:

4.2.1. İbn Şerif: Yaşamı hakkında bilgimiz bulunmayan bu hekim hijyen, semptomatoloji, farmakoloji ve tedaviden bahseden "Yadigar" adlı eseriyle ünlüdür. İbn Sina ve İbn Baytar'dan yararlanılarak yazılan bu eser devri için çok değerlidir (Kahya, Erdemir, 1997, s.38-39).

4.2.2. Şerafeddin Sabuncuoğlu (1386-1470): Fatih devrinin ünlü Amasyalı hekim ve cerrahıdır. Hekimliği Amasya Darüşşifası'nda öğrendi ve burada 14 yıl hekimlik yaptı. Daha sonra Kastamonu, Bursa ve İstanbul'a gitti. Arapça, Farsça ve Yunanca biliyordu. Bu özelliği nedeniyle klasik dönem tıp kitaplarına dayanan önemli bir bilgi birikimi vardı. Yaşamı süresince, çoğu dönemin ünlü hekimlerinden olan birçok öğrenci yetiştirdi ve ikisi kısmen çeviri olan üç tıp eseri yazdı:

Farmakolojiye ait “Akrebazin” (1454) adlı elyazması eseri; Cürcani’nin “Zahire-i Harezmsahi” kitabının sonundaki farmakoloji bölümünün çevirisi ve kendi eklediği iki bölümden oluşur.

Mücerrebname (1468) adlı eseri; hekimlik yaşamı ile ilgili bilgi birikimini ve ilaçların hangi durumlarda nasıl kullanılacağına ilişkin kendi deneyimlerini içeren bir farmakoloji kitabıdır. El yazması kitap Türk tıbbının ilk deneysel eseri olarak tanımlanır.

Sabuncuoğlu’nun tanınmasını sağlayan en ünlü ve önemli eseri ise “Cerrahiyyetü’l-Haniyye” adlı cerrahi kitabıdır. Aslında Cerrahiyyetü’l-Haniyye bir oranda Zehravi’nin “Kitabü’t-Tasrif fit-Tıb” adlı eserinin cerrahiye ait 30. bölümünün çevirisidir. Ancak Sabuncuoğlu eseri çevirirken kendi bilgi ve deneyimlerinin yanı sıra o güne kadar Türk ve İslam tıbbında görülmeyen ve bir tabu olan insan figürlerini de kitaba ekleyerek özgün bir eser yarattı. Sabuncuoğlu’nun eserindeki cerrahi tekniklerin insan figürleri üzerinde uygulanmasını gösteren renkli çizimler XV. yüzyıl İslam tıbbına büyük bir yenilik getirdi. Bu özelliği ile Cerrahiyyetü’l-Haniyye o güne kadar Türk ve İslam dünyasında cerrahi teknikleri açıklamak amacıyla insan figürlerinin kullanıldığı ilk ve benzerine daha sonra da çok nadir rastlanan özgün eserlerden birisidir. Sabuncuoğlu bu çizimlerinde kadın ve erkek bedeninin mahrem sayılan bölgelerini bile döneminin ilerisinde bir tutum ve cesaretle hiç bir taassuba sapsmadan yalın olarak resmetmiştir ki bu da dönemi açısından çok ileri bir adımdır. Kitabın resimleri yüksek bir sanat değeri taşımaz, ancak anlatılmak istenen cerrahi müdahale gösterişsiz ve sade çizimlerle, daha da açıklıkla vurgulanır. Bu özellikleriyle eser o dönemin tıp düzeyi ve kullanılan cerrahi teknikleri hakkında bize çok değerli bilgiler sunar (Kahya, Erdemir, 1997, s.47-48).

5. XVI. YÜZYIL OSMANLI TIBBİ:

Osmanlı'nın en güçlü olduğu dönem olan XVI. yüzyılda yapı ve silah teknolojisi ile deniz coğrafyacılığı çalışmaları oldukça gelişmiş durumdaydı. Bu yüzyılda sağlık kuruluşlarının çokluğu kadar hamamlar, su yolları, sebiller, çeşmeler, lağımalar gibi toplum sağlığı ile ilgili hijyenik kuruluşların fazlalığı da dikkat çekiyordu. Ancak bu yüzyıldan başlayarak bilim öğretimi ve bilimsel eserlerin yazılışında bir ağırlaşma görülmeye başlanır (Dinç, 2007, s.90).

5.1. XVI. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Kuruluşları:

5.1.1. Manisa Hafsa Sultan Bimarhanesi (1539): Kanuni Sultan Süleyman, Manisa'da vali olarak bulunduğu sırada annesi Hafsa Sultan adına 1522'de inşa edilen külliye, annesinin vefatından sonra 1539'da bir de darüşşifa ekledi (Bkz. Resim-6). Kareye yakın dikdörtgen planda inşa edilmiş olan darüşşifaya ait vakıf defterine göre darüşşifada bir başhekim, bir hekim, bir kehhal, bir cerrah, bir vekilharç ve 25 hademe görev yapıyordu. Manisa Darüşşifası XIX. yüzyılda akıl hastalarına tahsis edildi, Cumhuriyet'ten sonra ise kömür deposu ve sağlık müzesi olarak kullanıldı. Yakın zamanda restorasyonu tamamlanan bina günümüzde Celal Bayar Üniversitesi'nin hizmetine verilmiştir (Dinç, 2007, s.90). Manisa Bimarhanesi'nin Yavuz Sultan Selim'in annesi Bezmialem Valide Sultan tarafından yaptırılarak idaresinin Merkez Efendi'ye verildiğine dair bilgiler varsa da (Uludağ, 1991, s.125-126) yeni çalışmalar Manisa'daki Bimarhane'nin Hafsa Sultan adına Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığını ortaya koymaktadır. Bir rivayete göre, Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan, Manisa'da iken hastalanmış, devrin tıpçılarında Merkez Efendi, kırk çeşit baharattan yaptığı "mesir macunu" ile onu iyileştirmiştir (Alkan 2014).

Hafsa Sultan Darüşşifası'nda hasta tedavisinin yanısıra tıp eğitimi verildiği bilinmektedir (İzgi, 1997, s.24). Evliya Çelebi, Seyahatname'de Sultaniye medresesi adıyla

bahsettiği kurumun zengin bir vakfiyesi ile halka hizmet verdiğini belirtmiştir (Cantay, 1992, s.88).

5.1.2. Haseki Darüşşifası (1550): Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan adına Mimar Sinan'a yaptırılan külliye; cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret ve darüşşifadan oluşuyordu (Bkz. Resim-7). Darüşşifanın vakfiyesine göre her türlü hastalığın tedavi edildiği bu kurumda iki tabip, iki cerrah, iki kehhal, iki eczacı, iki eczacı kalfası, dört hasta bakıcı, bir vekilharç, bir katip, iki aşçı, bir kilerci, iki hizmetçi, iki çamaşırıcı, bir bevvab, bir ferraş ile aynı zamanda külliyenin diğer yapılarına da hizmet eden bir tellâk, bir çöpçü, bir bahçevan olmak üzere 28 kişi görev yapmaktaydı. Kuruluşunda tam teşekküllü bir hastane olarak çalışan darüşşifa İstanbul'un geçirdiği büyük depremler sonucu harap oldu, XIX. Yüzyılda önce darülaceze daha sonra da kadınlar hapisanesi olarak kullanıldı. Bina şu anda Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı bir merkez olarak kullanılmaktadır (Dinç, 2007, s.90-91)

5.1.3. Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesi (1553-1559): Kanuni Sultan Süleyman zamanında geniş bir coğrafyaya hükmeden Cihan İmparatorluğu haline gelmiş Osmanlı'nın yönetimi için artık Fatih Medreseleri yetersiz kalmış gereksinim duyulan eğitilmiş insan gücünü tamamlayabilmek için yeni okullara ihtiyaç duyulmuştu. Bu nedenle Süleymaniye Medreseleri ve Darüşşifası yeni eğitim ve sağlık kurumları olarak ortaya çıktı (Uludağ, 1991, 111-112). Devletin askeri ve sivil ihtiyacını karşılayan hekimlerin eğitimi için de Süleymaniye medreseleri içinde ilk defa olarak müstakil bir tıp medresesi, Süleymaniye Tıp medresesi kurulmuştu (Bkz. Resim-8) (İhsanoğlu, 2002, s.196).

Bugünkü İstanbul Üniversitesi Merkez Binası'nın biraz arkasında, şehrin Haliç'e ve Boğaz'a hakim bir tepesinde yerleşmiş olan Süleymaniye Külliyesi, bu konumuyla şehrin silüetine yüzyıllardır damgasını vurmaktadır. Külliye; cami, orta öğretim yapılan dört ve biri

tıp, biri ilahiyat olmak üzere yüksek öğretim yapılan iki medrese, darülakakir (eczane), darüşşifa (hastane), tabhane (dinlenme evi, nekahathane), imaret/darüzziyafe (aşevi, yoksullara yiyecek dağıtılan yer, mutfak/lokanta), kervansaray (konaklama yeri), hamam, sıbyan mektebi (ilkokul), gelir sağlayacak odalar (dükkanlar/çarşı), Kanuni Sultan Süleyman ve eşi Hürrem Sultan için yapılmış iki türbe ile Mimar Sinan'ın türbesinden oluşmaktadır (Cantay, 1992, s.96).

Külliyeyi yaptıran Sultan Süleyman insan sağlığına verdiği önemi, yazdığı şiirlere de yansıtmıştır. Onun “Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi, Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi”²⁶ dizeleri halk arasında halen atasözü gibi kullanılmaya devam etmektedir. Sağlığa verdiği önemi bu sözleriyle belirten Sultan, Süleymaniye'deki diğer eğitim kurumlarının yanında hastane (darüşşifa), tıp okulu (medrese) ve eczanenin de yer almasının zeminini hazırladı. Vakfiyede yer alan bilgilerden, Tıp Medresesi'nde teorik, Darüşşifa'da ise pratik tıp eğitimi verildiği ve iki kurumun bir tıp okulu şeklinde birbirlerini tamamladıkları anlaşılıyor (Dinç, 2007, s.91).

Süleymaniye Külliyesi'nin kuzey batısında yer alan darüşşifa Osmanlı hastaneleri hiyerarşisinin en üstünde bulunuyordu. Tıp Medresesi'nde haftada dört gün teorik ders gören öğrenciler uygulamalı derslerini otuz odası ve iki avlusu bulunan bu darüşşifada yapıyorlardı. 40-50 yataklı ve 28-30 kişilik geniş personele sahip bulunan darüşşifa 1845'ten itibaren akıl hastanesi, 1865 kolera salgınında ise bir süre koleralılar için karantinahane olarak kullanıldı, daha sonra yeniden akıl hastalarına ayrıldı. Darüşşifa'da 1873'e kadar hekim, cerrah ve göz doktorları tam gün çalıştı ve halka ücretsiz baktılar. 1873'ten sonra dericilik işleri yapanlar tarafından matbaa olarak kullanılan Darüşşifa, günümüzde bakımsız bir durumda bulunmaktadır (Dinç, 2007, s.91).

---

²⁶ Halkın gözünde en itibarlı şey devlettir (iktidardır), ancak dünyada sağlıklı bir nefes almak tüm devletlere (iktidarlara) bedeldir.

Darüşşifa'nın karşısındaki sokak ile dükkanların kesiştiği köşede yer alan Süleymaniye Tıp Medresesi ise, kendisinden önceki sağlık kuruluşlarından farklı olarak yalnızca tıp eğitimine ayrılmış olduğundan Osmanlı bilim ve eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. O zamana kadar darüşşifalar bünyesinde geleneksel olarak usta-çırak ilişkisi içerisinde yapılan tıp eğitimi, Süleymaniye Tıp Medresesi ile bağımsız bir kuruma kavuştu. Süleymaniye'nin teorik tıp öğretimi yapılan tıp okuluna ait mekanlarında, bugün Süleymaniye Doğum ve Çocuk Bakımevi faaliyet göstermektedir (Dinç 2007, s.91-92).

Tıp Medresesi'nin kuzeyinde, darüşşifanın karşısına düşen kısımda Darülâkakîr denilen merkezî bir eczane bulunuyordu. Darüşşifada yatan ya da ayaktan tedavi olan hastaların ilaçları ile İstanbul'daki diğer hastanelerin ilaç ihtiyaçları da bu merkezi ilaç deposundan sağlanıyordu (Dinç 2007, s.92).

5.1.4. Toptaşı Atik Valide Bimarhanesi (1579): Üsküdar'da Atik Valide semtinde II. Selim'in eşi ve III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan tarafından yaptırılmıştır. Bu bina esasen cami, medrese, sıbyan mektebi, hankâh, darülkurra, darülhadis, tabhane, imaret, hamam ve darüşşifadan oluşan kompleks bir yapıdır (Uludağ, 1991, s.127-129). Boğaza hakim bir yamaçta konumlanan külliye Mimar Sinan tarafından yapıldı. Vakfiyeye göre darüşşifaya; iki tabip, iki kehhal (göz hekimi), iki cerrah, iki memur, dört hastabakıcı, iki eczacı, iki aşçı, iki çamaşırcı vb. elemanların tayin edilmesi şart kılındı (Bayat, 2010, s.320). Külliyenin darüşşifa ve imaret bölümü XVIII. Yüzyıl sonuna kadar asıl amacı doğrultusunda kullanılmışsa da III. Selim döneminden itibaren bir süre askeri kışla olarak, 1873-1927 yılları arasında ise akıl hastanesi olarak kullanıldı. Daha sonra tütün deposu olarak kullanılan bina mimari açıdan büyük değişikliklere uğratıldı. Bina 1977'den itibaren İmam Hatip Lisesi olarak kullanılmaktadır (Dinç, 2007, s.92).

5.2. XVI. yüzyılın Ünlü Hekimleri:

5.2.1. Hekimbaşı Kaysunizade Mehmed Efendi (? - 1611): Şehzade Bayezit ve Sultan I. Selim'i tedavi ederek saray hekimleri arasına girdi ve 1562'de hekimbaşı oldu. Birçok tıbbi eseri vardır (Dinç 2007, s.92).

5.2.2. Hekim Nidai (1512- ?): Kanuni ve II. Selim devirlerinde yaşamış olan Nidai hekimliğinin yanı sıra şair ve yazardır. Hekimbaşılığa kadar yükselmiş olup tıbbi veterinerliğe ait eserleri vardır. Bu eserleri içinde tıp tarihi açısından en önemlisi kısmen şiir şeklinde yazılmış olan "Menafiü'n-nas" adlı kitabıdır (Bayat, 2010, s.305).

6. XVII. YÜZYIL OSMANLI TIBBI:

XVII. yüzyıl Osmanlıların pozitif bilimlerle ilgisinin son derece gerilediği bir dönemdir. XVI. yüzyılda bilimde görülmeye başlanan ağırlaşma bu yüzyılda daha da arttı. Medreselerde matematik, astronomi ve felsefe gibi derslere artık rastlanmaz. Bu yüzyılın yazmalarında Avrupa'da beliren modern bilimsel düşünüşten ve Yunan bilimini temelinden sarsan büyük düşünce hareketinden (Rönesans) de eser görülmez. XVII. Yüzyıldan itibaren medreselerde akli ve pozitif bilimler iyice itibardan düştü ve dersler daha çok fıkıh alanı içine kapandı (Dinç 2007, s.92).

6.1. XVII. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Kuruluşları:

6.1.1. Sultanahmet Darüşşifası (1617): XVII. yüzyıl Osmanlı sağlık kuruluşlarından olan Sultanahmet Darüşşifası, Sultan I. Ahmed'in Sedefkar Mehmed Ağa'ya inşa ettirdiği ve merkezinde Sultan Ahmed Camii bulunan külliyeinin içinde yer almaktaydı. 1609 yılında temeli atılan yapı 1617 yılında tamamlanmış ve Osmanlıların son büyük Darüşşifa yapısı olmuştur (Şehsuvaroğlu, 1984, s.21). Külliyedeki darüşşifadan günümüze ancak küçük hamamı, basık kemerli mermer giriş kapısıyla, 11 sütun ve havuzunun mermer fiskiye çanağı

ulaşmıştır. Darüşşifa kareye yakın dikdörtgen planlıydı. Ortasında havuz bulunan ve etrafı revaklarla çevrili avlunun çevresinde üstü kubbeli hasta odaları bulunuyordu. Darüşşifanın işlevini hangi yıla kadar sürdürdüğü henüz belli değildir. Kullanılmaz hale geldikten sonra 1866/67 yılında üzerine Sanayi Mektebi kurulmuş, daha sonrada farklı amaçlarla kullanılmıştır (Dinç 2007, s.92).

Sultan Ahmet Darüşşifası ise 1617'de inşa edilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1984, s.21).

6.2. XVII. yüzyılın Ünlü Hekimleri:

6.2.1. Larendeli Derviş Siyahi: 1615'te yazdığı “Lugat-ı Müşkület-ı Ecza” adlı tıp sözlüğü ile tanınır. Sözlükte ilaçların çeşitli dillerdeki karşılıkları ile hastalık ve tedavilerdeki rolü belirtilmektedir (Dinç 2007, s.92).

6.2.2. Zeynel Abidin Bin Halil: “Şifau’l-Fuad” adlı eserinde yiyecek-içecek ve giyeceklerle ilgili sağlık kurallarını anlatır (Dinç 2007, s.92).

6.2.3. Emir Çelebi (? - 1638): Edirneli olup Kahire’de tıp bilgilerini arttırdıktan sonra Mansur-Kalavun Hastanesinde hekimlik ve Sarayda hekimbaşılık yapmıştır. “Enmüzcü’t-tıp” adlı eseri Osmanlı’da 17. yy.’da yazılan en önemli tıp kitaplarından biridir. Emir Çelebi bu kitabında hekimlere bazı öğütlerde bulunarak deontolojiye değinir, ayrıca insan anatomisini bilmenin önemini vurgulayarak hekimlerin mutlaka anatomi öğrenmelerinin gerekli olduğunu ileri sürer. Özellikle savaşta bulunan hekimlerin ölen askerlerin vücutları üzerinde anatomi bilgilerini arttırmalarını ve bu olanağın olmadığı durumlarda ise maymunlar ve domuzlar üzerinde teşrih²⁷ çalışmaları yapmalarını önerir. Emir Çelebi’nin 17. yüzyılın ilk yarısında teşrihi önerebilmesi onun ne kadar ileri görüşlü bir hekim olduğunu gösterir. Emir

---

²⁷ Anatomi, otopsi

Çelebi kendisini çekemeyenlerin afyon kullandığını padişaha iddia ve ihbar etmeleri üzerine IV. Murat'ın Nizip'te zorla yutturduğu afyon nedeniyle ölmüştür (Bayat, 2010, s.306-307).

6.2.4. Şirvanlı Şemseddin İtaki: 1570'lerde Kuzey Azerbaycan'da Şirvan'da doğmuştur. Ali bin Abbas ve İbni Sina'dan etkilenecek hazırladığı "Teşrihü'l-ebdan" (1632) adlı anatomi kitabıyla tanınır. İtaki'nin bu eseri Osmanlı İmparatorluğunda yazılmış ender anatomi eserlerinden biri olmasının yanısıra resimli olması açısından da büyük bir öneme sahiptir. Eserin içeriğinde ve anatomi şemalarının bir kısmında Batı etkisi olduğu görülmektedir (Bayat, 2010, s.306)

6.2.5. Ayaşlı Şaban Şifai (? - 1705): Saray, ordu ve Süleymaniye Darüşşifası başhekimliği yapan Şaban Şifai "Tedbirü'l Mevlut" adlı doğum ve çocuk hastalıklarından söz eden ilk Osmanlıca eserin yazarıdır. Kitap; Razi, İbn Sina ve Hacı Paşa gibi hekimlerin eserlerinden yapılmış bir derlemedir (Dinç 2007, s.93).

Bu yüzyılın diğer ünlü Osmanlı hekimleri arasında olan iki saray hekimi, IV. Mehmet'in emriyle birer tıp kitabı yazmış ve bu kitaplarda ülkede görülen yeni hastalıklar tarif edilmiştir. Bunlardan birincisi; Salih bin Nasrullah'ın "Gayetü'l-beyan fi-tedbir-i bedeni'l- insan" adlı kitabı, diğeri ise Hayatizade Mustafa Feyzi'nin "Hamse-i Hayati" adlı beş kitapçıktan oluşan tıp eseridir. Bu dönemin diğer ünlü hekimleri arasında Sakızlı İsa Çelebi, Giritli Nuh Efendi ve Hekim Rindani sayılabilir (Dinç 2007, s.93).

7. XVIII. YÜZYIL OSMANLI TIBBI:

Osmanlı İmparatorluğunda XVII. Yüzyılda başlayan gerileme dönemine ait işaretler XVIII. yüzyılda da devam etti ve daha görünür hale geldi. XVI. Yüzyılda Avrupa ile başedebilen imparatorluk için XVII. yy farkın aleyhine döndüğü hele hele XVIII. yy ise farkın kapanması güç bir hale geldiği dönemlerdi. Diğer yandan imparatorluğun ekonomik

kaynakları da çok sarsıldı. Ekonomik yetersizlikler nedeniyle bu yüzyılda kayda değer bir sağlık kuruluşu inşa edilmemiş olmasına karşın, geçen yüzyıldan kalan sağlık ve sosyal yardım kuruluşları halka hizmet vermeye devam ettiler (Kahya, 1997, s.1).

XVIII. Yüzyılın ortalarında Osmanlı hekimliğinin kalkınma çabası içinde olduğu görülür. Özellikle Padişah III. Mustafa'nın (1757-1774) bu konuda destekleri kayda değerdir. I. Mahmud ile III. Osman'ın saltanatları boyunca kırk yaşına gelene kadar Topkapı Sarayı'nda mahpus hayatı yaşamış ve ölüm tehlikeleri atlattır. Üç kere zehirlenmek istenen III. Mustafa bu nedenle hekimliğe ehemmiyet vermiş ve desteklemiştir. Bununla birlikte batılılaşma yönündeki çabalar ancak XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru belirginleşmiştir. Aradaki bu uzun kopukluğun pek çok psikolojik ve kültürel etmenleri vardı. Ancak belki de bütün bunların hepsinden önemlisi, medreselerdeki matematik, astronomi, felsefe gibi derslerin kaldırılması yüzünden imparatorluk içinde, Batı'daki gelişmeleri izleyebilecek, ileri sürülen yeni görüşler üzerinde düşünebilecek ve araştırma yapabilecek bilimsel bir topluluğun bulunmamasıydı. XVIII. Yüzyılda özellikle Bursalı hekim Ali Münşi'nin Batı dillerinden yaptığı çeviriler tıbbımızın ilerlemesi yolunda bu yüzyılda çaba harcadığının küçük birer kanıtlarıdır. Ancak bu çağdaşlaşma çabaları sistemli bir çalışma halinde olmadığı için istenen başarıyı sağlayamamıştır (Uludağ, 2010, s.121).

XVIII. Yüzyılın kayda değer olaylarından biri de Türk usulü çiçek aşısının İngiliz devletinin Osmanlı'ya gönderdiği elçinin eşi olan Lady Mary Montagu aracılığıyla Avrupa'ya yayılmasıdır. Osmanlı'nın aşıcı kadınları çiçek geçiren çocukların irinlerinden aldıkları aşığı çiçek geçirmemiş çocukların kol ya da bacaklarını çizerek üzerine koyuyor ve bir ceviz kabuğuyla kapatıyorlardı. Bu yöntemle aşılanan çocuklar çiçek hastalığını çoğunlukla daha hafif atlıyorlardı. İşte Lady Montagu bu usulü Avrupa'ya yazdığı mektuplarda anlatarak aşının oralarda da uygulanmasını sağladı. Bu aşı, içinde bazı komplikasyonları barındıran ancak o günkü şartlar altında belli bir oranda koruyuculuğu da olan bir aşıydı. Bundan sonra

çiçek hastalığının kesin çaresi XVIII. Yüzyıl sonunda Jenner tarafından bulunacaktı. Jenner, inek çiçeğinden aldığı materyalle aşılama usulünü keşfetti, böylece komplikasyonlar giderildi ve yüzyıllar sonra çiçek hastalığının yeryüzünden silinmesine giden süreç başladı (Dinç 2007, s.93-4).

7.1. XVIII. Yüzyılın Ünlü Hekimleri:

7.1.1. Bursalı Ömer Şifai (? - 1746): Sinop'ta doğmuş olup babası öldükten sonra memleketinden ayrılarak Konya, Kahire ve başka yerleri dolaştı, daha sonra Bursa'ya yerleşti.²⁸ Bursa Yıldırım Darüşşifası Başhekimliği yapmış olan Ömer Şifai Arapça ve Farsça dışında Fransızca ve Latince öğrenerek Avrupa tıbbını ülkeye getirmeye çalışmış ve bu amaçla birçok çeviriler yapmıştır (Kahya, Erdemir, 1997, s.102).

7.1.2. Bursalı Ali Münşi (? - 1747): Bursalı Menteşzade ailesine mensuptur. Tıp eğitimini Bursa'da Ömer Şifai'nin yanında yapmıştır. Daha sonra İstanbul'da mesleğini sürdürmüş, saray hekimliği ve Galatasaray'ndaki Enderun Mektebi Hastalar Dairesi'ne başhekim olmuştur. Doğu ve Batı dillerini bilen Ali Münşi o yıllar için çok önemli çeviriler yaptı. "Cerrahname" adlı bir eser yazdı, bileşik ilaçların formüllerini verdiği "Bidayetü'l-mübtedi" adlı yapıtı tıp tarihinde maden sularının şifalı özelliklerinden söz etmesi bakımından önemlidir. Alman hekimi Mynsicht'ten çevirdiği "Tercüme-i Akrabazin" adlı eseri bir kodekstir. Sıtma ilacı olarak kullanılan kına-kına bitkisinin özelliklerinin anlatıldığı "Risale-i Hassiyet-i kına-kına" ve kusturucu olan altın kökünün, tedavide yararlanılan özelliklerini anlattığı "İpecacuanha" risaleleri bizde bu konularda yazılmış ilk eserlerdir (Kahya, Erdemir, 1997, s.104-106).

7.1.3. Vesim Abbas (?-1762): Arap ve Farsçanın yanında Yunanca ve Latinceye de hakim olan değerli bir hekimdi. Teşrihe ve müzmin hastalıkların tedavisine ilişkin kitap

²⁸ Bazı kaynaklarda doğum yerine ithafen Sinoplu Ömer Şifai olarak geçer.

çevirileri yapmıştır. “Tıbb-ı Cedid-i Kimya-i” adlı eseri batıda kimyaya dayanan tıbbi vurgulamıştır. “Düsturu’l-Vesim Fı’t-Tıbbı’l Cedid ve’l Kadim” adlı eseri ise o döneme kadar yazılan Osmanlı Türk tıp kitaplarının en mükemmellerindendir²⁹. İstanbul Tıp Medresesi’nde müderrislik ettiğine dair bir belge bulunmayan bu değerli tıp adamı, İstanbul’da Sultan Selim Çarşısında açtığı tabip dükkanında kendi hesabına çalışıyordu³⁰ (Uludağ 2010, s.121).

8. XIX. YÜZYIL OSMANLI TIBBI (1827’ye kadar):

Yenileşme yüzyılı denilebilecek bu yüzyılda Batı’daki yenilikler daha esaslı ve daha devamlı kurumlar aracılığıyla ülkeye girmeye başladı. Artık Osmanlıya 281 yıl gecikmeli olarak gelebilen matbaa ülkede yaygınlaşmaya ve batı dillerinden çeviri eserler ders kitabı olarak basılmaya başlanmıştır. Ancak modern bilimin ülkeye girmesi çok kolay olmadığı gibi eski tarzda yetişmiş bilginler ve hekimler yine eski yöntemlerle kitaplar yazmaya da devam ettiler (Dinç, 2007, s.94).

Tıp da bu eski yoldan giderken, III. Selim (saltanat yılları 1789-1807) bu bilimin yenileşmesi gereğini anlayan ilk padişah olmuştur. Batılı anlamda bir tıp eğitimi için disiplinlerin temelini teşkil eden anatominin kadavra üzerinde diseksiyonla yapılması gerektiğini anlayan III. Selim mevcut şartların uygun olmadığını da farkındaydı (Kahya, Erdemir, 1997, s.4). Tıp eğitimi verilen temel kurum olan Süleymaniye Tıp Medresesinde anatomi dersleri halen planşlar üzerinde yaptırılıyordu (BOA, CS, 9627). Günün hekimlerinin ve medrese tıbbının bilgi düzeyi Avrupa’ya yetişemiyordu. İyi hekim yetiştirmek için hastanelerde pratik ve otopsi yapılması gerekirken Avrupa’dan gelen hekimlerle istenen faydanın sağlanmasının mümkün değildi. Mutlaka yerinde hekim yetiştirilmeliydi. Anatomi

²⁹ Abbas Vesim’in öğrencilerinden biri de Bursalı Ali Münşi’dir. Muayenesi dışında, saray hekimliği de yapmıştır. Düsturu’l-Vesim Fı’t-Tıbbı’l Cedid ve’l Kadim adlı eserinde sistematik olarak bütün vücut sistemlerinin hastalıkları hakkında bilgi verip tedavide önerilen ilaçlardan bahseder. Önerdiği ilaçların bir kısmı daha önce eski tıpta kullanılan ilaçlarken diğer yandan yeni tıbbın tedavi anlayışına uygun ilaçlar da önerir.

³⁰ O dönemde özel çalışan hekimlerin işyerleri dükkan olarak tanımlanmaktadır.

çalışmaları, Avrupa hastaneleri ve hekimleriyle haberleşme ve deneyler çoğaltılmıyordu. Mevcut tıp medreselerinin bu işe uygun olmaması nedeniyle bu okulun Rumlar tarafından açılmasına III. Selim tarafından izin verilmişti. 1805'te Dimitri Moruzi adlı bir Rum, Sultanın isteği ile İstanbul Kuruçeşme'de dil, edebiyat ve matematik okutmak üzere açılan Rumlara yönelik bir yüksekokula bir de tıp bölümü eklenmesini sağladı. Ancak bu okulun uzun süre faaliyette kalıp hekim yetiştirmesi mümkün olmamıştır. Ancak burada ilginç olan konu gerçekten yenileşme taraftarı olan III. Selim'in ya da yanında bulunanların o zamanın tıbbının disseksiyonsuz ve hastanesiz olamayacağını anlamalarıydı. Fakat bunun devlet eliyle yapılmasına cesaret edilemeyip Rumlara tahsisine razı olunmuştu. Gerçekten bin bir türlü zorluk içinde askeri reforma kalkışan devlet bir de o zamana kadar asla izin verilmeyen ölü teşrihi (disseksiyon, anatomi çalışmaları) için başına bir sorun daha çıkarmaktan çekinmiş olabilir. Bütün bu girişimlerden sonra Osmanlılarda teşrih yasağı ancak 1841 yılında kaldırılabilirdi (Dinç, 2007, s.94).

8.1. XIX. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Kuruluşları:

XIX. yüzyılda geniş çapta bir değişikliğe uğrayan Osmanlı Devleti zorunlu olarak askeri ve sivil birçok hastaneler inşa ederek bu alanda da yeni yapılanmaya gitmiştir. Yeniçeri Ocağında devamlı sağlık personeli uzun yıllar sadece cerrahlardan ibaretti. Askeri hastaneler yoktu. İlk askeri hastaneler III. Selim'in orduyu modernize etme çabalarının sonucu olarak ortaya çıktı. Ancak önemli ıslahat hareketlerine imza atan padişah II. Mahmut zamanına kadar sağlık teşkilatlanması ile ilgili önemli çalışmalar kalıcı olamamıştır. Nitekim Tıphane-i Âmire'nin 1827 yılında kurulması daha sonra açılan Cerrahhâne ve bu ikisinin birleşmesi ile 1838'de oluşturulan Tıphane-i Âmire hep bu dönemin eserleridir (Sarıyıldız 1996, s.5-6). Yine bu bağlamda 1837 yılında halkın sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Külliyesi'ne ait medrese "Gureba" ismiyle hastaneye dönüştürülmüş ancak bu hastane sadece sekiz yıl hizmet verebilmiştir (Yıldırım, 1988, s.125).

XIX. yy'da kurulan belli başlı askeri hastaneler arasında İstanbul Deniz Hastanesi (1838), Haydarpaşa Askeri Hastanesi (1898), Gümüşsuyu Askeri Hastanesi (1846) ve Gülhane Askeri Hastanesi (1898) gibi hastaneler sayılabilir (Dinç, 2007, s.94-95).

Osmanlı Devleti'nde resmen hastane adını taşıyan ilk kurum ve ilk vakıf hastanesi İstanbul'da açılan Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi olmuştur. 1843 yılında Sultan Abdülmecit'in annesi Bezm-i Alem Valide Sultan tarafından kurulmuş ve 1845 yılında ilgili vakıfname ile "Bezm-i Alem Gureba-i Müslimin Hastanesi" ismiyle Müslüman fakirlere tahsis edilerek vakfedilmiştir. Hastanenin açılış günü ile ilgili çelişkiler var ise de, Takvim-i Vakayi gazetesinin o tarihlerdeki nüshalarının teyit ettiği şekilde hastane tam olarak 24 Mart 1843 Cuma günü açılmıştır. 1845 yılında hasta kabul etmeye başlayan bu hastanenin kurulması birtakım zaruretlerden doğmuştur. 1826'daki şiddetli kolera salgını ve sonrasında İstanbul'da kurulan karantina idaresi ile dışarıdan gelen kişilerin muayenesi ve koleralıların tecridi için bina ihtiyacı doğmuştur. Yine 1843'te şiddetli bir çiçek salgınının baş göstermesi ile hastalara mahsus ve dönemin imkanlarını içeren hastane binası ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacı gören Sultan Abdülmecid'in validesi Bezm'i Alem Sultan, sultana böyle bir kurumun yapılması için başvuruda bulunmuştur (Bolak, 1950, s.47; <http://www.bezmialemhastanesi.com/tarihce> 11-05-2015). Bu hastanenin açılmasından sonra şehrin değişik semtlerinde genel hastanelerin yanı sıra çocuk, kadın ve erkek hastaneleri ile zührevi hastalıklar ve kuduz vakalarına bakan ihtisas hastaneleri de açılmıştır (Yıldırım, 1994 c, 401-402). Bu hastanelere örnek olarak 1862 yılında faaliyete geçen Zeynep Kamil Hastanesi, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, Darülaceze ve ilk çocuk hastanesi olan Etfal Hastanesi gösterilebilir (Yıldırım, 1994 a, 14).

Bununla birlikte azınlıklar ve yabancı devletler de kendi cemaatleri için çeşitli hastaneler kurmuşlardır. Bunların ilki Balıklı Rum Hastanesi'dir. Ayrıca Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi, Pangaltı'daki St. Jacques Ermeni-Katolik Hastanesi, Jeremya Hastanesi,

Surp Agop Hastanesi ile Balat Musevi Hastanesi azınlıklar tarafından açılan diğer hastanelerdir. Yabancılar tarafından açılan hastanelere örnek olarak ise Alman, İngiliz, Avusturya-Macaristan, İtalyan, Rus ve İran Hastaneleri örnek olarak gösterilebilir (Çavdar N., Karcı E., 2014).

Tıp öğretiminin Osmanlı ülkesinde kurumsallaşması, gelişmesi ve modern bir tıp eğitimine geçilmesi ise ancak 1827’de **Tıphane ve Cerrahhane**’nin kurulmasından sonra olacaktır (Dinç, 2007, s.95).

8.2. XIX. Yüzyılın Ünlü Hekimleri:

8.2.1. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi (1774-1834); saray hekimliği, hekimbaşılık ve modernleşme akımlarında öncülük yaptı. Tıphane ve Cerrahhane’de kurucu görev aldı ve karantina önlemlerinin alınmasında etkili oldu. Tıp alanında değerli olan eserlerinden bazıları “Çiçek Aşısı Risalesi”, “Fizyoloji Risalesi”, “Frengi Risalesi”, “Kolera Risalesi” ve ülkemizde basılan ilk tıp kitabı olan “Tertib-i Ecza”dır (Dinç, 2007, s.95).

8.2.2. Şanizade Mehmet Atullah Efendi (1771-1826): Tahsilini Süleymaniye Tıp Medresesinde tamamlayan Şanizade mühendishanede de eğitim almış olup sadece tıp alanı ile yetinmemiş çok yönlü eserler vermiş bir ilim adamıdır (Kahya, 1997, s.22). Öğretim dilimizdeki Latince tıbbi terimler, ülkedeki ilk çiçek aşısı istasyonu kurulması, yani çiçek aşısının artık ülkede hazırlanması gibi yenilikler Şanizade’nin öncülüğünde başarıldı. Dil bilgisi sayesinde kısa sürede Batı’nın modern tıbbını öğrendi. “Hamse-i Şanizade” olarak adlandırılan beş kitaptan oluşmuş fizyoloji, anatomi, iç hastalıkları, cerrahi ve farmakoloji konularındaki bir seri eseri tıbbımızın modernleşmesi yolunda atılan önemli adımlardandır (Dinç, 2007, s.95). 1786 yılında kadı olarak tayini yapılan Şanizade, 1820 yılında Sultan II. Mahmut tarafından vakanüvistliğe getirilmiştir. II. Mahmut döneminde 1808’den 1821’e kadar geçen olayları ayrıntılı olarak yazdığı Şanizade Tarihi ve edebiyata ilgisini gösteren

şiiirlerinden oluşun Divan-ı Eş'ar diğer önemli eserleridir. Matematik, coğrafya ve askerlikle ilgili eserleri de olan Şanizade 1825'te Tire'ye sürgüne gönderilmiş ve orada hayata gözlerini yummuştur (Kahya, 1997, s.22-23).

BEŞİNCİ BÖLÜM

XIX.yy ve OSMANLIDA MODERN TIBBA GEÇİŞ

1.XIX. Yüzyılda Tıp ve Diğer Bilim Alanlarındaki Yenileşme Çabaları

Bir ülkede yaşayan insanların hastalık-sakatlık durumlarında gerekli tedavi ve bakımının sağlanması yanında koruyucu sağlık önlemlerinin de alınması yöneticilerin idari ve politik görevlerinden biridir. Her ne kadar uygulamada, bugün birçok ülkede mükemmelleşmiş bir hizmet sunumu gözlemlenemese de ilkesel olarak devletler halkın sağlık sorunlarına çözüm getirebilmek amacıyla kaynak ayırmakta, hizmet teşkilatlanmasına gitmekte ve bu alanda çeşitli hizmetleri üretmektedirler. Tüm bunların yaşama geçirilmesi her bir ülkenin kendi benimsediği sosyo-ekonomik mekanizmalar çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle sağlık hizmetinin üretim ve sunumu ülkeden ülkeye kendine özgü nitelikler göstermektedir (Aydın, 2004). Aslına bakılırsa devletlerin halkın sağlık sorunlarını sahiplenmesi olgusu çok da eskilere dayanmaz. XIX. Yüzyıl ve özellikle bu yüzyılın ikinci yarısına kadar devlet yönetimlerinin sağlık alanında ciddi, sistemli, günümüzde anlaşıldığı şekilde bir hizmet politikası ve uygulamalarına sahip olduklarından söz edilemez. Ancak XIX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra başta Batı ülkelerinde olmak üzere sistemli sağlık politikaları ve hizmet uygulamalarından söz edebiliriz (Brockington, 1975).

Sağlık hizmeti konusunda XIX. Yüzyılda Batı dünyasında gelişmeye başlayan anlayış devlet yöneticilerini sağlık hizmetlerinden sorumlu tutma ve bu alanda gerekli önlem ve hizmetlerin yerine getirilmesini onlardan bekleme anlayışı biçimindedir. Özellikle XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren “Mikrobiyoloji” alanındaki gelişmeler sonucu koruyucu sağlık hizmetlerinin önemi anlaşılmış ve Batı'daki devletler sağlık teşkilatları kurmaya başlamışlardır. Öte yandan XIX. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı'da ya da dünyanın hemen

başka hiçbir yerinde, devlet yönetimleri tarafından üstlenilmiş sistemli, planlı ve bilinçli bir sağlık hizmet politikasının varlığından söz etmek zaten imkansızdır (Aydın, 2004).

Osmanlı Devleti'nde tıp eğitimi pek tabidir ki Tıphâne-i Amire'den önce de vardır. Fakat bugünkü modern eğitimle bağdaştırılacak bir yönü yoktur. XIX. Yüzyıla gelindiğinde; Avrupa'da gelişen yeni tıp eğitimi bu medreselere girmemiştir (Öztürk, 2009, s.8). XVI. Yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman tarafından Süleymaniye Külliyesi'nde kurulan müstakil Tıp Medresesi halen tıp eğitimi veren tek medresedir (İhsanoğlu, 1999). Tıp incelemelerine giren her cinsten bilgisiz şahıslar ise sadece Türklerden değil, her milletten insanlar ve özellikle Frenklerdendir. Söz konusu sözde doktorların, iki-üç kere gerçek doktorlara tercümanlık yaptıktan ve iki-üç beylik reçeteyi öğrendikten sonra vakit kaybetmeden çok gelir sağlayan tıp mesleğine girmişlerdir (İzgi, 1997, s.41). İstanbul halkı Avrupa'dan gelen ve yeni tıbbi bildiklerini iddia eden mütetabiblerin elinde perişan oluyorlardı³¹ (Altıntaş, 2000a, s.89).

Osmanlı Devletinde modern tababet usullerine uyum sağlamadaki bu yetersizlik, devletin hiçbir zaman ciddi bir şekilde tıbbın öğretimi ve ilerlemesi için çalışmalara başlamamasından kaynaklanabilir. Ancak III. Selim gibi yenilikçi bir padişahın Avrupa ile temasları sonrasında tıp öğretiminin teşrihsiz olamayacağını anlaması ancak bunun devlet eliyle yapılmasına cesaret edemeyip Rumlara vermesi, gelişimin önünde başka engellerin olduğunu da göstermektedir (Öztürk, 2009, s.15). III. Selim'in teşvikiyle Dimitroşko Morozbeyzade 1805'te Kuruçeşme'de bulunan bir Rum okuluna tıp şubesi açmakla görevlendirilmiştir. Bu okul sadece Rum öğrencileri kabul ediyordu. Ancak bu girişim kalıcı olmamış ve Dimitroşko Bey zararlı faaliyetlerden dolayı 1812 tarihinde idam edilmiştir (BOA, CS, 9627).

³¹ Bu konuda Feridun Nafiz Uzluğ'un yorumu şöyledir: “Müslümanlardan hiç biri bu yüksek fenne hevesli olmayıp Süleymaniye Tıphânesi'nde yalnız hocalık vazifesine ve Tımarhane tabipliğine kanaat eder bazı çehresiz ve battal adamlardan başka kimse kalmayıp, Osmanlı Devleti memleketinde değil yeni hekimliği hatta eski tıbbi dahi okuyup öğretecek kimse kalmamakta bir zamanlar hekimleri oldukça çok diye anılan ve sayılan şehirlerden İstanbul'da şimdiki halde Hırvat gemici vesaire ırgat bozuntusu bir alay cahil tabip ellerinde kalıp” diyerek üzüntüsünü açıklıyor.

Fakat yeni tıp eğitimi öğretecek okullar açma girişimlerine de bu dönemde rastlanılmaktadır. 1805’de Rum Tıp Okulu’nun açılmasını teşvik eden III. Selim, 1806’da da Kasımpaşa’da Tersane Tıbbiyesi’nin açılmasını sağlayarak, daha sonra açılacak olan Tıphâne ve Cerrâhhane-i Amire’ye öncülük etmiştir (Altıntaş, 1998, s.4). Bahriye teşkilatına bağlı olarak kurulan ve etkili ve yaygın bir tıp eğitimi sunmaktan uzak olan bu küçük mektep ne yazık ki uzun süreli de olamamıştır (İhsanoğlu, 1999). Gerek Rum Tıp Okulu gerekse de Tersane Tıbbiyesi kısa süre sonra kapatılmıştır. Yine de Tersane-i Amire’de tesis edilen bu Tabibhane Türk tıbbının batılılaşmasında bir dönüm teşkil etmektedir (Öztürk, 2009, s.8).

Her şeye rağmen Sultan II. Mahmut devrinde yeniçeri ocağının lağvından sonra kurulan yeni orduya yani Asâkir-i Mansure-i Muhammediye’ye (Baykara, 1992, s.95) hekim yetiştirmek üzere Mustafa Behçet Efendi, üçüncü hekimbaşılığı sırasında 13.01.1827’de Sultan’a başka bir öneri vererek yeni bir tıp mektebi kurulmasını önermiştir (Adıvar, 1991b, s.216; Ataç, 1996, s.242; Bilim, 1999a, s.216).

Daha sonra padişah Tıbhâne-i Amire’nin açılmasını kabul etmiş, sadrazamın belirttiği yer olan ve aynı zamanda Yeniçeri Ocağı kaldırıldığı için boş kalan Acemioğlanlar Kışlası yanındaki Tulumbacıbaşı Konağı’nda 14 Mart 1827’de Tıphâne ve Cerrahhâne-i Amire kurulmuştur (Şarлак, 1993, s.114). Okulun kurucu müdürü ve baş hocası Mustafa Behçet Efendi olmuştur. Okulun hocaları ise Abdülhak Molla, Ser Münecim Osman Saip, Doktor Stefan Bogos, Ahmet Hilmi, Vasıf Efendi ve Hüseyin Efendilerdir (Bilim, 1999a, s.55; Ergin, 1990, s.340; Tahsin, 1991, s.4).

Tıbhâne-i Amire bugün dahi tıp bayramı olarak kutlanan 14 Mart 1827’de ordunun hekim ihtiyacını karşılamak üzere açılmış bir okul olup, isteyen hiçbir sınava tabi olmadan bu okula girebilmekteydi. Okul kâtibi Fevzi Efendinin yapacağı kayıt işlemi doktor yetişmek için yeterli kaide idi (Akyüz, 1991, s.135; Ekdal, 1982, s.13).

Ülkemizde Tıp Bayramı, ilk tıp okulunun kuruluş tarihi olan 14 Mart 1827 tarihi başlangıç olarak kabul edilerek 14 Martta kutlanmaktadır. İlk kez İstanbul'un işgal altında olduğu 1919 yılının 14 Martında işgal kuvvetlerine reaksiyon olarak kutlandığı yazılmaktadır. Bu kutlamaya Dr. Fevzi Paşa, Dr. Besim Paşa, Dr. Akil Muhtar ve diğerleri ile birlikte işgal ordusu başhekimisi de katılmıştır. 1929'a kadar aynı tarihte kutlanmış olup Dr. Şevki Uludağ'ın önerisi üzerine Tıp Bayramı bir süre Bursa Beyazıd darüüşşifasının hizmete başlama tarihi olan 12 Mayıs 1400 tarihi başlangıç olarak alınmışsa da 1937 tarihinden itibaren tekrar 14 Mart tarihine dönülmüştür (Aydın 2006; Ceylan, 2012, s. 66).

Okulun açılışında ve yürütülmesinde sadece okul müdürü Mustafa Behçet Efendi değil padişah II. Mahmut ta büyük itina göstermiş ve yakından takip etmiştir. Okulu zaman zaman ziyaret eden padişah yapılan sınavlardan memnurluğunu bildirmek için başarılı öğrencilere yarım kese akçe ödüller vermiştir. Ama II. Mahmut gelinen bu durumdan çok memnun değildi ve okulun daha da genişletilmesini istiyor ve verdiği iradeyle cerrâh gereksinimini karşılamak için 5 Şaban 1246 / 4 Mart 1831'de Topkapı Sarayı'nın Yıldızlı kapı tarafındaki üç oda da bir Cerrâhhane açılmıştır (Bilim, 1999a, 58; Akyüz, 1991, 135).

1836'da Tıp ilmi ve Cerrâhlık eğitimi birleştirilmiştir. Son sınıfta kabiliyetlerine göre ikiye ayrılan öğrenciler, cerrahi sınıfta cerrahi bilgileri, tıp sınıfında ise tıp bilgileri alacaklardır (Altıntaş, 2000b, s.14).

Gerek Tıphâne, gerekse Cerrâhhane'nin dört senelik öğretimi tamamıyla teorik idi. Hasta üzerinde çalışılmazdı. Bir taraftan lisân öğretmek, diğer taraftan tıp dışı Arapça, Hayvanat ve Nebatat dersleri okutarak iyi hekim yetiştirmek mümkün değildi. Kısa zamanda bu gerçek anlaşıldı (Ekdal, 1982, s.14).

Osmanlı tıbbının modern tıp anlayışına yönelmesinin ardında 1827'de açılan ve 1839'da tam anlamıyla modern niteliğe bürünen Askeri Tıp Okulu'nun varlığı yadsınamaz.

Yine 1866'de açılan Sivil Tıp Okulu'nun da aynı şekilde tıbbın modernleşmesinde çok önemli katkıları olmuştur. Osmanlı'nın sağlık hizmetine yönelik girişimleri dünyada 19. yüzyılda gelişen bireylerin sağlık sorunları konusunda devlet yönetimlerinin sorumluluk almaları ve sağlık hizmeti üretmeleri olgusuna tarihsel yönden paralellik arz etmektedir (Aydın, 2004).

Osmanlı yönetimi Askeri Tıp Okulu'nu kurarken ordu için hekim yetiştirmeyi amaçlamıştır. Sivil Tıp Okulunun kuruluşunda hedeflenen ise ülke çapında hekim görevlendirme çabasıdır. Bu okulların idaresi ile eğitim-öğretimde görev alması için Batı ülkelerinden hekim ve bilim adamları ülkeye davet edilmiştir. Davet edilen bu yabancı hekim ve eğitimcilerin Türk tıbbının Batı'ya ayak uydurma çabalarının gerek başlatılmasında gerekse de modern eğitim usullerinin ve modern tıp uygulamalarının öğrenilmesinde çok önemli katkıları olmuştur (Aydın, 2004).

2. XIX. Yüzyılda Salgın Hastalıklar ve Karantina Uygulamaları

Ölüm nedenlerinin başında gelen hastalıklar hele bir de salgın şeklinde yayıldıklarında tarihin şekillenmesini etkileyecek kadar önemli rol oynamışlardır. Deprem, yangın, kıtlık ve iklim düzensizlikler gibi doğal afetlerin hiçbiri salgın hastalıklarla boy ölçüşebilecek derecede yıkıcı olmamışlardır. Haftalar veya aylar içerisinde binlerce hatta milyonlarca insanın ölümüne yolaçabildikleri gibi, imparatorlukları yıkmış, orduları çökertmiş ve toplumların bilinçaltına korku salmışlardır. Amerika kıtasındaki çiçek hastalığı Kızılderili kültüründe yol açtığı tahribatla hala gündemdedir. Sıtmanın köle ticaretinin gelişmesine yol açtığı, vebanın feodalizmin sonunu getirerek kapitalizmin tohumlarını attığı söylenebilir (Nikiforuk, 2001, s.15). Özellikle veba XIV. yy'da Avrupa nüfusunun üçte birini yok ederek insanlığın hafızasında korkutucu izler bırakmıştır (Çıpa, 1995). Hatta XX. Yüzyılın ortalarına kadar savaşlardaki ölümlerin çoğu silah yaralarından değil, savaşla taşınan hastalıklardan meydana gelmiştir (Diamonds, 2002, s.253).

Hastalıklara ait bu genel değerlendirme çok geniş bir coğrafyaya hakim olan ve farklı insan topluluklarının geçiş güzergahında bulunan Osmanlı Devleti için de geçerlidir. Ahşap yapıli yerleşmeleri ara ara çıkan yangınlarla kül olan, topraklarının çoğu deprem bölgesinde olduğu için zaman zaman oluşan büyük yer sarsıntıları ile ciddi can ve mal kaybının yaşandığı Osmanlı ülkesi üstüne sıtma, tifüs, dizanteri ve çiçek gibi hastalıklarla boğuşurken hele hele sık gözlenen veba salgınları ölümle eşanlımlı kullanılırken toplumun insan ve ekonomik gücü giderek zayıflamıştır. Bu zor zamanlar üretimi azaltmış ve pahalılık ve sonunda kıtlıkla bir darbe daha oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk veba salgını 1466-67 yılları arasında gözlendi. Daha sonra XVI. yy boyunca en büyüğü 1591-92 arası olmak üzere 6 salgın daha kayda geçmiştir³². Hastalık XVII. yy'dan XIX. yy'a kadar salgınlar şeklinde kendini gösterdi. Son olarak 1803 ve 1813'te veba son iki büyük salgınla İstanbul'un hafızasına kazındı³³ (Ayar, 2007).

Daniel Panzac'ın çalışmasına göre XVIII. Yüzyıl başından itibaren 150 yıllık bir sürecin 94 yılında İstanbul'da irili ufaklı veba salgınları gelişmiştir (Panzac, 1997, s.43-65). Bu sık görülüşün nedeni İstanbul'un dünyanın en işlek yollarından birinin üzerinde bulunması ve başkent olmasıdır. XIX. yy'da Avrupa'dan sonra gecikmeli de olsa İstanbul'da da veba vakaları ortadan kalkmaya başladı. Ancak yerini ondan daha hızlı yayılan ve ölümcül yeni bir katile bıraktı. Epidemi³⁴ hatta pandemilerle³⁵ giden kolera. Özellikle hasta dışkısı ve dışkı bulaşmış sularla yayılan bu hastalık bazen bulaşık giysiler, özellikle de hastalığa yakalananların yatak ve çarşafı ile de yayılabilir. Kişisel hijyenine dikkat edilmemesi, kirli su kaynakları ve su kanalı alt yapısının iyi olmaması hastalığın yayılmasını kolaylaştıran faktörlerdir. Öte yandan yoğun nüfusun yaşadığı bölgeler, büyük kentler, ana limanlar ve yol

³² 1591-92 veba salgınında günlük ölü sayısı 325'i bulmuştur. Salgının durması için dağlara dua etmeye çıkılmış, dükkanlar açılmamıştır.

³³ İstanbul'da 1803 salgını 150 000 ve 1813 salgını da 110 000 cana mal olmuştur.

³⁴ Epidemi, salgın hastalığı ifade eden tıbbi terimdir.

³⁵ Pandemi, çok geniş bir coğrafyada pek çok kişiyi etkileyen hatta kıtalararası veya dünya çapında yayılan salgın hastalığı ifade eden tıbbi bir terimdir.

kavşak noktaları da risk altındadır. En ironiği de insanların birarada yaşamak zorunda olduğu okul, kışla ve nihayet hastaneler de hastalığın salgına dönüşmesi için bulunmaz kaftandır (Ayar, 2007).

Kolera başlangıçta Hindistan'ın bir bölgesinde yerel bir hastalık olarak mevcuttu. Ancak XIX. yy başında buraya yerleşen istilacı İngiliz askerleri farkında olmadan hastalığı bir dünya sorunu haline getirmişlerdir. İngiliz askerleri öncelikle 1816-1818 yılları arasında hastalığın Nepal ve Afganistan'a yayılmasına yolaçtılar. Ancak bu daha başlangıçtı. 1820 ve 1822 yılları arasında İngiliz gemileri kolera bakterisini Seylan, Endonezya, Çin ve Japonya'ya taşıdı³⁶ (Mc Neil, 1977, s.263). 1830'ların başında ilk büyük salgın Avrupa'ya ulaştı. Kolera altı defa Hindistan sınırlarını aşarak pandemilere yol açtı (Ayar, 2007, s.7).

Bunlardan 1852 pandemisi 1853'te Danimarka, İsveç, Norveç ve İngiltere'den sonra Fransa'nın başkentine kadar yayıldı. Sadece Fransa'da 140 000 insanın ölümüne sebep oldu. Bu gelişmelerden hemen önce ilk milletlerarası sağlık konferansı 1851 yılında Paris'te toplandı (Hardy, 1993, 251). Bu tarihe kadar milletlerarası bir karantina sözleşmesi yoktu. Her devlet salgın hastalıklara karşı kendi topraklarında istediği önlemi alıyordu. Hatta bir ara tahaffuz³⁷ işlemleri rakip devletlerin mallarına hiç de lüzum yokken karantina uygulanarak ticari rekabet unsuru olarak kullanıldığı bir hal aldı. Bu durum özellikle deniz ticaretinde büyük zorluklara ve kargaşalara yol açtı (Ayar, 2007, s.12).

Paris Sıhhiye Konferansında alınan kararlar şu şekilde özetlenebilir:

-Kolera ve vebanın asıl kaynağı Hindistan olarak kabul edilmiş olup bu hastalıklara karşı Avrupa'nın korunması hizmeti, İstanbul'daki Meclis-i Sıhhiye'ye havale edildi.

³⁶ O günlerde koleraya neden olan *Vibrio Cholerae* bakterisi bilinmiyordu. Hastalık etkeni ilk olarak 1854 yılında İtalyan anatomist Filippo Pacini tarafından izole edilmiş ancak bilim camiasında kabul görmemiştir. Hastalığın etkeninin ve korunma yollarının tanıtılması için 1883 yılının ve şarbon ve tüberküloz basillerini de keşfeden ünlü Alman hekim Robert Koch'un beklenmesi gerekti.

³⁷ Korumak; sakınmak, kendini muhafaza etmek; barınmak.

-Osmanlı delegesinin talebi üzerine ticari gemilerden alınan sağlık vergilerinin hastalıkla mücadele masraflarını karşılamadığı ve bu nedenle gemilerden tonajına göre vergi alınması kabul edildi.

-Karantina süresi ve icra şekli ile ilgili genel kaideler belirlenip ülkelerin uygulayacakları prosedürler standartize edildi.

Bununla beraber bu kararlar hemen hayata geçirilememiş ve sonraki yıllardaki müzakerelerle peyderpey uygulamaya konulabilmiştir (Ayar, 2007, s.12).

1863 pandemisi sonrası 1865 yılında kolera Osmanlı Devleti'nin güney vilayetleri ve Hicaz'da amansız bir salgına yol açtı (Tablo 4). Buradan Avrupa'ya ulaşan kolera bu kıtada da ciddi can kayıplarına yol açmış ve bunun üzerine Avrupa kamuoyu Osmanlı Devleti'ne ve Hicaz'a odaklanmıştır. Fransa doğudaki koleranın yayılımının önlenmesi için bir konferans teklif etmiş ve Osmanlı Devleti konferansın İstanbul'da yapılması ön şartıyla katılımı kabul etmiştir (Sarıyıldız 2002, s.316). 1866 yılında İstanbul Sıhhiye Konferansı Hariciye Nazırı Ali Paşa tarafından açıldı³⁸. Konferansta artan önyargıların aksine koleranın membaının Osmanlı toprakları olmayıp Hindistan kökenli olduğu tekrar teyit edildi. Bu nedenle Babülmendeb Boğazına Hintli hacılar için bir tahaffuzhane³⁹ kurulmasına karar verildi (Ünver, 1999, s.949). Konferansta Osmanlı delegeleri tarafından koleranın Hicaz'a dışarıdan geldiği, mücadele için gerekli tedbirlerin alındığı ve önlemlerin süreceği garantisi verildi. Ayrıca Mekke'ye her sene bir sıhhiye komisyonunun gönderilmesine karar verildi (Ayar, 2007, s.12).

---

³⁸ Salgın hastalıklarla mücadele amacıyla yapılan bu uluslararası konferans, Galatasaray Mektebinde toplandığı için Galatasaray Konferansı adını da alır.

³⁹ Sefer sırasında, yolcu ve çalışanların arasında bulaşıcı hastalık görülen gemilerin karantina sürelerini geçirmeleri, gerekli sağlık önlemlerinin alınması ve hastaların iyileştirilmeleri için büyük limanlara yakın kıyılara kurulmuş sağlık kuruluşu.

Yer Adı	Nüfus	Kolera Ölümü
Kudüs	20 000	2 000
Yafa	Veri yok	2 000
Nablus	Veri yok	2 000
Hayfa	4 000	300
Hayfa'ya bağlı 14 yerleşim birimi	10 650	596
Akka	9 500	530
Akka'ya bağlı 13 yerleşim birimi	26 975	157
Sur	3 600	75
Sur'a bağlı 42 yerleşim birimi	15 648	428
Sayda	13 480	441
Beyrut	80 000	2 000
Şam, Hama ve Humus	Veri yok	10 000
Trablus ve köyleri	Veri yok	1 577
Halep	91 000	9 000

Tarsus ve köyleri	25 000	5 314
Adana ve köyleri	30 000	5 073
Taberiye	10 000	32
Taberiye'ye bağlı 3 yerleşim birimi	1 675	11
Nazaret	8 900	52
Nazaret'e bağlı 2 yerleşim birimi	5 075	285
TOPLAM	355 503	41 871

Tablo 4- 1865 yılındaki Kolera salgınında Osmanlı Devleti'nin Güney Bölgelerinde Meydana Gelen Ölümölür (Ayar, 2007, s.31)

Tüm bu ölümcül salgınlar ve Osmanlı ülkesini de içeren yayılma yolları nedeniyle gerek Osmanlı Devleti kendi halkını korumak gerekse de Batılı Devletler bu gibi salgınların Osmanlı Devleti üzerinden kendilerine doğru yayılım yollarını önlemek adına bazı tedbirler aldılar. Osmanlı ülkesi genelinde sistematik bir sağlık teşkilatlanması şeklinde kendini gösteren Karantina Örgütü yapısı da bu gerekçelerle 1840'larda kurulmaya başlandı. Bu örgüt Doğu'dan Batı'ya salgın ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla, önemli ölçüde Batı ülkelerinin insiyatifiyle kurulmuştur. Bu örgüt kapsamında ülkenin çeşitli yerlerine sağlık birim ve elemanları yerleştirilmiş olsa da anlaşılabilceği gibi bu teşkilatlanma uluslararası niteliktedir ve Karantina Örgütü'nün ülke içi hizmet üretmek

kaygısı ancak dolaylı biçimdedir. Yapılanması ulusal ve kalıcı değildir. Bununla birlikte Karantina Örgütü'nün sağlık teşkilatlanması açısından çeşitli yönlerden katkılarının bulunabileceği en azından teşkilatlanma hakkında fikirler vermiş olabileceği söylenebilir (Aydın, 2004).

Osmanlı Devleti, XIX. Yüzyılın ilk yarısında toprakları dışında ortaya çıkan salgın hastalıklara karşı tedbir olarak karantina uygulamış ve karantina meclisini kurmuştur. Karantina'nın Osmanlı Devleti tarafından tedbir amacıyla ilk uygulandığı Rusya'daki kolera salgını nedeniyle olmuş ve bu ülkeden gelen ticaret gemilerine uygulanmıştır. 1831'de İstanbul Boğazı'nda uygulanan karantina ise Osmanlı Devleti'nde uygulanan ilk ciddi karantina uygulaması olmuştur (Sarıyıldız 1996, s.1-5). Galata Nazırı Sârim Bey, İstanbul'daki sefaret tercümanlarıyla yaptığı toplantıda Karadeniz'den gelenler için İstinye ve Liman-ı Kebir'de karantina uygulaması yapılmasını kararlaştırmıştır (Yıldırım, 1994 b, s.459).

İstanbul Boğazı'ndaki bu karantina uygulamasından sonra 1835 yılında salgın tehlikesinin Akdeniz cihetinden gelmesi üzerine Çanakkale'de geçici bir tahaffuzhane yapılmış, karantina işlerini yürütmek üzere Esad Efendi görevlendirilmiş ve hastalıklı bölgelerden gelen gemilerin karantinaya muhalefet etmemeleri konsolosluklara bildirilmiştir. Bütün bu ihtiyat tedbirlerinin yeterli görülmemesi nedeniyle sağlık ve eğitim hususlarında teşkilatlanmaya gidilmiştir (Çavdar N., Karcı E., 2014)

Çağlardan beri var olan salgın hastalıklar insanları kırıp geçirmekle birlikte 1817'den itibaren ortaya çıkan kolera diğer salgınlarla kıyaslanamayacak derecede büyük yıkımlara yol açmıştır. Hindistan'dan dünyanın dört bir tarafına İngiliz gemileriyle taşınan hastalık, Osmanlı topraklarında ilk kez 1822'de görülmüş ticari münasebetler, göçler, savaşlar ve hac yoluyla yayılma imkanı bulmuştur. Dünya çapında belirli aralıklarla görülen salgınlar,

Osmanlı topraklarına da bulaşarak hem nüfus hem de sosyo-ekonomik açıdan büyük kayıplara neden olmuştur. Örneğin Antalya’da ilk kez 1866 yılında ortaya çıkan kolera salgınında salgına karşı gerekli tedbirleri alabilecek nitelikte tıp eğitimi almış bir tabip bile yoktur. Buna karşın 19. yüzyılın ilk yarısında bir karantina kontrol istasyonu yapılmış ve ortaya çıkan salgınlar sırasında şehre gelenler bu istasyonda muayene edilerek 10 gün karantinada bekletilerek koruyucu tedbir alınmaya çalışılmıştır. Öte yandan ikinci salgın dalgası 1894-1895 yıllarında yaşanırken bu defa öncekinden daha fazla vaka ve ölüm gerçekleşmiştir. Ancak 1894-1895 salgını sırasında daha tedbirli davranılarak atanan tabiplerle hastaların tedavileri yapıp yurt dışından getirilen pulverizatörlerle hastalıklı ortamlar dezenfekte edilmiş ve böylece hastalık kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Ak, 2011). Bunların yanı sıra karantina için Tahaffuzhane adını alan mekanlar oluşturulmuştur (Yıldırım, 1985, 1324).

Tanzimat’ın en önemli çağdaşlaşma girişimlerinden biri, modern tıbbın kabulü ve bunun gereği olarak salgın hastalıkları önlemek amacı ile oluşturulan karantina uygulamalarının başlatılması olmuştur. Karantina uygulamaları Babıali’nin girişimleri kadar Avrupalıların baskısı ile de yaygınlaşmıştır. Batı ülkeleri giderek yaygınlaşan ticaret ve insan hareketleri ile kendi topraklarına dayanacak bir salgını daha doğuda önlemek arzusunda iken Babıali’de kendi insanını başta kolera olmak üzere birçok salgın hastalıktan korumak amacıyla 1850’lere girerken ülkenin çeşitli yerlerinde karantina ağları oluşturmuştur (Koloğlu, 1993, s.61).

3.XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Sağlık Teşkilatının Oluşumu

Osmanlı Devleti’nin sağlık sorunlarına yönelmesi ve bu konudaki arayışlara girmesi Tanzimat sonrasında dikkat çeker biçimde yoğunluk kazanır. Osmanlı devlet sistemini günün gereksinimlerine uygun hale getirmeye yönelik olarak çeşitli alanlarda başlayan yenilenme

çalışmaları, sağlık hizmeti amaçlı bir teşkilatlanmanın da devlet tarafından kurulma çabaları ile kendini açıkça gösterir.

Devletin, bu konuda ilk yapmak istediği şey ülkedeki sağlık personelinin⁴⁰ sayısı ve kimliği hakkında bilgi edinmek olmuştur. Hekim ve ebelerin eğitim ve çalışmalarını kayda geçirerek; devlet, ülkedeki sağlık elemanları hakkında haberdar olmak istemiştir. Böylece yıllarca mesleki ehliyet ve nitelikleri belirsiz olarak çalışanlar, belli bir denetim altına alınmış ve en azından elindeki olanakları devletin bilmesi anlamında ve teşkilatlanma yönünde ilk adım atılmıştır. Söz konusu bu amaç ve istek 1861 yılında "Tababeti Belediye İcrasına Dair Nizamname" ile yasal bir dayanağa bağlanmıştır (Aydın, 2004).

Nizamnamenin 15. Maddesi uyarınca da o zaman için bir tür Sağlık Bakanlığı işlevini gören Mektebi Tıbbiye Nezareti'nin taşradaki yerlerde hekim bulundurulmasını sağlamak gibi işlev üstlendiği görülmektedir. Bunun uygulamadaki neticesi belediyelerin hekim istihdam etmesi anlamına gelmiştir, ancak asıl sorun olan, hekim talebini karşılayacak hekim sayısının olmayışdır (Aydın, 2004).

Bu yıllar içerisinde anlıyoruz ki devlet, sağlık teşkilatı kurma yolunda kararlıdır. Bu suretle büyük merkezler dışında birçok taşra şehir ve kasabası devletin sağlık hizmetinden yararlanma şansını elde edebilecektir. Ülkemizdeki sağlık hizmetlerinin teşkilatlanması açısından bu girişim tarihsel yönden son derece önemlidir. Ancak ne yazık ki bu aşamada devlet, sağlık hizmetini her ögesi birbirini tamamlayan, kurumsal bir olgu olarak görememektedir. O dönemki yaklaşım, halkın sağlık sorunlarının bireylerin çabası ile daha açık bir ifade ile tek başına bir "hekimlik" olgusu ile çözümlenebileceği şeklindedir. Devlet halkına kaliteli sağlık hizmeti götürmeyi düstur edinmiştir ancak araç yalnızca "hekim tayini" olarak algılanmaktadır. Sağlık hizmetinin hekim tayini şeklinde değerlendirilmesi de

---

⁴⁰ O tarihlerde sağlık personeli olarak yalnız hekimler ile ebeler söz konusudur.

kuşkusuz arkasından bunun gereğini yerine getirmek şeklinde bir hamleyi getirecektir. Yani hekim sayısını çoğaltarak şehir ve kasabalara hekim görevlendirilmesini sağlamak. Öyleyse Osmanlı'nın öncelikle hekim ihtiyacını karşılar sayıda hekim yetiştirmesi gerekmektedir. O dönemde kamudaki en önemli hekim grubu ordu mensubu hekimlerdir. Bunun dışında yine sayılarının çok fazla oldukları söylenemeyecek serbest ve diğer kamu hekimleri aracılığıyla taşraya sağlık hizmeti götürmek gibi bir politikayı yerine getirmek imkansızdır. Serbest çalışan hekimlerin büyük çoğunluğu da ecnebidir. İşte bu ortam içerisinde ilk önce hekim yetiştirmek, bunun için de bu hekimlerin yetişeceği askeri tıp okulu dışında askeri olmayan, sivil nitelikte yeni bir tıp okulunu açmak gerekmiştir (Aydın, 2004).

Böylelikle şehir ve kasabalarda görevlendirilmek üzere hekim yetiştirmek amacı ile 1866 yılında sivil nitelikteki ilk tıp okulunun açılmasına karar verilir. Sadrazamlık tezkeresinde Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye'nin yani sivil tıp okulunun kuruluş gerekçesi açık biçimde dile getirilmiştir. Devlet, kasaba ve şehirler olarak tüm taşraya hitap edecek şekilde hekim görevlendirerek sağlık alanında bir hizmet atağını gerçekleştirmek istemektedir(Aydın, 2004).

1866'da açılıp, 1867 yılında Türkçe olarak eğitime başlamasından sonra Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye ilk mezunlarını 1874'de verir. Okuldan ilk olarak 25 hekim mezun olur. 1909'a kadar bu okuldan mezun olan toplam hekim sayısı 725 olacaktır ki bu rakamın bile ne kadar küçük olduğu ortadadır (Unat E.K., Samastı M.; 1990). Diğer yandan okul daha mezunlarını vermeden önce, tezkerede belirtilmiş olduğu gibi bu hekimlerin görevlendirilme biçimini belirlenmiştir. "Memleket Tabibi" adı altında görevlendirilecek olan bu hekimler aracılığıyla ülkemizde sağlık teşkilatlanmasının ilk adımı atılır. Devlet hekim tayin etmekle birlikte sağlık hizmetinde yeni bir anlayışı da gerçekleştirmektedir. Memleket tabiplerinden beklenen hizmet ve görev klasik tedavi edici hekimlik anlayışından öte bir anlayıştır. Bu anlayış yukarıda değindiğimiz dünya gelişmelerine bir hayli paralel bir tıp ve sağlık hizmeti

anlayışıdır. Bunu, bugünkü yaklaşımımızla halk sağlığı anlayışı olarak değerlendirebiliriz. Devlet memleket tabiplerini görevlendirirken onlardan yalnızca tedavi edici hizmet beklememektedir. Onlardan beklenen dönemin koşullarında aynı zamanda bir halk sağlığı ya da koruyucu sağlık hizmet anlayışıdır. Hatta denebilir ki hekim tayininde asıl amaç budur ve tedavi edici hekimlik hizmeti devlet için ikincil bir hizmettir (Aydın, 2004).

Osmanlı döneminde taşra sağlık teşkilatlanmasına ilişkin olarak sonuçta şunları söyleyebiliriz: Bu dönemde sağlık hizmeti ve teşkilatlanmasından anlaşılan daha çok, taşrada hekim görevlendirilmesidir. Devlet, hekim teminiyle vatandaşların sağlık sorunlarına çözüm getirme arayışı içerisindeydi. Görevlendirilen hekimler başta salgın ve bulaşıcı hastalıklar olmak üzere sağlıkla ilgili gelişmeler konusunda devletin taşradaki gözü kulağı, resmi görevlileridir. Bu suretle taşra sağlık hizmeti için gerekli temel unsurlardan biri olan hekim sağlık personeli ihtiyacını giderme yolunda adımlar atılmış olur. Buna karşın Osmanlı sağlık teşkilatlanmasında hizmet binası, tıbbi malzemesi, araç-gereci, yardımcı sağlık personeli ile bütünleşmiş bir sağlık ünitesini kurması koruyucu ve tedavi edici hizmetlerin belli bir program dahilinde yürütülmesi gibi unsurlar henüz yoktur (Aydın, 2004).

Osmanlı Devleti'nin sağlık kuruluşları köklü ıslahat teşebbüslerinin başladığı III. Selim dönemine kadar gerek uygulama gerekse de görünüm açısından Selçuklu döneminin bir tekrarı niteliğindedir (Yıldırım, 1988, s.123). “İslam ve Selçuklu tıbbının bir devamı olan Osmanlı tıbbi, Tanzimat'tan önce tam anlamıyla doğulu, İslamî ve klasik bir karakter taşır” cümleleri Osmanlı tıbbının genel hatlarını çizmektedir (Dinar, 2012, s.1542). Dârüşşifâ, Bimarhâne veya Timarhâne gibi çeşitli isimlere sahip olan bu sağlık kurumları devlet tarafından açılan resmi kurumlar olarak değil genellikle devlet adamları ve şahısların vakıf sistemi içerisinde toplum hizmetine sundukları sosyal yardım kuruluşları şeklindeydi (Yıldırım, 1988, 123). Bu kuruluşlar XIX. Yüzyıla gelindiğinde ciddi bir değişime uğramıştır. Başta kolera ve veba gibi salgın hastalıkların batı dünyasında yarattığı yıkım nedeniyle batılı

devletlerin sağlık konusuna bilinçli bir politika ile yaklaşmaya başlamaları Osmanlı Devleti'nde de eş zamanlı olarak etkisini göstermiş ve XIX. Yüzyılda sağlık alanında ilk ciddi devlet düzenlemeleri görülmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde başlangıçta askeri alanda yapılan yenileşme hareketlerine paralel olarak başlayan sağlık hizmetlerindeki bu yenilikler halk sağlığı alanına da yansımış, hastaneler başta olmak üzere önemli sağlık kuruluşlarının açılmasına ve bu konuda yasal düzenlemelerin yapılmasına zemin hazırlamıştır (Çavdar N., Karcı E., 2014).

XIX. Yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere dünyadaki çoğu devletin planlı ve bilinçli bir sağlık politikası bulunmamaktaydı. XIX. Yüzyılda Avrupa'da koruyucu sağlık hizmetlerinin öneminin anlaşılması ile batılı devletler sağlık teşkilatlarını oluşturmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti de batı da yaşanan gelişmelerden etkilenerek bu dönemde sağlık alanında teşkilatlanmaya başlamıştır (Çavdar N., Karcı E., 2014).

Osmanlı Devleti'nde sağlık alanındaki ilk çalışmalar III. Selim'in padişahlığı döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde sağlık alanında yapılan yenileşme çalışmaları askeri alanda yapılan ıslahat hareketlerine paralel olarak gelişmiştir. Nitekim "Nizam-ı Cedit" adı verilen batı tarzı ordu için Levent Çiftliği'ni inşa ettiren III. Selim yeni ordunun sağlıkla ilgili ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bu kışlada 1799 yılında Levent Çiftliği Hastanesi adıyla ilk çağdaş Osmanlı hastanesini açmıştır. Bu hastane ne yazık ki çok uzun ömürlü olmamış ve dönemin baskıcı gücü olan Yeniçeriler tarafından 1808 yılında ortadan kaldırılmıştır. Yine III. Selim döneminde 1800 yılında Üsküdar'da inşa edilen Selimiye Kışlası'nda bir kitaplık ve basımevine ek olarak bir de hastane inşa edilmiştir (Çavdar N., Karcı E., 2014).

Osmanlı kara ordusundaki bu gelişmeler haricinde deniz kuvvetlerini de geliştirmeyi hedefleyen padişah III. Selim, Haliç Tersanesi'nde 1806'da bir Deniz Tıp Okulu açmıştır. Doktorların yasal bir eğitim almadan gemilerde görev yapmasını önlemek amacıyla açılan bu

okulda bir başhekim, bir baş cerrah bir de yardımcı cerrah eğitici olarak görevlendirilmiş, öğrencilere kent içerisindeki Darüşşifalarda haftada bir gün staj yapma imkânı sağlanmış ve öğrencilerin eğitimlerinin üçüncü yılında seferdeki gemilerde savaş şartlarında çalışmaları öngörülmüştür. Eğitimleri parasız olan bu öğrencilere eğitimlerini tamamladıktan sonra donanmada dört yıl çalışarak devlete olan borçlarını ödemeleri şart koşulmuştur. Bundan sonra sivil olarak çalışmak isteyenlere ise eğitim ve servis sürelerini belirleyen diplomalar/icazetnameler verilmiştir (Çavdar N., Karcı E., 2014).

III. Selim döneminde sağlık alanındaki bu ilk kurumsallaşma faaliyetlerine ek olarak, Avrupa'da yayınlanan önemli tıp kitapları Türkçeye çevrilerek basılmış, yabancı elçiliklerin yardımıyla çeşitli tıp dergileri ve tıbbi araçlar ülkeye getirtilmiş, bulaşıcı hastalıkları tedavi etmek amacıyla bir hastane açılmış ve tersane zindanlarında ölen tutukluların cesetleri kadavra derslerinde kullanılmak üzere tıp öğrencilerine verilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde devlet tarafından örgütlenen, çağdaş ve düzenli ilk tıp eğitimi XIX. Yüzyılın başlarında deniz kuvvetlerinde başlamıştır (Çavdar N., Karcı E., 2014).

XIX. Yüzyılda devletlerin sağlık alanında teşkilatlanmasına etki eden en önemli unsur şüphesiz salgın hastalıklar olmuştur. Tarihin her döneminde çok sayıda insanın ölümüne yol açan veba ve kolera gibi salgın hastalıklara karşı başlangıçta basit yöntemlerle yapılan mücadelenin XIX. Yüzyılda modern bir şekle bürünmesiyle karantina teşkilatının temelleri atılmıştır. Özellikle kolera'nın yarattığı endişe devletleri bu amansız düşmana karşı işbirliğine sevk etmiş ve sağlık teşkilatlarının kuruluşunu hızlandırmıştır. Nitekim İngiltere'de 1832 yılında görülen kolera salgını yerel sağlık teşkilatının kuruluşunu hızlandırmıştır. 1848 yılında ise yine bu ülkede görülen kolera salgınının başlamasından hemen önce parlamento bir merkezi sağlık teşkilatının kurulmasına izin vermiştir. Benzer şekilde Osmanlı Devleti'nde de sıhhiye teşkilatının temellerinin atılması salgın hastalıkların ortaya çıkarmış olduğu zorunlulukla paralel bir seyir izlemiştir (Çavdar N., Karcı E., 2014).

Önemli ıslahat hareketlerine imza atan padişah II. Mahmut sağlık teşkilatlanması ile ilgili de önemli çalışmalar yapmıştır. Nitekim Tıphane-i Âmire'nin kurulmasında 1827 yılında Yakın Doğu'daki kolera salgınlarının da etkili olduğu bilinmektedir. 1829 yılında kurulan Cerrahhâne ise 1831'de ıslah edilerek 1838'de Tıphane-i Âmire ile birleştirilmiştir. Aynı yıl karantina hizmetlerini yürütmek için “Karantina Meclisi”, “Sıhhiye Meclisi”, “Meclis-i Tahaffuz”, “Meclis-i Umur-u Sıhhiye”, “Sıhhiye Nezareti” gibi değişik isimlerle de anılan Karantina Nezareti kurulmuştur (Sarıyıldız 1996, s.5-6). Yine bu bağlamda 1837 yılında halkın sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Külliyesi'ne ait medrese “Gureba” ismiyle hastaneye dönüştürülmüş ancak bu hastane sadece sekiz yıl hizmet verebilmiştir (Yıldırım, 1988, s.125).

II. Mahmut'un padişahlık yılları Osmanlı Devleti'nde halk sağlığının da öneminin anlaşıldığı dönem olarak göze çarpmaktadır. Nitekim bu dönemde 1842'de çıkan büyük bir çiçek salgını halk sağlığı konusuna çağdaş bir yaklaşımla eğilme gereğini ortaya koymuştur (Yıldırım, 1988, s.126). Osmanlı Devleti'nde resmen hastane adını taşıyan ilk kurum ve ilk vakıf hastanesi İstanbul'da açılan Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi olmuştur. 1845 yılında hasta kabul etmeye başlayan bu hastanenin açılmasından sonra şehrin değişik semtlerinde genel hastanelerin yanı sıra çocuk, kadın ve erkek hastaneleri ile zührevi hastalıklar ve kuduz vakalarına bakan ihtisas hastaneleri de açılmıştır (Yıldırım, 1994 c, 401-402). Bu hastanelere örnek olarak 1862 yılında faaliyete geçen Zeynep Kamil Hastanesi, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, Darülaceze ve ilk çocuk hastanesi olan Etfal Hastanesi gösterilebilir (Yıldırım, 1994 a, 14). Bununla birlikte azınlıklar ve yabancı devletler de kendi cemaatleri için çeşitli hastaneler kurmuşlardır. Bunların ilki Balıklı Rum Hastanesi'dir. Ayrıca Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi, Pangaltı'daki St. Jacques Ermeni-Katolik Hastanesi, Jeremya Hastanesi, Surp Agop Hastanesi ile Balat Musevi Hastanesi azınlıklar tarafından açılan diğer hastanelerdir. Yabancılar tarafından açılan hastanelere örnek olarak ise

Alman, İngiliz, Avusturya-Macaristan, İtalyan, Rus ve İran Hastaneleri örnek olarak gösterilebilir (Çavdar N., Karcı E., 2014).

Avrupa’da bulaşıcı hastalıklara yol açan mikroplarla mücadele konusunda önemli adımların atıldığı bu dönemde Osmanlı Devleti de bu alandaki gelişmeleri yakından takip etmek, kuduz ve difteri aşılırları ile tüberkülini öğrenmek için Avrupa’ya hekimler göndermiş ve buna paralel olarak da hastaneler dışında sağlık hizmeti veren kurumları faaliyete geçirmiştir. Bu anlamda Türkiye’de alanında ilk kuruluş olan Sirkeci Demirkapı’daki kuduz hastanesi olan Daülkelp Tedavihanesi 1887 yılında Zoeros Paşa tarafından kurulmuştur. Bu kurumu 1892 yılında çiçek aşısı hazırlamak için açılan Telkiyhane-i Şâhâne, 1893 yılında faaliyete başlayan Bakteriyolojihane-i Şâhâne ve Tebhirhaneler izlemiştir. Bu kurumlardan özellikle Bakteriyolojihane-i Şâhâne vilayetlerde ihtiyaç duyulan çeşitli aşı ve serumların üretilmesinde önemli rol oynamıştır (Yıldırım, 1994 c, 402).

Askeri ıslahatlar üzerinde ciddiyetle duran II. Mahmut, askerlerin sağlığı konusuna da büyük önem vererek kışlalara yakın yerlerde veya kışlaların içerisinde birçok askeri hastaneyi faaliyete geçirmiştir (Yıldırım, 1994 a, 14). Bunlara örnek olarak 1840-1842 yılları arasında askeri tıp kuruluşlarının genişletilip Davutpaşa, Rami, Toptaşı kışlaları ile İstinye, Ahırkapı ve Tarabya’da açılan askeri hastaneler gösterilebilir (Çavdar N., Karcı E., 2014).

Osmanlı Devleti’nin başkenti olan İstanbul sağlık teşkilatlanması ile ilgili çalışmaların da merkezi durumundaydı. Bugünkü sağlık bakanının yetkilerini taşıyan, devletin ve sarayın sağlık işlerinden sorumlu olan Hekimbaşı, sarayda görev yapacak hekimleri belirlemenin yanı sıra ülkede açılacak muayenehanelere izin verme yetkisine de sahipti. Ayrıca gerektiğinde hekimleri imtihan ve tayin etme hakkına da sahip olan hekimbaşı, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin de nazırlığını yapmaktaydı (Çavdar N., Karcı E., 2014).

XIX. Yüzyılda sağlık hizmetlerinin niteliğinin değişmesiyle hekimbaşı ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmişti. Yeni kurumlara olan ihtiyacın doğması sağlık teşkilatlanmasında da yeni kurumların ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1837 yılında Harbiye Nezareti'nde bir sıhhiye dairesinin kurulması ve karantina idaresinin göreve başlaması ile hekimbaşının görevlerinden bir kısmı bu kuruma devredilmiştir. 1840 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i şahane'de, Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'nin faaliyete geçmesi ile hekimleri imtihan etme, satılan ilaçları kontrol etme, tıbbi meseleleri araştırma görevleri bu kuruma devredilmiştir. Hekimbaşlık müessesesinin 1850 yılında lağvedilmesinden sonra ise "sertabibi hazreti şehriyari" unvanını taşıyan kişi sadece padişahın hekimi ve saraydaki doktorların başi olmuştur (Yıldırım, 1994 c, 402).

Tanzimat döneminde merkezi yönetimin hekimleri kontrol etmek için de bazı önemli adımlar attığını görmekteyiz. Vilayetlerde diplomasız çalışan hekimlerin görevden men edilmesi veya imtihana tabi tutulması sağlık teşkilatının denetlenmesi yolunda atılan önemli bir adım olmuştur. Bu dönemde İzmir Vilayetinde çalışan doktorların diplomalarını incelemek için bir komisyon oluşturulmuş ayrıca Urfa'da yapılan bir inceleme neticesinde görevli on doktordan sadece birisinin çalışabilecek durumda olduğu belirlenmiştir. Sahte hekimlerin tespit edilmesi için yapılan bu çalışmaların diplomasız ve cahil hekimlerin faaliyetlerinin önlenmesine ne kadar katkı sağladığı tam olarak bilinmemektedir. Çünkü devletin o dönemde sağlıkla ilgili en önemli sorunlarından biri de hekim sıkıntısı idi (Ortaylı, 2000, s.215). Aynı dönemde Osmanlı hükümeti başkent İstanbul'da eczaneler açmakta ve bunlardan bazılarında tıbbiye öğrencilerini nezaretçi olarak görevlendirmekteydi. İlk yardım mahalleri niteliğini de taşıyan bu eczaneler önceleri sadece Galata ve Beyoğlu'nda görülürken sonraları İstanbul ve Üsküdar'da da açılmıştır. 1857 yılında İstanbul, Eyüp ve Üsküdar'da eczacı, cerrah ve hekimin bulunduğu nöbetçi eczaneler bulunmaktaydı (Çavdar N., Karcı E., 2014).

Osmanlı Devleti'nde belediyelerin halka sağlık hizmeti sunmaya başlaması 7 Temmuz 1870'de "Tababet-i Belediye'nin İcrasına Dair Nizamname"nin yürürlüğe girmesiyle olmuştur. Bu nizamname ile belediyelerin sağlık personeli tayini ve dışarıda tıp eğitimi alanlara çalışma izni verme usulleri tespit edilmiştir. Yine 1870 yılında yürürlüğe giren "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" de belediye meclislerinde müşavir üye olarak bir hekimin bulunmasını ön görmekteydi. Bazı önemli liman şehirleri ve merkezleri hariç tutarsak belediyelerin bu dönemde kendi bütçeleriyle sağlık müesseseleri inşa edemedikleri ne yazık ki bilinen bir gerçektir. Bu konuda başarılı olan bölgelerde ise başarının nedeni hükümetin özel gayretlerinin yanı sıra yabancı misyonların faaliyetleri olmuştur (Çavdar N., Karcı E., 2014).

Osmanlı Devleti'nde ne vilayet idareleri ne de belediyeler düzenli olarak sağlık tedbirleri alabilmişlerdir. Devletin modernleşen merkezlerinden biri olarak görünen Tuna Vilayeti'nde bile sağlık konusunda eksiklikler görünüyordu. Nisan 1876'da Tuna Vilayeti'nden çekilen şifreli bir telgrafta "Yol üzerinde açıkta hayvan leşleri bulunduğu, bunların hıfzıssıhha bakımından gömülmesi gerektiği" Rusçuk ve Vidin mutasarrıflıklarına bildirilmekteydi (Çavdar N., Karcı E., 2014).

Belediyelerin halk sağlığı için önemli görevlerinden biri de temizlik konusuydu. Geleneksel Osmanlı şehrinde temizlik işleri resmi görevlilerin denetimi altında her mahallenin halkı ve bazı esnaf tarafından yapılmaktaydı. 1868 yılında Şehremaneti'nin yeniden düzenlenmesi esnasında ise belediye tarafından temizlik memurları tayin edilip temizlik arabaları alınmış olmasına rağmen durumda bir değişiklik olmamış ve belediye tarafından temizlik işlerini yürütecek bir örgütün kurulması II. Meşrutiyet döneminde Cemil Topuzlu'nun belediye başkanlığında gerçekleşebilmiştir (Çavdar N., Karcı E., 2014).

Belediyelerin görevlerinden bir diğeri de salgın dönemlerinde hastaların tedavisi ve ilaçlarının teminiydi. 1865 yılında görülen kolera salgınında ilk belediye hastanesi olan Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi hizmete girmiştir. 1879 yılında ise yine bu hastaneye bağlı olarak genelevlerde çalışan kadınların sağlık kontrolü için Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi (Beyoğlu Nisa Hastanesi) faaliyete geçmiştir. 1893 yılındaki kolera salgını esnasında belediye hekimleri ve eczacıların sayılarının artırılmasının yanı sıra daha sonra Hıfzısıhha-ı Umumiye adını alan Sıhhiye Komisyonu da kurulmuştur. 1893 Salgınında Belediye Daireleri geçici kolera hastaneleri açarak hastaları tedavi etmişlerdir (Çavdar N., Karcı E., 2014).

1869'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye de sağlık teşkilatlanmasında önemli görevler üstlenen bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Belediyelere hekim ve eczacı gibi sağlık personeli tayin etmenin yanı sıra bunların terfi ve cezalandırılmasına yönelik kararlar vermek, yabancı ülkelerde yetişen sağlık personeline çalışma izni vermek ve sağlıkla ilgili konularda mahkemelerde bilirkişilik yapmak Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin görevleri arasındaydı (Yıldırım, 1994 c, 423).

Bulaşıcı hastalıklar ve salgınlar konusuna Osmanlılar açısından bakacak olursak, bu dönemde de birçok salgınlar yaşandı, hekimler genellikle hijyen, hava, mevsimler, diyet, sular, yani koruyucu hekimlik konularında eserler yazdılar. Osmanlı İmparatorluğu da diğer devletler gibi kuruluşundan itibaren çiçek, veba, tifüs gibi pek çok salgın hastalığa maruz kaldı. Özellikle büyük salgınlar yapan veba hakkında birçok risaleler yazıldı. Osmanlı yönetimi XIX. Yüzyıla kadar tıp uygulamalarında geleneksel yöntemlere sadık kaldı. Batı'da Rönesans'la birlikte başlayan çağdaş ve bilimsel tıbbi gelişmeleri izlemeye ancak XIX. Yüzyılda başlayabilmişti. Osmanlı yönetimi XIX. Yüzyıla gelindiğinde mikrobiyoloji ve bakteriyoloji alanlarında çağdaş gelişmeleri yakından takip etmeye başlamış, bu tekniklerin ülkeye getirilmesi için, Avrupa'ya hekim ve sağlıkçılardan oluşan ekipler yollamıştı.

Paris'teki Pasteur Enstitüsü'ne ve Koch'un Berlin'deki kliniğine giden tıp heyetleri, bu teknikleri yerinde öğrenmişler, ülkelerine döndüklerinde bunları uygulamak üzere açılan kurumlarda görevlendirilmişlerdi. O zamanlar Demirkapı'da (Sarayburnu) bulunan Mekteb-i Tıbbiye içinde 1887'de Kuduz Aşısı Kurumu (Daülkelp Ameliyathanesi), 1889'da Aşı Müessesesi (Telkihane-i Şâhâne), 1893'te Bakteriyoloji Laboratuvarı (Bakteriyolojihane-i Şâhâne) açılmıştı. Yine bu dönemde, Rieder Paşa tarafından, mezuniyet sonrası bir üst eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren Gülhane Seririyat (Klinikler) Mektebi açıldı (1898). Bu okulda, tifo, dizanteri ve kolera aşuları üretildi. XIX. Yüzyıl başındaki korkunç kolera epidemisi üzerine, Osmanlı İmparatorluğu'na karadan ve denizden gelenleri kontrol ederek salgınlara karşı önlem almak üzere Karantina Teşkilatı kuruldu (1838). Merkezi İstanbul'da bulunan Karantina Meclisi bu sistemle, payitahtta ve imparatorluğun bütün bölgelerinde gerekli stratejik noktalara kurulan tahaffuzhaneler (karantina istasyonları) aracılığıyla, Asya'dan Avrupa'ya ölümcül hastalıkların geçişini engellemek için çalıştı. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'nın bir başka başarılı halk sağlığı organizasyonu ise dezenfeksiyon sistemiydi (Tebhirhaneler). Avrupa'da da bakteriyoloji devrimi öncesi (ve sonrasında da) işlevsel bir koruma tedbiri olan dezenfeksiyon yöntemi, giysileri, eşyaları, mobilyaları, her türlü iç mekân unsurunu, sıcak buharla ve çeşitli dezenfektan maddelerle, etüvler içinde temizleme yöntemiydi (<http://www.mostar.com.tr/koseDetaylar.aspx?id=377> 29-08-2014).

Cumhuriyet öncesi büyük sağlık sorunları ve toprak kayıplarının yanı sıra kolera faciası da yaşandı. Atatürk ve Cumhuriyet dönemi ile birlikte sağlık sorunlarına yalnızca bireysel bir sorun ve hastalıkların tedavisi olarak değil, toplum sağlığı sorunu olarak yaklaşıldı ve bu sorunların çözümüne devletin temel görevi olarak bakıldı. Bu dönemde büyük bir halk sağlığı sorunu olan sıtma, çiçek, trahom ve tüberküloza karşı mücadele edildi ve çok başarılı sonuçlar alınarak enfeksiyöz hastalıklarla mücadele sistemli bir şekilde yürütüldü (<http://www.mostar.com.tr/koseDetaylar.aspx?id=377> 29-08-2014).

4.XIX. Yüzyılda Modern Tıp Eğitimindeki Öncü Şahsiyetler

4.1. Mustafa Behçet Efendi: Modern bir tıp mektebi kurulmasının gerekliliğini devrin padişahı II. Mahmut'a ileten Hekimbaşıdır. Mekteb-i Tıbbiye'nin kurulum çalışmalarında emek vermiş ve okulun ilk nazırı olmuştur (Kahya, 1997, s.12).

4.2. Abdülhak Efendi: Mustafa Behçet Efendi'den sonra Mekteb-i Tıbbiye'nin nazırı olmuştur. Son derece gayretli bir hekim olan Abdülhak Efendi Maarif Nazırlığı görevini yürütmüştür. Daha sonra 1847'den 1853'teki ölümüne kadar tekrar okul nazırlığı görevine getirilmiştir (Kahya, 1997, s.12).

4.3. Sermüneccim Osman Saip Efendi: Tıpkı Abdülhak Efendi gibi ilk tıp okulunun hocalarındandır. Öğrenciyi cesaretlendirip yeni eserler kaleme almaları konusunda teşvik eden Osman Saip Efendi astronomi ve tıpla ilgili iki eser kaleme almıştır. Astronomi ile ilgili olan eseri 1847'de İstanbul'da basılan 'Ta'lim-i Küre'dir. Tıpla ilgili olup hastalıkları anlatan diğer eseri ise 1836'da basılan 'Ahkamü'l-Emraz'dır (Kahya, 1997, s.12-13).

4.4. İstefan Efendi: Edirne'li olup İtalya'da tıp eğitimi almıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek Müslüman olmuştur. İlk tıp okulunda hocalık aynı zamanda da Mübeyn-i Humayun'da memur olarak çalışmıştır. Ayrıca devlet hizmetinde hekim olarak da mesai yapan İstefan Efendi 1866'da vefat etmiştir (Kahya, 1997, s.12).

4.5. Bogos Efendi: Yeni kurulan tıp mektebine Fransızca öğretmeni olarak atanmıştır (Kahya, 1997, s.12).

4.6. Charles Ambroise Bernard: 1837 yılında Galatasaray'daki yeni binaya taşınılırken hoca sayısının yetersiz kalacağı düşünülerek yurtdışından hoca getirilmesi gündeme gelmiştir. Bu dönemde Viyana'dan getirilen iki doktordan biri de Charles Ambroise Bernard'ır. Daha yaşlı olan Dr. Neuner saray hekimi olarak değerlendirilirken Dr Bernard da

Galatasaray'a taşınan Mekteb-i Tıbbiye'de Muallim-i Evvel olarak görev almıştır. Ölümüne kadar bu görevde kalan Dr. Bernard özellikle uygulamalı diseksiyon derslerini müfredata ekleterek eğitime önemli katkılarda bulunmuştur (Kahya, 1997, s.17).

ALTINCI BÖLÜM

MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ADLİYE-İ ŞAHANENİN KURULUŞU, EĞİTİM MÜFREDATI ve HOCALARI

1.Kuruluş (Tıphane-i Amire)

Osmanlı Devleti'nde modern bir tıp okulunun açılması 1827 tarihine kadar uzanır. III. Selim'in fikirleri ile büyümüş olan II. Mahmut'un yapmayı planladığı yenilik hareketlerinin arasında III. Selim'in çeşitli seferler denemekle beraber muvaffak olamadığı yeni bir tıp okulu açma projesi de vardı. Padişah Süleymaniye Tıp Medresesinin artık ülkenin ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğunu görmekteydi. Gelişen bilime ayak uydurabilmek için farklı bir eğitim metoduna ihtiyaç duyuluyordu. Öte yandan yabancı ülkelere gelerek tedavi işine girişen ehil olmayan kişiler halkın sağlığını da tehdit etmekteydi. Halbuki başta ordu olmak üzere tüm ülkede ehil hekimlerin tedavi bilgisine ihtiyaç duyulmaktaydı (Kahya, 1997, s.5). Zaman zaman baş gösteren salgınlarla mücadele etmek için bile Hükümet-i Osmaniye tarafından yabancı doktor görevlendirilmesi zarureti doğuyordu (BOA, CS, 484). Öte yandan yenilik hareketlerine karşı başlatılan ayaklanmaların ana kaynaklarından biri olan Yeniçeri Ocağı da dağıtılmıştı. Yeni kurulan ordunun da ihtiyaçları dikkate alınarak Sultan II. Mahmut'un buyruğu ile Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi (1774-1833) tarafından 14 Mart 1827'de Askeri Tıbbiye İstanbul'da eğitime başladı. Yine bu dönemde Mustafa Behçet Efendi'nin Hekimbaşı olması ayrı bir şanstır. Yenilik hareketlerine karşı birçok kişinin aksine Mustafa Behçet Efendi memleketin yeni tıp bilgileri ile donatılmış, iyi yetişmiş hekimlere olan ihtiyacın farkındadır. 1827 tarihinde Müslüman tabip yetiştirmek üzere bir tıp mektebi açılışıyla ilgili vermiş olduğu takririnde, yeni bir tıp okulunun neden açılması gerektiğini gerekçeleri ile açıklamıştır. Okulda ders verecek öğretmenlerin Müslüman olmaları gerektiğini vurgulayan hekimbaşı eğitimin yabancı dille olması gerektiğini de vurgulamıştır

(Kahya, 1997, s.5-6). Medrese düzeninde açılan bu ilk tıp okulunun adı Tıbhane-i Amire idi. Okul yeri için daha önce Tulumbacıbaşılara ayrılan konak uygun görülmüştür. Okulun eğitimi 4 yıl olarak düzenlenmiş olup IV. Sınıf olarak adlandırılan aslında ilk yıl hazırlık sınıfıydı. Bu sınıftaki dersleri başarıyla alanlar üçüncü sınıfa geçmeye hak kazanacaklardı. Eğitim dili Fransızca olup mekteb yatılı değildi. Sınıflara göre okutulan dersler şu şekildeydi: (Tablo 5) (Kahya, 1997, s.10-11).

IV. Sınıf (Hazırlık)	III. Sınıf	II. Sınıf	I.Sınıf
Arapça	Akaid-i diniye	Hıfz-ı sıhhat	Dahili hastalık
Akaid-i diniye	Fransızca	Fizyoloji	Harici hastalık
Hikmet	Teşrih (Anatomi)	Fenn-i cerrahi	Fenn-i vilade (Doğum)
Kimya	Nebatat (Botanik)		
Fransızca	Hayvanat (Zooloji)		

Tablo 5- Tıbhane-i Amire'deki Sınıflar ve Ders Programı (Kahya, 1997, s.11).

Bu müfredat Fransa'nın başkenti Paris'teki Tıp Fakültesinin programına benzemekle birlikte Fizyoloji ve Anatomi derslerini ayrı olarak vermesi nedeniyle belki de dönemin en iyi tıp eğitim kurumu olan Viyana Tıp Fakültesine daha yakındı. Ancak yıllara göre ders dağılımı

ve derslerin Fransızca olarak verilmesi, tıbbiyenin eğitim programında Fransız tıp eğitiminin ne kadar etkin olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda tıp eğitiminde Fransız hakimiyetinin bir diğer göstergesi de yurtdışına tıp tahsili için gönderilen öğrencilerin özellikle Paris Tıp Fakültesine gönderilmesi idi (Kahya, 1997, s.15-16). Yeni açılan tıp okulunun Nazırı Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'dir. Mektebin ilk hocaları arasında onun kardeşi Abdülhak Efendi, Sürmüneccim Osman Saip Efendi, İstefan Efendi, Bogos Efendi, Ahmet Hilmi Vasfi ve Hüseyin Hüsnü Efendiler vardı (Kahya, 1997, s.12).

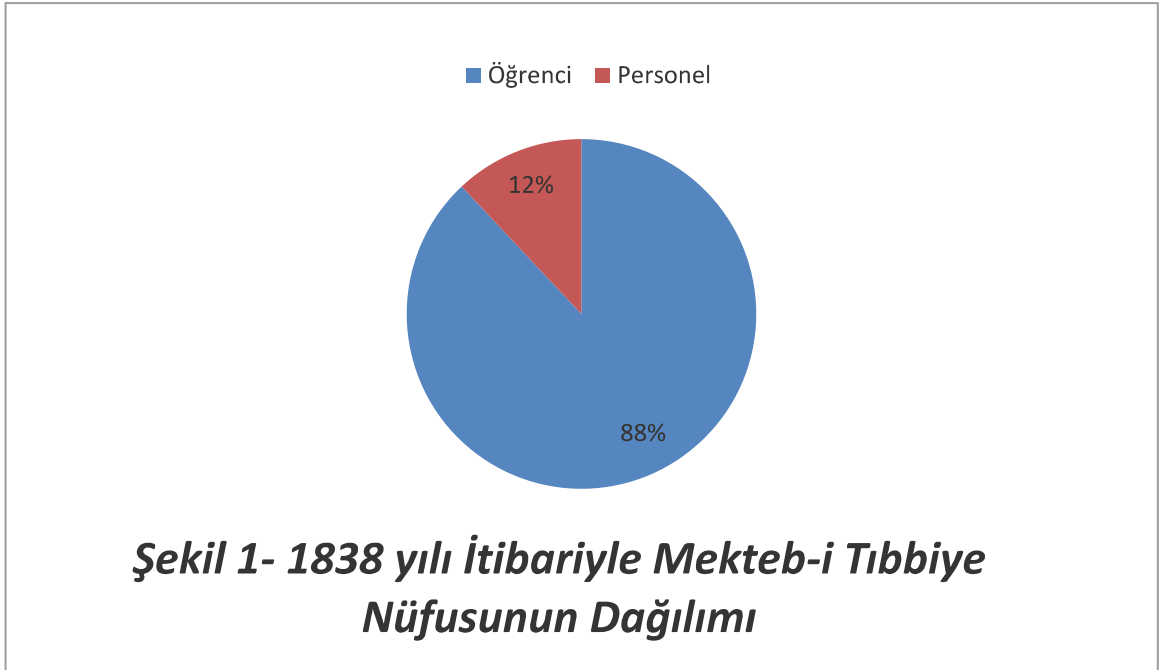
2.Tıphane ve Cerrahhane-i Amire (Mekteb-i Tıbbiye)

Tıphane-i Amire'nin açılmasından bir süre sonra Topkapı Sarayı içinde cerrah yetiştirmek maksadı ile Cerrahhane adıyla bir okul daha açılmıştır (Cerrahhane-i Amire). 1831 yılında açıldığı düşünülen bu okulun müdürü bir Fransız olmakla beraber öğrenim dili Türkçedir (Kahya, 1997, s.16). 1836'da bu iki okul yine saray içindeki Otlukçu Kışlasında "Tıphane ve Cerrahhane-i Amire" adı ile birleştirilmiştir. Yeni oluşan bu Mekteb-i Tıbbiye, 1773 yılında açılan "Mühendishane-i Bahri-i Humayun" dan sonra Osmanlı Devletinde açılan ikinci laik eğitim kurumudur. Yeni mekana rağmen Mekteb-i Tıbbiye kısa sürede yetersiz hale gelmiştir (Hatipoğlu, 2002, s.12). Daha sonra Tıbhâne ve Cerrâhhane-i Amire Nazırı Ahmet Necip Efendi, Mayıs 1837'de yer darlığı nedeniyle yeni bir bina talep etmiştir. Hekimbaşı o günkü binanın yapılan eğitime yeterli olmadığını belirterek, bu eğitim için binanın sahip olması gereken esasları içeren yeni bir bina inşa edilmesini istemiştir (Öztürk, 2009, s.20).

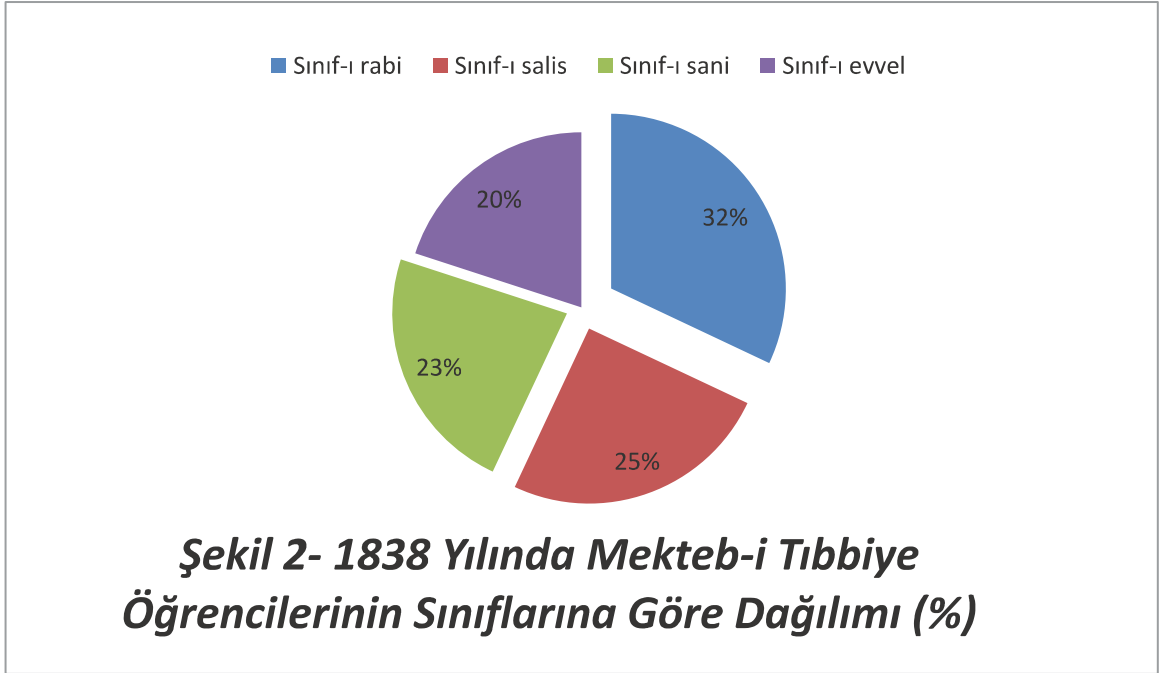
Durum bildirildikten sonra mesele görüşülmüş, yeni bir bina inşa edilmektense Galatasaray'daki Enderun Mektebi'nin düzenlemeler yapılarak tıphâne binası olarak kullanılmasına karar verilmiştir. Galatasaray'daki binanın hâli hazırda istenen birçok bölüme

sahip olduğu ve istekleri rahatlıkla karşılayacağı belirtilmiştir. Tıphânenin buraya taşınmasının uygun olacağı düşünülerek, keşif yaptırılmış ve hekimbaşının bütün isteklerini de içine alan inşaatın 4–5 ayda tamamlanmasına, 8 Ağustos 1837 tarihinde karar verilmişti ve tıp medresesinin binası yetersiz kaldığı için Ekim 1838’de buraya taşınmıştır (Tahsin, 1991, s.3; Ülman, 1998, s.123). Bu tarih ve bundan sonraki aylara ait öğrenci ve hoca maaş belgelerinde Tıbbiye’nin adı “Mekteb-i Tıbb-ı Cedid” diye geçmektedir (BOA, CS, 478; Ekdal, 1982, s.14).

1827 yılındaki kuruluşundan 1838 yılında Galatasaray’daki yeni binaya geçişe kadarki dönemde Mekteb-i Tıbbiye’nin personel kadrosu ve öğrenci sayısı sürekli olarak artış göstermiştir. Kasım 1838 tarihinde yeni binaya taşınmış olan okulda toplam 208 kişi olup bunların %88’i öğrenci, %12’si ise hoca ve diğer personeldi (Şekil 1) (Cihan, 2005).

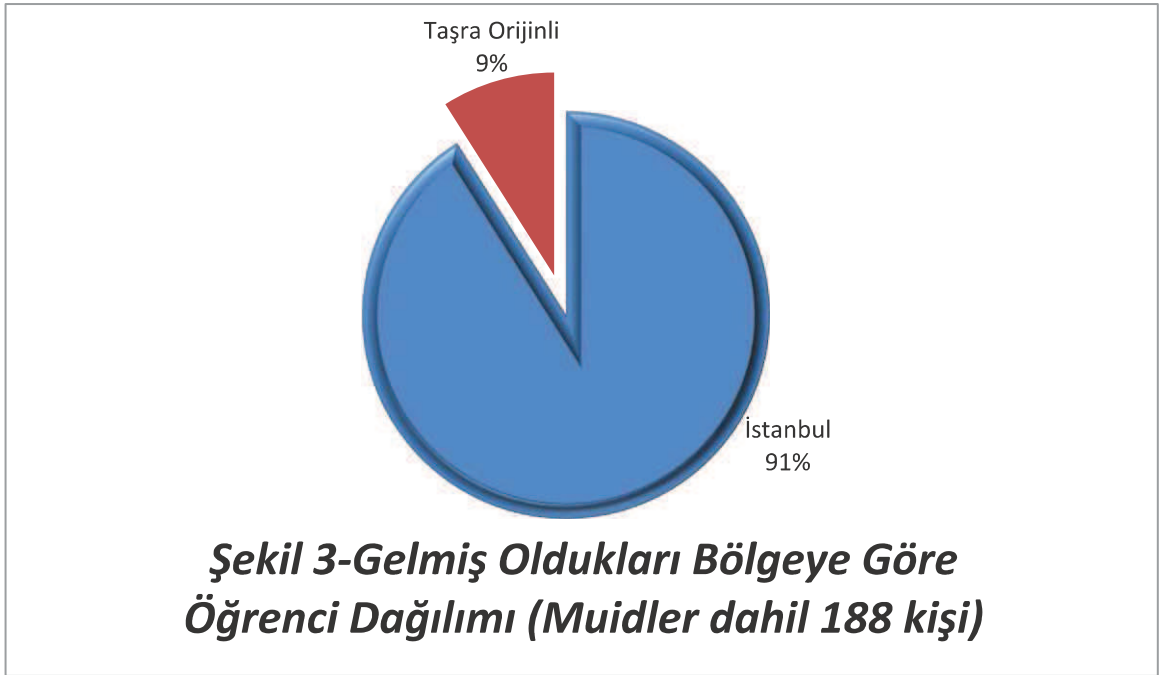
Yine bu dönemde 208 kişilik nüfusun %88'ini temsil eden 183 öğrencinin %32'si yani 59 kişi sınıf-ı rabi'de yani başlangıç sınıfı olan IV. sınıfta, %25'ini teşkil eden 45 kişi sınıf-ı salis yani III. sınıfta, %23'üne tekabül eden 42 kişi sınıf-ı sani'de yani ikinci sınıfta ve %20'sini oluşturan 37 kişi de sınıf-ı evvel'de yani son sınıfta eğitim görüyordu (Şekil 2) (Cihan, 2005).

Öğrencilerin yaş gruplarına göre dağılımında ilginç bir tablo göze çarpmaktadır. Tanzimat Devri başlarında çiçeği burnunda bir halde bulunan Mekteb-i Tıbbiye'de, bir tarafta 10-14 yaş grubunda öğrenciler bulunurken diğer taraftan 20 yaş ve üzeri öğrenciler de vardır. Yüksek öğrenim düzeyinde eğitim vermesi gereken bu kuruma öğrenci hazırlaması gereken eğitim kurumlarının henüz oluşturulmamış olması ve bu nedenle öğrencilerin küçük yaştan alınarak temel eğitimlerini tamamladıktan sonra tıbbiye devam etmeleri bu çok farklı yaş gruplarının bir nedeni olabilir (Cihan, 2005).

Bu dönemde Mekteb-i Tıbbiye'ye çevredeki il ve ilçeler ile taşradan pek öğrenci gelmemektedir. Öğrencilerin %91 gibi belirgin bir çoğunluğu İstanbul'un çeşitli semt ve mahallelerinden Mekteb-i Tıbbiye'ye kayıtlı olmuşken Anadolu ve Rumeli'deki yerleşim merkezlerinden gelenlerin oranı sadece %9'dur (Şekil 3) (Cihan, 2005).

Öte yandan yine bu dönemde İstanbul'dan gelen öğrencilerin yarıya yakını sadece Kasımpaşa, Sultan Mehmet, Çarşamba, Üsküdar, Tophane ve Sultanahmet semtlerinden gelmektedir (Cihan, 2005).

Bu dönemde okulun hocalarının gayri-müslim ağırlığına rağmen öğrencilerinin tamamı Müslümandır. Bu gerek Sultan II. Mahmut'un gerekse de okulun açılış döneminde hekimbaşı olan Mustafa Behçet Efendi'nin halkın Müslüman doktorlar tarafından tedavi edilmesi isteğinin bir yansıması olabilir (Cihan, 2005).

3.Mekteb-i Tıbbîye-i Adliye-i Şahane (Galatasaray Dönemi ve Sonrası)

17 Şubat 1839 tarihinde büyük bir törenle Mekteb-i Tıbbîye-i Adliye-i Şahane eğitime açılmıştır (Uludağ, 1940, 967). Aslında bu Mekteb-i Tıbbîye'nin yeniden düzenlenen yeni binasına taşınma törenidir. Törende Sultan II. Mahmud ünlü konuşmasını yapmış ve bu tarihten sonra Tıp Okulunun adı Mekteb-i Tıbbîye-i Adliye-i Şahane olarak anılmaya başlanmıştır. Yeni açılan tıp okulunda yeterli sayıda hoca olmaması nedeniyle Viyana'dan öğretmen istenmiştir. Bu dönemde gelen hocalardan biri olan Dr. Bernard da okula muallim-i evvel olarak atanmıştır (Kahya, 1997, s.17). Okuldaki pek çok yenilik Viyana'dan çağırılan bir hekim olan Dr. Karl Ambros Bernard (1808-1844) tarafından başlatılmıştır (Hatipoğlu, 2002, 12). Bazı kaynaklar Mekteb-i Tıbbîyenin açılış tarihini 14 Mayıs 1839 olarak verir. Fakat bu tarih uzun süreden beri çalışan bu müessesede yatan hastaları ve tıp talebelerini Sultan II. Mahmud'un yanında Hekimbaşı Abdülhâk Molla ve Saray Hekimi Dr. Neuner'le birlikte ziyaret ettiği tarihtir (Öztürk, 2009, s.22-23). Okulun eğitim dili Sultan II. Mahmut'un konuşmasında da belirttiği zaruretler nedeniyle Fransızca'dır. Hedeflenen en kısa sürede Türkçe eğitime geçiş olsa da bu uzun bir süreç olacaktır.

Galatasaray'daki Enderun binasına taşınan okula bazı yazarlar bu tarihten sonra bulunduğu mekana ithafen Galatasaray Tıbbiyesi de derler. 1838'den başlayıp 1848'de Tıbbiye binasında çıkan yangına dek süren bu dönem Mekteb-i Tıbbîye'nin Galatasaray Dönemi de denmektedir.

Bu dönemde Mekteb Nazırı Abdülhak Molla ve Muallim-i Evvel Dr. Karl Ambroise Bernard'ır. Mekteb-i Tıbbîye-i Adliye-i Şahane ilk kuruluşunda altı sınıf olarak planlanmıştır (Dramur, 1990).

Bu altı sınıftaki öğretilen dersler ise şu şekildeydi:

1. Sınıf: Fransızca alfabe, gramer, kompozisyon.
2. Sınıf: Fransızca alfabe, telemak, coğrafya, aritmetik, resim.
3. Sınıf: Fizik, kimya, botanik.
4. Sınıf: Anatomi, zooloji, organlar.
5. Sınıf: Tıp bilgileri, iç ve dış hastalıklar, doğum, sağlık ve koruma.
6. Sınıf: İç ve dış hastalıklar, cerrâhlık.

(Bilim, 1999b, 63; Tahsin, 1991, s.16-19)

Ders veren öğretmenler listesi ise şöyleydi:

1. Sınıf: Akif Bey, Mösyö Rue.
2. Sınıf: İnios ve Gaspar Efendiler.
3. Sınıf: Derviş Paşa, Kalia ve Salih Efendiler.
4. Sınıf: Spitzer, Konstantin ve Stefan Efendiler.
5. Sınıf: Serandrın, Konstantin Kara Todori Beyler, Stefan Efendi.
6. Sınıf: Bernard, Konstantin Kara Todori Bey.

(Öztürk, 2009, s.28-29)

Ancak okulun öğretimi için bu altı sınıfın yeterli olmadığı düşünüldüğünden 1841 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane, ilk dört sınıfı idadi, 5'i yüksek olmak üzere 9 sınıf haline getirilmiştir (Bilim, 1999b, s.63; Kahya, 1997, s.19; Tahsin, 1991, s.16-19). İdadi ve yüksek sınıflarda anlatılan derslerin adları şu şekildedir: (Tablo 6 ve Tablo 7).

İdadi Sınıflar			
1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf
Fransızca	Türkçe kompozisyon	Coğrafya	Geometri
Türkçe yazı	Resim	Fransızca Gramer	Genel tarih
Resim	Fransızca gramer	Osmanlıca grameri	Coğrafya
Türkçe Okuma			Cebir
Fransızca metinler			
Fransızca gramer			

Tablo 6- Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahanenin İdadi Sınıfları ve Ders Programı (Bilim, 1999b, 63; Tahsin, 1991, s.16-19).

Yüksek Sınıflar				
5.Sınıf	6.Sınıf	7.Sınıf	8.Sınıf	9.Sınıf
Fizik	Anatomi	Eczacılık	Sağlam koruma	İç ve dış hastalıklar
Kimya	Botanik	Zoooloji	Tıp bilgileri	Cerrahlık
Kompozisyon		Organlar	Genel hastalıklar	
		Cerrahlık	Cerrahlık	

Tablo 7- Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahanedeki Yüksek Sınıflar ve Ders Programı (Bilim, 1999b, 63; Tahsin, 1991, s.16-19).

Yüksek sınıflarda ders veren hocaların listesi ise şöyleydi:

5. Sınıf: Derviş Paşa, Kalia Efendi, Kavaâlit.

6. Sınıf: Spitzer, Salih Efendi.

7. Sınıf: George de la Sude (Corci Bey), Stephan, Kaspar Bey.

8. Sınıf: Konstantin Kara Todori Bey.

9. Sınıf: Mösyö Bernard, Spitzer Konstantin Kara Todori Bey, Serondi Bey.

(Öztürk, 2009, s.28-29).

Ayrıca Bernard'ın isteği üzerine anatomi derslerinin okutulmasında değişikliğe gidilerek modeller üzerinde değil insan üzerinde yapılması kararlaştırılmış ve bunun hocalığına Spitzer atanmıştır. Öğrenci adedi 239 kişi olan okulun öğretim üyeleri daha çok Rum ve Ermenilerden oluşmaktadır (Ekdal, 1982, s.16-19).

Okulun hocaları sadece eğitimle yetinmemişler zaman zaman ülkenin çeşitli bölgelerine özellikle salgın dönemlerinde destek vermeye de gitmişlerdir (BOA, CS, 70). Öte yandan bizzat sarayın izni ve emriyle tıp kitapları hazırladıkları da gözlenmektedir. Ders nazırı Hayrullah Bey'e verilen rütbe ve eserini matbaada tabettirmesini isteyen emire ilişkin belgeler de bu durumu desteklemektedir (BOA, İD, 507, 3971, 3412). Bundan başka da çeşitli hocalara nişanlar ve rütbeler verilmiş, doktor Riegler'de olduğu gibi hayat boyu maaş ve çeşitli imtiyazlar sağlanmıştır (BOA, İD, 21621, 21846, 22790). Örneğin mösyö Antranik'e nişan ve binbaşılık rütbesi verildiği kayıtlara geçmiştir (BOA İD, 22409).

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin ilk kurulduğu dönemlerde yetiştirilmek üzere alınan öğrencilerin daha önce de ifade edildiği üzere Müslüman olduğu bilinmektedir. Bu öğrenciler belirli bir miktar maaş ve tayinat almaktaydılar. 1839 Tanzimat Fermanıyla gayri Müslim tebaanın da okula alınması kararlaştırılmıştı ancak bu öğrenciler maaş almamıştır. Fermandan sonra 1842-1843 yıllarında 38 Hıristiyan öğrenci alınmıştır. 1843-1844 yıllarında 76 Hıristiyan öğrenci öğrenim görmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren yatsız öğrenciler de okula devam etmeye başlamışlar ve zamanla okula Yahudi öğrenciler de kabul edilmiştir (Altıntaş, 1995, s.68-69).

Okulun ilk mezunları 1842-1843 yılında verilmiş olup başlangıçta tıp eğitimi üç yıl hazırlık, dört yıl da tıp ve cerrahi dersleri olmak üzere toplam yedi sene idi. Türk Tıbbının Batılılaşmasında bir dönüm noktası olan Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane, 1843'deki ilk mezunların verildiği bitirme töreninde Sultan Abdülmecit huzurunda

Hipokrat Andına benzer bir and okunmuştur. Böylece Hipokrat Andının hekimlik tahsilini tamamlayanlarca okunması Selçuklular döneminde yerleşerek oradan XIII. Yüzyılda Salerno ve diğer Avrupa tıp fakültelerine geçtikten sonra 1843’de tekrar Türkiye’ye gelerek bugüne kadar süre gelen bir gelenek haline gelmiştir (Terzioğlu, 1992b, s.19).

Osmanlı Devleti’nde eczacılık yapabilmek için 1845-1846 eğitim yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’deki Eczacılık sınıfına devam mecburiyeti getirilmiştir. Okula kabul kuralları bu yıl daha da sıkılaştırılmış ve donanımlı insanlar tercih edilmiştir. Bu arada okula yatisız ve maaşsız öğrenci alınmaya başlanmıştır. 1846-1847 öğretim yılında okulun toplum içinde nüfuzunun artışı ile paralel olarak Müslüman ve gayr-i Müslim kişilerden çocuklarını Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’de okutmak isteyenlerin sayısı artmıştır. Giderek geliştirilen okulun mezunları, Sultan Abdülmecit’in talep etmesi üzerine, Viyana’ya gönderilmiş ve Arif Musa, Stefan İlias, Gregorie Yanovitch ve Nicolas Nikifor, adlı dört genç mezun, Dr. Spitzer liderliğinde zorlu bir imtihandan geçirilerek diplomaları Avrupa’da da tanınmıştır (Ülman, 2006, 76; Ülman, 1998, s.25-27).

Tıphâne-i Amire ile başlayan bu eğitim hiç ara vermeden ve kendini yenileyerek devam etmiştir. 1839’da yenilenen eğitimiyle Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-yi Şahane dönemi başlamıştır. Burada da dersler Fransızca yapılmaya başlanmıştır. 1848’de Galatasaray’daki bina yanıp harap olunca Hasköy’e taşındı ve Humbarahane binasında uzun süre tıp eğitimi yapılmıştır. Daha sonra 1865’den itibaren Demirkapı’daki binaya nakledilmiştir (Bkz. Resim-9). Bu farklı mekanlar ve süreçlerden geçen Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane daha uzun yıllar hem Türk tıbbının batılılaşmasında hem de ülkemizde modern eğitimin yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır.

1867’de açılan sivil Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ile birlikte eski okul Askeri Tıbbiye olarak devam eder ve 1903’de Haydarpaşa’da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane

için yapılan binaya taşınır (Bkz. Resim-10). 1908’de Gülhane’nin başına getirilen Prof. Dr. R. Rieder Paşa’nın önerisi ile Sivil Tıbbîye ile birleştirilir ve 1909’da Haydarpaşa’daki yeni binalarında Darül-Fünun-ı Osmani Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane adı ile eğitime devam eder (Terzioğlu, 1999, s.90-91). Bu süreçte önemli bir aşama da 1870 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’deki derslerin Fransızca yerine Türkçe olarak okutulmaya başlanmasıdır. Bu dönemlerde tıp eğitimi 4 sene idadi, 6 sene yüksek olmak üzere toplam 10 senedir. 1933 yılında Darülfünun kaldırılarak İstanbul Üniversitesi kurulur. Tıp eğitimi İstanbul Tıp Fakültesi olarak devam etmiştir. 1945 de Ankara Tıp Fakültesi, 1954 de İzmir deki Ege Tıp fakültesi, 1970 de Bursa’da, 1974 de Edirne’de tıp fakülteleri İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinin çalışmalarıyla açıldı. Bugün Türkiye Cumhuriyeti’ndeki tüm tıp fakültelerinin Tıbhâne-i Âmire’nin ve sonrasında da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’nin devamı olan eğitim kurumları olduğunu söylemek mümkündür (Altıntaş, 2000a, s.111; Terzioğlu, 1999, s.90-91).

4. Charles Ambroise Bernard’ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin Kurucusu Olduğu İddiaları

Burada saptama olarak verilmesi gereken önemli bir bilgi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de yani Galatasaray Tıbbiyesinde altı sene görev yapan Dr. Bernard’ın durumudur. Özellikle tıp tarihçilerimiz tarafından araştırılan ve hakkında 20’ye yakın yayın ve 60 kadar da makale çıkarılan Bernard’ın İstanbul’a getirilişi ve görevi hakkında çelişkili açıklamalar vardır. Mekteb-i Tıbbiye’nin kurucusu ve ilk müdürü olduğu (Eyice, 1952, s.89-96; Ünver, 1956, s.508), Tıbbiyemizi garb metodlarına göre kurmak üzere getirildiği (Elhaç, 1991, s.9), Tıbbiyeyi kuracak ve yönetecek bir şahsın bulunması amacıyla Sultan II. Mahmud’un bizzat Avusturya Sarayına başvurarak Bernard’ı getirttiği (Terzioğlu, 1992 b, s.24-25), Viyana Tıp Fakültesi muallimi ve Viyana’dan getirtilen misafir hoca (Kahya, 1992, s.296) olduğu şeklinde tanımlamalar yapılmış bir hekimdir. Bernard’ın sarayla özel anlaşma yaparak eğitim

anlayışına hiçbir müdahale olmamak şartı ile görevi kabul ettiği (Elhaç, 1991, s.9; Kahya, 1992, s.296), Mekteb-i Tıbbiye'nin Nazırı ve Dekanı (Özbay, 1976, s.221) ve hatta Mekteb-i Tıbbiye'nin yöneticisi ve ruhu (Terzioğlu, 1987, s.22-23) olduğu yazılmıştır.

Bununla birlikte Dr. Bernard'ın İstanbul'a gelişi ve Mekteb-i Tıbbiye'de aldığı görevler arşiv belgelerinin ışığında çok daha farklı görünmektedir. Öncelikle süreç Sultan II. Mahmud'un Paris Sefiri Ahmet Fethi Paşa'dan, Viyana'dan İstanbul'da sarayda görevlendirilmek üzere hekim talebinde bulunması ile başlar (Altıntaş, 1993 a). Ahmet Fethi Paşa talebi Prens Metternich'e iletir. Bunun üzerine Prens Metternich, Baron Ottenfiels'i görevlendirir. Aramalar sonunda biri 32 diğeri 30 yaşında iki tabip tedarik olunur (BOA, HH, 46760). Daha sonra Viyana Sefiri Mehmet Rıfat Bey 1 Ağustos 1838'de hariciyeye yazdığı mektupta 32 yaşındaki Neuner ile 30 yaşındaki Bernard'ın isimlerini zikreder. Bu iki hekim Viyana Tıp Fakültesini bitirmiş ve beş senedir askeri alay ve hastanelerde tecrübe kazanmışlardır. Bu iki doktor imtihan edilip maharetleri kanıtlanırsa da Viyana Sefiri, saraya hekim olarak gönderilecek doktorlar konusunda bu malumatla yetinmemiş sözleşmelerine görevleri sırasında maharetlerinin beklendiği kadar yeterli olmaması halinde değiştirilmeleri hususunu da koydurur (BOA, HH, 46760). Görüldüğü gibi Bernard ve Neuner isimleri yeterliliklerini kanıtlamaları için birkaç aşamalı seçimden geçmiş, memnun kalınmazsa geri gönderilecekleri bildirilmiş ve bilinenin aksine mukavelelerine özel şartlar koydurmaları söz konusu olmamıştır (Altıntaş, 1993 a).

Diğ er yandan 14 Mart 1827'de açılan Tıphane-i Amire yeni tıbbın öğretilmesi esas alınarak açılan tıp okuludur. Eğitim 1833 ve 1836'da yapılan iki düzenlemeyle sürmüş ve Hekimbaşı ve Mektebin Nazırı Ahmed Necip Efendi yer darlığı nedeniyle yeni bir bina talep etmiştir (Altıntaş, 1993 b). Sonuç olarak Tıbbiye Ekim 1838'de yeni binasına taşınmıştır (BOA, CM, 7441). Öte yandan Bernard'ın İstanbul'a gelişi taşınma işleminden yaklaşık bir ay sonra olmuştur. Yine 06 Kasım 1839 tarihli Tıbbiyenin kadrosunu bildiren belgede de Dr

Bernard hocalar listesinde ders nazırı olarak görünmektedir (BOA, CS, 996). Mekteb-i Tıbbiyenin Nazırı ise Abdülhak Efendidir. Yine 1840 yılının Mart ayında okulun kadrosunu bildirir diğer bir belgede Dr. Bernard hocalar listesinde muallim-i evvel olarak geçmektedir (BOA, CS, 499). İncelenen bu belgeler ışığında Dr. Bernard'ın Tıbbiye'de muallim-i evvel olarak görev aldığını göstermektedir. Belgelerin hiçbirinde mektebin Nazırı olduğuna dair bir belge bulunmamaktadır. Sonuç olarak Dr. Bernard İstanbul'a gelişinden vefatına kadar geçen 6 yıllık süre zarfında Mekteb-i Tıbbiye'de muallim olarak görev almıştır. Mektebin bir süre için idari müdürlüğünü yapmış olsa da konu hakkında yapılmış birçok çalışmanın aksine Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin kurucusu olması ya da Nazırı olarak görev alması söz konusu değildir (Altıntaş, 1993 a). Yine de bu değerli hekimin erken yaşta vefatı dolayısıyla kısa süren meslek hayatının önemli kısmını Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye vakfettiği ve bu kurumda eğitim yapılanması ile ilgili çok değerli kararların arkasında yer aldığı da yadsınamaz.

5.Mekteb-i Tıbbiye'de Türkçe Derslere Doğru

Mekteb-i Tıbbiye'nin açılışından itibaren Fransızca eğitimin zarureti gerek dönemin Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin tıp okulu açılması ile ilgili açıklamaları gerekse de Sultan II. Mahmud'un meşhur konuşmasında belirtilmişti. Sultan II. Mahmud her ne kadar konuşmasında Türkçe eğitime taraftar görünse de gerek yeterli tıp kaynağı bulamamak ve gerekse de gelecek yabancı hocalarla eğitimde çıkabilecek sorunlar nedeniyle bu mümkün olmamıştır. Ancak Sultanın geçici olmasını istediği Fransızca eğitimi lobilerin de baskısı ile 30 yılı aşan bir kalıcılığa dönüşmüştür. Özellikle Mekteb-i Tıbbiye Galatasaray'a taşındıktan sonra da bu durum iyice kabullenilir, doğal bir hale bürünmüştür. Öte yandan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Kahire'deki Mısır Tıp Mektebi Arapça olarak eğitime başlamıştır. Bunun aksine olarak yine Osmanlı topraklarında açılan ancak misyoner okulu şeklinde faaliyet gösteren iki tıp okulu da ironik bir şekilde Türkçe ya da Arapça yerine Avrupa

dillerinde eğitim vermektedir. Suriye Protestan Koleji'ne bağlı olarak 1867'de kurulan Beyrut Amerikan Tıp ve Eczacılık Okulu eğitime Arapça olarak başlayıp daha sonra İngilizce olarak yapılmıştır. Yine Fransız cizvit papazları tarafından kurulan ve Fransız Maarif Nezaretince desteklenen Beyrut Fransız Katolik Tıp Fakültesi de Fransa'dan gelen hocalarla eğitim vermiştir (İhsanoğlu, 1999, s.27-35).

Bu koşullarda Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbinde bulunan biricik Tıp Fakültesinin uzun yıllar Fransızca eğitimde ısrar etmesi kafa karıştırıcıdır. Mısır Tıp Mektebi, Fransız hocalar tarafından eğitim verilecek olmasına karşın Fransızca bilen çok sayıda öğrenci bulunamayacağı düşünülerek eğitimine Arapça başlamış ve hocalar tercüman vasıtasıyla ders vermişlerdir. Müslüman Türk doktorlar yetiştirmek gayesinde kurulan Mekteb-i Tıbbiye'nin, Fransızca bilen çok sayıda öğrenci bulabileceğini düşünmesi ve ilk yıllardaki adaptasyon sürecinden sonra dönüşüme gideceğine daha çok yabancı hocayla büsbütün yabancı bir dille eğitime devam etmesi düşündürücüdür. Ancak bu durum karşıt görüşleri de getirmeye başlamıştır⁴¹.

Meclis-i Vela azası olan Cemaleddin Mehmed Efendi 1852 yılında Mekteb-i Tıbbiye'nin başına getirilmiştir. Bu Türk tıp eğitiminde yeni bir sürecin başlangıcıdır çünkü Cemaleddin Mehmed Efendi tıp fakültesinde eğitim dilinin yabancı dil olup olmamasını sorgulayan birisiydi (Kahya, 1997, s.20-21). Nitekim o, Tıbbiye'de az sayıda Müslüman hekim yetişmesinde, Fransızca öğretimin büyük etkisi olduğunu ve tıp tahsilinin Türkçe yapılması halinde bu durumun düzeleceğini ileri sürmüştür. Ancak bu iş için önce Türkçe tıp kitaplarına ihtiyaç olduğunu bildiğinden bunun için Tıbbiye Mektebi'nde özel bir sınıf açmış ve bu sınıfın öğrencilerinin de yardımı ile derslerin bir kısmının Arapça ve Farsça verilmesine başlamıştır. Cemaleddin Efendi tıp kaynaklarının tercüme edilmesini de desteklemiştir.

---

⁴¹ Ulusçuluk düşüncesi ile Türkçe eğitim talebi Tıbbiye'de eskilere dayanır. Bursa Keşiş Dağı'nın adının Uludağ olmasını Atatürk'e kabul ettiren kişi olan Dr. Osman Şevki Uludağ'a göre Tıbbiye'de öğretim dilinin Fransızca değil de Türkçe (Osmanlıca) olması için başlatılan örgütlenmeler 1850'lere kadar uzanmaktadır.

Ancak bu çabalar Türk olmayan ve bir kısmı Türkçe dahi bilmeyen hocalar arasında itiraza yol açmış ve 1859'da Cemalettin Efendi nazırlıktan uzaklaştırılmıştır. Yerine getirilen Hayrullah Efendi herkesi hoşnut edip Türkçe eğitimi geçiştirme stratejisi izledi⁴². Yeni Nazır, Cemalettin Efendi'nin tıp eğitimini Türkçeleştirmek için kaynak çevirisi yapmakla görevlendirdiği özel sınıfı kaldırdı. Ancak genç tıp öğrencilerinin öncülüğünde bir millet dilini ararken suların durulması bu kadar kolay değildi. Sınıfın öğrencilerinden Kıırlı Aziz ve yedi arkadaşı olaydan sonra gizli olarak çalışmaya devam etti. Bu çetin çatışmada saflar giderek keskinleşirken öğrenciler muallim muavini Ahmet Ali Bey'i de aralarına alarak, mektebin matbaa müdürü Hacı Arif Efendi ve Hüseyin Remzi Beyin evlerinde toplantılar yaptılar ve sonunda Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'yi kurdular⁴³. 1863'te Nazır olan Arif Efendi ile birlikte öğrenciler yine cesaretlendi. Beyoğlundaki Fransız gazetelerin karşı çıkışlarına rağmen Mecmua-i Fünun Gazetesinde anadillerinde eğitim mücadelesini sürdürdüler⁴⁴. 1865'te ikinci kez mektep nazırı olan Mehmet Salih Efendi de öğrencilere arka çıkarak daha önce gizli gizli örgütlenmiş olan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye derneğinin tüzüğünü Sultan Abdülaziz'e onaylatarak resmen kurulmasını sağlamıştır. Gerek Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin ve o dönemin aydınlarının gayretleri ve gerekse de halkın ihtiyaç duyduğu hekimlerin eğitilmesi amacıyla 1867'de Türkçe tıp eğitimi veren sivil bir tıp okulu olan Mekteb-i Tıbbiye'yi Mülkiye hayata geçmiştir. Okul yabancı öğretim üyelerine yer vermemiştir. Tasvir-i Efkâr gazetesi ise Beyoğlu'nda çıkan Fransızca gazetelerin eleştirilerine karşı cevap vermeyi sürdürmüştür (Hatipoğlu, 2002, s.28-33). Daha sonra 1870'te Hüseyin

⁴² Dr. Hayrullah Efendi eski nazır Dr. Abdülhak Molla'nın oğlu ve Makber'in yazarı ünlü şair Abdülhak Hamit'in de babasıdır.

⁴³ Uludağ'a göre Cemiyetin Türkçe kitap basımı gibi işler için ilk olarak para sorununu çözmek zorunda kaldı. Bu aşamada Tıbbiye'nin matbaa müdürü Hacı Arif Efendi, koynundan para kesesini çıkarıp şu gözyaşartıcı konuşmayı yapmıştır: 'Alınız, benim şimdiye kadar dişimden, tırnağımdan arttırdığım otuz beş altın param var. Bunu istediğiniz gibi kullanınız. Ben Fransızca bilmiyorum. Size ancak bu kadar yardım edebilirim. Bu para ile bitik -kitap- alın, Türkçeye çevirin. Ben bu çevirmelerinizi basmanın bir yolunu bulurum.'

⁴⁴ Yabancı muallimlerin ağzından 'hekimlik yavan ve iptidai bir lisan olan Türk dili ile ifade edilemeyecek kadar yüksek bir ilimdir' şeklindeki alıntılara yurtsever öğrenciler Türk dilinin hekimlik ilmini anlatacak kadar yüksek ve zengin bir lisan olduğunu söyleyerek cevap vermişler öte yandan dilin ulusların elindeki en büyük silah olduğunu ve bunu elden kaçıran milletlerin aşağılık yaşayacaklarını vurgulamışlardır.

Avni Paşa'nın nazırlığı sırasında Yüksek Askeri Şura'nın kararıyla Askeri Tıbbiye'deki dersler de Türkçeleştirilmiştir. Böylece tıp tedrisatı yarım yüzyıla yaklaşan yabancı dil egemenliğinden kurtulup tamamen Türkçe olmuştur. 1873'te ilk Türkçe modern tıp lügatı olan Lugat-ı Tıbbiye hazırlanmış ve beraberinde de birçok tıp kitabı Türkçeye çevrilmiştir. Bu köşetaşlarından sonra Müslüman tabip sayısı artmış ve yönetim kadrolarında çoğunluğa geçmişlerdir (İhsanoğlu, 1999, s.29).

Öte yandan tıp eğitiminin Türkçeleştirilmesi çabası ve Kırımlı Aziz gibi daha sonra bahsi geçecek, çoğu Mekteb-i Tıbbiye kökenli aydınların çabaları Türk Dünyası adına çok daha büyük olayların başlangıcıdır. Şanizade Ataullah Efendi ve arkadaşlarının başına geldiği gibi kimi zaman gizlice örgütlenen ve karşılığında sürgüne gönderilen Türk aydınları, savaşın sonunda Türkçe eğitim veren ilk sivil tıp okulunu ve sonrasında tümüyle tıp eğitimini elde etmekle kalmamıştır. 1870'te ikinci kez açılan Darülfunun-u Osmani⁴⁵ eğitim dilini Türkçe olarak kabul etmiştir. Yine Maarif Nezareti'nde kurulan bir daire Türkçenin gelişimi için çalışmakla görevlendirilmiştir. Daha da önemlisi ilk Anayasamız kabul edilen ve Mithat Paşa tarafından hazırlanan Kanuni Esasi'de de Türkçe 18. Maddesinde yer almıştır⁴⁶ (Hatipoğlu, 2002, s.32-35). Görüldüğü üzere Kırımlı Aziz gibi Mekteb-i Tıbbiye'de okuyan Cemiyet-i Osmaniye'nin genç üyeleri, sadece kendi eğitim dillerini Türkçeleştirme mücadelesinin çok ötesine taşmış kendi dillerini bir ölü dil haline sokmaya çalışan Batılı güçlerin baskılarını da kırmayı başarmışlardır⁴⁷. Bu bağlamda onların bu çabası bir nevi ulusal kurtuluş savaşıdır⁴⁸.

⁴⁵ Birkaç başarısız açılma girişimine rağmen bu kurum, Cumhuriyet'in ilk üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi'nin de temelidir.

⁴⁶ Onsekizinci madde: Tebaa-i Osmaniye'nin hidemat-i devlette istihdam olunmak için devlet'in lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.

⁴⁷ Burada Vatan şairi Namık Kemal'i de ayrıca anmak gerekir. Yıllar sonra görüşleri değişse de Tasvir-i Efkar'da 1866 yılında çıkan 'Tababetin Türkçeleştirilmesine Dair Makale-i Mahsusa' adlı yazısında Türkçe öğretimin gerekliliğini savunmuş, 'Layıkı ile bilinmeyen bir lisanda tahsil edilen şeylerin esası zayıf kalacağı meydandadır' demiştir.

⁴⁸ Tıp öğretiminin İngilizce yapılmasına karşı duran Prof. Dr. Ekrem Unat ile Doç. Dr. Mustafa Samastı Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye adlı kitaplarını Türkçe öğretim dili için savaşım verenlere şu cümleyle armağan etmişlerdir: 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransızca Tıp Eğitimine karşı savaşarak Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane'yi kuranların aziz ruhlarına'

6.XIX. Yüzyılda Mekteb-i Tıbbiye'nin Yetiştirdiği Önemli şahsiyetler

6.1.Dr. Keçecizade Fuat Paşa (1815-1869):

Dr. Keçecizade Fuat Paşa, Mustafa Reşit Paşa ve Ali Paşa ile birlikte Tanzimatın üç önemli şahsiyetinden biridir. Sadrazamlık ve Hariciye Nazırlığı yapmıştır. İngiliz elçisine söylediği ‘Osmanlı Devletini siz dışarıdan biz içeriden 300 yıldır yıkmaya çalışıyoruz, yıkamıyoruz’ sözü ile tanınır (Hatipoğlu, 2002, s.17).

6.2.Gazeteci Agah Efendi (1832-1885):

Tıbbiye’de idadi kısmı ile birlikte yedi yıl okumuş ancak diploma alamadan ayrılmıştır. 1860 yılında şinasi ile birlikte Tercüman-ı Ahval gazetesini (1860-1867) çıkarmıştır. Bu gazete 1831’de resmi gazete olarak çıkan Takvim-i Vekayi’den sonra, ilk bağımsız ve tarafsız gazete kabul edilir. Bu nedenle Agah Efendi basın tarihinde ilk gazete sahibi, ilk genel yayın müdür ve ilk başyazar olarak bilinir. Bu yüzden kendisine ‘Türk gazeteciliğinin piri’ sıfatı verilmiştir (Erksan, 2001).

6.3.Birgivizade Mehmet Nuri:

Aslen Aydın’ın Birgi kazasındandır. Tahsili için İstanbul’a gönderilmiş, Darü’l-Maarif mektebine gitmiştir. Daha sonra Tıbbhaneye girmiş ve 1858 yılında mezun olmuştur. O yıl Türkçe eğitim tartışmaları iyice alevlenmişti. Mekteb-i şahane’ye muallim muavini olarak atanan Birgivizade, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye’nin kurucularındandır. Fransızcadan Türkçeye geçiş sırasında yapılan sert eleştirilere karşı durmuştur. Tıp eğitimine faydalı olmak maksadı ile tıp lügatı çevirisine başladıysa da kısa ömrü vefa etmemiş ve 39 yaşında hayatını kaybetmiştir. Kendi kaleme aldığı eserlerden birisi Nüzhetü’l-Fühüm fi Tahlil es-Sümüm (İstanbul, 1866) adlı kimyasal maddeler, zehirler ve panzehirler konulu eseridir (Kahya, 1997, s.31-33).

6.4. Aziz İdris Bey⁴⁹ (1840-1878):

Tıphane'de kimya ve dahiliye dersleri vermiştir. Mülki Tıp Fakültesinde müdür olarak idarecilik görevinde de bulunmuştur. 1869'da yazdığı Kimya-i Tıbbi adlı kitabında 20 sayfayı ürettiği kimya terimlerine ayırmıştır. İlm-i Emraz-ı Umumiye adlı eseri ise hastalıkların nedenlerini ve tedavisini incelemiştir. Kısa yaşamında tıp tarihimize adını yazdırmasının sebeplerinden biri tüm baskılara rağmen Türkçe Tıp eğitimi için yaptığı mücadele ve arkadaşları ile kurdukları ve bir süre reisliğini yürüttüğü Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'dir⁵⁰. Ayrıca Rus Harbi sırasında askerlerimize yardımcı olabilmek için Marko Paşa ile birlikte Hilal-i Ahmer Cemiyetinin⁵¹ kurulmasına öncülük etmiştir (Hatipoğlu, 2002, s.36).

6.5. Ahmet Remzi Paşa(?-1887):

Rodoslu olup uzun yıllar muallim olarak tıp fakültesinde hizmet verdiği için Ferik⁵² rütbesine kadar yükseltilmiştir. Ahmet Remzi Paşa da Aziz İdris Bey gibi Türkçe eğitime inananlardandı. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin hem aktif üyesi hem de bir dönem reisi oldu. Ona göre eğitim anadilde yapılmalıydı. Çağdaş bilgi zaten yapılan çeviriler ve hazırlanacak el kitapları ve sözlüklerle sağlanabilirdi (Kahya, 1997, s.37-38).

6.6. Şemsi Şerif Efendi:

1855 yılında tıp eğitimini tamamladıktan sonra Paris'e fizyoloji ihtisası için gönderilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk fizyologlarından. Bu ihtisas alanının Türkiye'deki temellerinin atılmasında önemli rol oynamıştır (Kahya, 1997, s.39).

---

⁴⁹ Kıımlı Aziz

⁵⁰ 1865'teki resmi açılışta Kıımlı Aziz İdris Bey ile beraber, Vahid, Hüseyin Remzi, Hüseyin Sabri, Emin, Servet, Nedim Beyler ve Hoca Salih Efendi, Ahmet Ali, İbrahim Lütfü Paşalar kurucu üyeler arasındadır.

⁵¹ Kızılay

⁵² Osmanlı Devletinin son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında kullanılan Mirliya ile Birinci Ferik arasındaki rütbe. Günümüz rütbelerinden Tümgenerallikle Korgenerallik arasında bir askeri rütbedir.

6.7.Hüseyin Remzi:

Özellikle halkı aydınlatmaya yönelik çabaları ile ondokuzuncu yüzyılın belli başlı hekimleri arasındadır. Sade bir dil ile yazdığı kitaplarının bazıları ortaöğretim kurumlarında bile kullanılmıştır (Kahya, 1997, s.40).

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Orta Asya Türklerinin tıp anlayışının bir yansıması olan Eski Türk tıbbı, bir yandan Eski Türklerin dini inanışlarından ve dünya görüşlerinden etkilenirken komşu oldukları Eski Çin ve daha sonra Eski Hint Tıbbının da etkisinde kalmıştır. Bu dönemin başlarında Şamanizm'in majik tedavi yöntemlerini uygulayan büyücü-hekimlerin yürüttüğü hekimlik temel tedavi bakışını belirlerken daha sonra çeşitli bitkisel ve hayvansal drogları kullanarak tedaviyi prensip edinen bir maddi tıp uygulaması da içiçe ilerlemiştir. Bu dönemde özellikle Uygurlar'ın tıp kitaplarında birçok hastalığın ve tedavisinin tanımlandığı gözlenir.

Binlerce yıl boyunca Türkler, Orta Asya'dan Avrupa'ya çok geniş bir coğrafyaya yayılmış ve dolayısıyla çok farklı kültürler ve tıp anlayışlarına sahip olmuşlardır. Bununla birlikte bu süreçte kritik noktalardan biri İslamiyetin kabulü ve sonrasında Anadolu'yu yurt edinme yolculuğudur. Ticaretin geliştiği, zenginliğin arttığı bayındır hale gelmiş Anadolu Selçuklu döneminde İslam tıbbının da etkisiyle hastalara ücretsiz hizmet veren çok sayıda darüşşifa kurulmuş ve kayda değer tıbbi gelişmeler gözlenmiştir.

Anadolu Selçuklularının mirasçısı olan Osmanlı Devleti de İslam tıbbının genel özelliklerini korumuş, Selçuklu döneminin sağlık kurumlarını sürdürmüş ve zamanla onlara yenilerini eklemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hekim eğitimi, önceki İslami dönemlerdeki gibi usta-çırak ilişkisi şeklinde devam etmiştir. Hekimler, hastane ya da dükkan denilen özel muayenelerinde hasta tedavi ederken yanlarında eğitime gelmiş öğrenciler de çırak biçiminde eğitim almaktaydılar. Bu tür bir eğitim kurumsal bir niteliğe sahip olmayıp sistemli bir okul eğitimi hüviyetine bürünmemiştir.

XV. yüzyıl Bursa'nın başkent olup devletin gelişmesine koşut olarak Osmanlı Devleti Anadolu Selçuklularından miras aldıklarının yanına kendi darüşşifalarını ve tıp okullarını eklemeye başladılar. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'da yaptırmış olduğu Fatih Külliyesi'nin yanındaki Sahn-ı Seman Medreselerinde tıp medresesi de bulunduğunu ve böylece tıp eğitimi verildiğini görüyoruz. Yine Edirne'de kurulan II. Bayezit Darüşşifası daha sonra modern hastane yapılarında göreceğimiz bazı yenilikleri başlatmıştır. Cihan İmparatorluğu haline gelen Osmanlı İmparatorluğu için Fatih Medreseleri'nin yeterli gelmemesi ile Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesi açılmış ve bu girişim Osmanlı'nın son dönemine kadar yegane büyük eğitim atılımı olmuştur. O zamana kadar darüşşifalar bünyesinde geleneksel olarak usta-çırak ilişkisi içerisinde yapılan tıp eğitimi, Süleymaniye Tıp Medresesi ile bağımsız bir kuruma kavuşmuştur. Bununla birlikte bu medreselerde yetişen hekimlerin diplomaları okul adına değil medreseyi yöneten hocanın adına verilmeye devam etti.

Osmanlı Devletinde XVII. Yüzyılda başlayan gerileme döneminin işaretleri XVIII. yüzyılda artarak devam etti ve eğitim de dahil her alanda Avrupa ülkelerinin gerisine düşmeye başladı. Ekonomik kaynakları da sarsılan devlet kayda değer sağlık kuruluşları inşa edememiş tıp eğitiminde Süleymaniye Tıp Medresesinin üzerine bir yenilik koyamamıştır. Yine de önceki sağlık ve sosyal yardım kuruluşları büyük bir fedakarlıkla halka ücretsiz hizmet vermeye devam etmiş ancak giderek yetersiz kalmışlardır.

XIX. yy. başında III. Selim'le bazı tıp eğitimi hamleleri yapılsa da bu çalışmalar kalıcı olmamış nihayet II. Mahmut döneminde 14 Mart 1827'de Tıphane-i Amire özellikle hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin telkinleri ile ilk modern tıp eğitimi kurumu olarak başta ordunun ihtiyacı olan Müslüman hekimleri yetiştirmek üzere açılmıştır. Kısa süre sonra ordunun cerrah ihtiyacını karşılamak maksadıyla bir cerrah okulu olarak Cerrahhane-i Amire açılmıştır. Daha sonra bu iki okul Mekteb-i Tıbbiye olarak birleştirilmiştir. 1839'da Galatasaray'daki eski Enderun binasına taşınan okul Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane

adını almıştır. Tıp eğitimi kalitesi Avrupa ile boy ölçüşecek düzeye gelse de Sultan II. Mahmut ve Mustafa Behçet Efendi'nin düşündüğünün aksine Sultan Abdülmecid döneminde eğitimde Fransızca kalıcı hale gelmiş ve Müslüman hekim yetiştirme amacından giderek uzaklaşmıştır. 1848'deki yangınla binanın hasar görmesi sonrası okul taşınmış bundan sonra da eğitimde Türkçeleşme tartışmaları başlamıştır. Yabancı hocalar ve Fransızca eğitimin hegemonyası ile bu çalışmalar gizli gizli de olsa sürmüştü ve nihayet 1867'de açılan sivil tıp okulunda eğitim dili Türkçe olmuştur. 1903'te Haydarpaşa'daki yeni binaya taşınan askeri okul 1908'de Sivil Tıbbiye ile birleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

Adıvar, A.A. (1991 a). *Şerafettin Sabuncuoğlu Fatih Dönemi Ünlü Hekimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Adıvar, A. A. (1991 b). *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ak, B. (2000). *Osmanlılarda Sağlık ve Hastane Yönetimi*. Ankara: Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu.

Ak, M. (2011). 19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4, 254-268.

Akyüz, Y. (1991). *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul.

Alkan, M. (2014). Manisa'da Hafsa Sultan Darüşşifası (Bimarhanesi). *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 910, 19-31.

Altıntaş, A. (1993 a). Karl Ambros Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında. *III.Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, İstanbul*, 91-99.

Altıntaş, A. (1993 b). Tıphane-i Amire ve 14 Mart Tıp Bayramı. *Tarih ve Toplum, Sayı 117*, 45-56.

Altıntaş, A. (1995). Tanzimatı Müteakip Tıbbiye-yi Şahaneye Hangi Milletten Ne Kadar Öğrenci Alınacağı Meselesi. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 1, 68-69.

Altıntaş, A. (1998). Tıphâne-i Amire'ye Adım Adım. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 29, 4.

Altıntaş, A. (2000a). Osmanlılarda Tıp Eğitimi. *Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu*, 89.

Altıntaş, A. (2000 b). Tıphâne-i Amire Tıp Medresesi miydi. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 34, 14.

Altıntaş, A. (2006). *Osmanlı Tabibinin Usta-Çırak Usulü Eğitimi. Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*. İstanbul.

Altıntaş, A., Dinç G., Sarı N. (2007). *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay.

Ataç, A. (1999). Askeri Tıp Tarihi. C VIII. *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Ataç, A. (1996). 14 Mart 1827'de Açılan Tıp Okulunun Açılışı ile İlgili Dört Belge. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 2-3, 242.

Ayar, M. (2007). *Osmanlı Devletinde Kolera, İstanbul Örneği (1892-1895)*. İstanbul: KİTABEVİ Yayınları.

Aydın, E. (2004). 19. yy'da Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması. *OTAM*, XV, 185-207.

Aydın, E. (2002). *Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi*. Ankara: Natürel Kitap Yayıncılık.

Aydın, S. (2006). *Modern Tıp Penceresinden Osmanlı Tıp Anlayışına Bakış*. İstanbul: Biofarma İlaç Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Bayat, A.H. (1993). Kaynakların Işığında Hekimbaşı Listeleri Hakkında Yeni Bir Değerlendirme. *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*. 59-60

Bayat, A.H. (1999). *Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Bayat, A.H. (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.

Baykara, T. (1992). *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve XIX. Yüzyıla Dair Araştırmalar*. İzmir: Akademi Kitabevi.

Bilget, H. B. (1990). *I. İzzeddin Keykavus Darüüşşifası*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

Bilim, C. (1999 a). Osmanlılarda Eğitimin Çağdaşlaşması ve Askeri Okullar, Cilt V. *Osmanlı Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Bilim, C. (1999b). *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

BOA, Cevdet Maarif, No:7441, sene 1838.

BOA, Cevdet Sıhhiye, Tasnif No: 478, Evrak no: 10.

BOA, Cevdet Sıhhiye, No:499 Mart 1840.

BOA, Cevdet Sıhhiye, No:996, 06 Kasım 1839.

BOA, Cevdet Sıhhiye, 96 27 C. 1182

BOA, Hatt-ı Humayun, no:46760 sene 1838.

BOA, İrade Dahiliye, no: 21621 sene 1855

BOA, İrade Dahiliye, no: 21846 sene 1855

BOA, İrade Dahiliye, no: 22790 sene 1855

BOA, İrade Dahiliye, no: 3412 sene 1847

BOA, İrade Dahiliye, no: 3971.

BOA, İrade Dahiliye, no: 507.

BOA, İrade Dahiliye, no:22409 sene 1855

BOA, Cevdet Sıhhiye, 484.

Bolak, O. (1950). *Hastanelerimiz, Eski Zamanlardan Bugüne Kadar Yapılan Hastanelerimizin Tarihi ve Mimari Etüdü*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık.

Brockington, F. (1975). *The History of public health. In: The Theory and Practice of Public Health*. Ed. Hobson W. 4th ed. London: Oxford Uni. Press.

Cantay, G. (1992). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dariüşşifaları*. Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür merkezi Yayını.

Ceylan, İ. (2012). *Türklerde Cerrahinin Gelişimi*. Ankara: Türk Cerrahi Derneği Yayınları.

Cihan, A. (2005). Tanzimat Dönemine Girerken Mekteb-i Tıbbiye Öğrencileri. *Actes du 38'eme Congres International d'histoire de la Medecine*, 105.

Çavdar, C.A. (1988). Günümüz Türk Halk Hekimliğinde İslam Öncesi Türk Tıbbının İzleri. *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 38.

Çavdar, N., Karcı, E. (2014). XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması'na Dair Bibliyografik Bir Deneme. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/4, 255-286.

Çıpa, H. E. (1995). Ideas on McNeill's 'Plagues and Peoples'. *Social History*, October, 18.

Diamonds, J. (2002). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Dinar, T. (2012). Some Determinations About Tıbb-ı Jadid Manuscripts. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/4, 1542.

Dramur, R. (1990). Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede Öğretim Üzerine Bazı Belgeler. *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 11.

Ekdal, M. (1982). *Bir Temel Sağlık Kuruluşumuzun Varlığı'nda Türk Tıp Tarihi. Tıphâne'den Numuneye*. İstanbul.

Elhaç, R. T. (1991). *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye), Cilt I – II*. İstanbul.

Ergin, O. N. (1990). *Türk Maarif Tarihi, C:II*. İstanbul.

Erksan, M. (2001, 27 Kasım). Girit ve Agah Efendi. *Cumhuriyet Gazetesi*.

Eyice Semavi (1952). Mekteb-i Tıbbiyenin ilk Müdürü Dr. Bernard'ın Mezarı. *İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 1, 89-96.

Gökçe, N. (2001). Edirne Sultanı II. Beyazıd Darüşşifası Vakfiyesi'ne Göre Darüşşifa Personeli ve Kullanılan İlaçlar. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 206, 39.

Güven, M. (2012). An Assessment of Pioneering Turkish Medical Manuscript of Islamic Period From the General Perspective of Turkish Medical Science and Deontology. *Lokman Hekim Journal*. 2. 1-10.

Hardy, A. (1993). *Cholera, Quarantine and the English Preventive System. 1850-1895*.

Hatipoğlu, T. (2002). *Jöntürklerden Sontürlere Tıbbiyeli*. İstanbul: Otopsi Yayınevi.

<http://www.bezmialemhastanesi.com/tarihce> 11-05-2015.

<http://www.mostar.com.tr/koseDetaylar.aspx?id=377> 29-08-2014.

İhsanoğlu, E. (2000). Osmanlı'da Bilim Faaliyetleri. *Türk Yurdu Dergisi*, 700. Yılında Osmanlı, 19-20, 254-255.

İhsanoğlu, E. (2002). *Osmanlılar ve Bilim*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

İhsanoğlu, E. (1999). *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İzgi, C. (1993). Anadolu Selçuklu Tabipleri. *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, 211.

İzgi, C. (1997). *Osmanlı Medreselerinde İlim*. İstanbul: İz Yayınları.

Kahya, E. (1992). *Tanzimatta Eski ve Yeni Tıp, 150. Yılında Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kahya, E. (1997). *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Kahya, E., Erdemir A.D. (1997). *Medicine in the Ottoman Empire (and other Scientific Developments)*. İstanbul: Nobel Medical Publications.

Kılıç, A. (Ed) (2009). *Karşılıksız Hizmetin Muhteşem Abideleri İstanbul Şifahaneleri*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay.

Kılıç, A. (Ed) (2012). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*. İstanbul: Medical Park Hastaneler Grubu Kültür Hizmeti.

Koloğlu, O. (1993). *III. Ulusal Tıp Tarihi Kongresi*, 61.

Mc Neil W.H. (1977). *Plagues and Peoples*. Oxford: Basil Blackwell.

Nikiforuk, A. (2001). *Mahşerin Dördüncü Atlısı – Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. İstanbul.

Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özbay, K. (1976). *Türk Asker Hekimliği Tarihi. cilt II*. İstanbul.

Özdemir, Celal. *Amasya Darüüşşifası ve Cerrah Sabuncuoğlu Şerefeddin*. Amasya: T.C. Amasya Valiliği.

Öztürk, H. (2009). *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve Kurucusu Charles Ambroise Bernard, Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.

Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. İstanbul.

Sarı, N. (1999). Osmanlı Hekimliği ve Tıp Bilimi. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, V, 12.

Sarı, N., İzgöer A.Z., Tuğ, R. (2014). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Sarıyıldız, G. (1996). *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865–1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sarıyıldız, G. (2002). XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını. *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, 316.

Şarlak, Ö. (1993). Gülhane ve Modern Tıp Eğitimi, Mekteb-i Tıbbiye-yi Adliye-yi Şahane ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişimine Katkıları. *Kuruluşunun 150. yılı Anısına 18 Eylül 1989'da Yapılan Sempozyum'a sunulan Bildiriler*, 114.

Şehsuvaroğlu, B.N. Demirhan, A.E., Güreşsever G.C. (1984). *Türk Tıp Tarihi*. Bursa: Taş kitapçılık Yay.

Terzioğlu, A. (1987). Başlangıcından Bugüne Kadar Türk Avusturya Tıbbi İlişkilerine Kısa Bir Bakış. *Türk Avusturya Tıbbi İlişkileri Sempozyumu*, 22-23.

Terzioğlu, A. (1992 a). Dr. Karl Ambrousse Bernard ve Onun Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane Hakkındaki Fransızca Raporu. *Tarih ve Toplum*, 18, 103.

Terzioğlu, A. (1992 b). *Türk İslam Hastaneleri ve Tababetin Avrupada Tıbbi Rönesansı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına*. İstanbul.

Terzioğlu, A. (1999). *Osmanlılarda Hastaneler, Eczacılık, Tababet ve Bunların Dünya Çapında Etkileri*. İstanbul.

Uludağ, O.Ş. (1991). *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Uludağ, O.Ş. (1940). *Tanzimat ve Hekimlik, Tanzimat I*. İstanbul.

Uludağ, O.Ş. (2010). *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Unat, E.K., Samastı M, (1990). *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye*. İstanbul: İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak. Yay.

Ülman, Y.I. (1998). Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-yi Adliye-yi Şahane'de Mezuniyet Törenleri ve Öğrencilerin Teşekkürü. *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, 25-27.

Ülman, Y.I. (2006). *Mekteb-i Tıbbiye-yi Adliye-yi Şahane'de Eğitim, Türk tıp Eğitiminin Önemli Adımları*. İstanbul: Biofarma İlaç Sanayi ve Ticaret Yay.

Ünver, A.S. (1956). 1839'da Dr. Bernard'ın Memleketimize Gelişi. *İ.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası*, 3-4, 508.

Ünver, A.S. (1999). *Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar, Tanzimat 2*. İstanbul.

Yıldırım, N. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 5*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, N. (1994 a). *Hastaneler. Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. IV*. İstanbul.

Yıldırım, N. (1994 b). *Karantina. Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.IV*. İstanbul.

Yıldırım, N. (1994 c). *Sağlık Hizmetleri. Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. VI*. İstanbul.

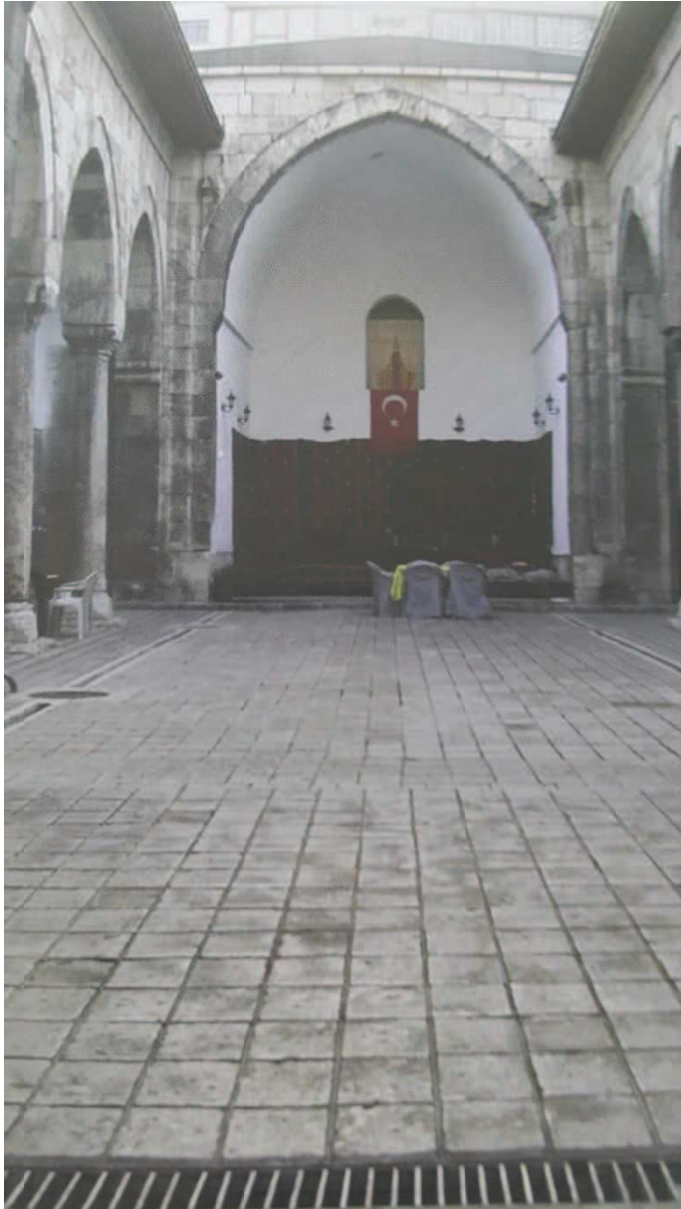
Yıldırım, Y. (1988). Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, VIII*, 123, 125, 126.

Yurdakök, M. (2004). Tuhfe-i Mübarizi de Çocuk Hekimliği Bilgileri. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 47*, 233-236.

EKLER

RESİMLER

Resim-1: Amasya'da inşa edilen Anber bin Abdullah Darüşşifası'nın giriş kapısından ana eyvanın avluyla birlikte görünümü (Özdemir, Celal. Amasya Darüşşifası ve Cerrah Sabuncuoğlu Şerefeddin).

Resim-2: Kayseri’de inşa edilen Gevher Nesibe Darüşşifası (Karşılıksız Hizmetin Muhteşem Abideleri İstanbul Şifahaneleri, 2009, 20).

Resim-3: II. Beyazıd Darüşşifası (Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler, 2012, 22).

Resim-4: II. Beyazıd Darüşşifası'nda Sazende ve Hanende'ler ile müzikle tedavi, temsili
(Kendi Fotoğraf Arşivimden Temmuz 2012, Edirne).

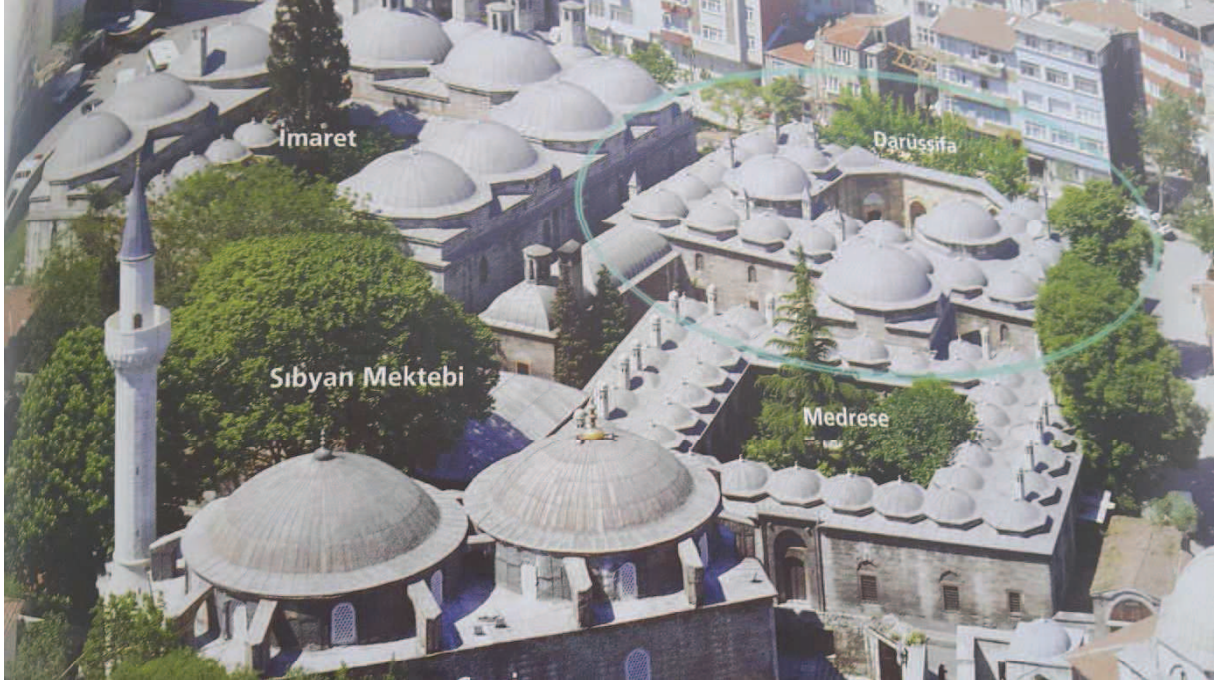
Resim-5: II. Beyazıd Darüşşifası'nda öğrencilerin ameliyatları izlediği bölüm, temsili (Kendi Fotoğraf Arşivimden Temmuz 2012, Edirne).

Resim-6: Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası (Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler, 2012, 247).

Resim-7: Haseki Hürrem Sultan Külliyesi ve Darüşşifası (Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler, 2012, 255).

Resim-8: Süleymaniye Külliyesindeki Darüşşifa ve Tıp Medresesi (Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler, 2012, 264-265).

Resim-9: Demirkapı'ya taşınan Mekteb-i Tıbbiye Binası (Sarı Nil, 2014, 243).

Resim-10: Haydarpaşa'ya taşınan Mekteb-i Tıbbiye Binası (Sarı Nil, 2014, 249).

